

most 71

revija
za kulturo
in
družbena
vprašanja

29

30

most

REVIJA ZA KULTURO IN
DRUŽBENA VPRAŠANJA

Ureja uredniški odbor: Stanko Janežič,
Aleš Lokar, Boris Podreka, Marjan Rožanc in
Vladimir Vremec (odgovorni urednik)

Vsi prispevki ne predstavljajo mnenja
celotnega uredniškega odbora.

Registrirano na sodišču v Trstu s številko
6/64 RCC dne 25. maja 1964

Uredništvo in uprava: Trst - Trieste,
Via Donizetti, 3 - Italija

Cena posamezni številki 500 lir, letna
naročnina 2.000 lir, plačljiva na tekoči
račun 11/7768 A. Lokar, Salita Cedassama-
re, 6 Trieste. Za inozemstvo 5 dolarjev

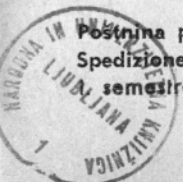
Oprema: Boris Podreka

Tisk: Tiskarna A. Keber - Trieste,
Via S. Anastasio 1/c

Postojna plačana v gotovini
Spedizione in abb. post. Gr. IV
semaestre 1971

VSEBINA

- D 129908*
- Stanko Majcen** 2 Moji Spomini na Antona Korošca
- Aleš Lokar** 19 Kaj je z valom novolevičarstva, ki
je zajel naše šole?
22 Tuj tisk o nas
24 Demokracija 28.II.1971
- Vladimir Vremec** 26 Tito in Pavel VI.
28 Solženicin ne obtožuje
29 Kaj pa zdaj fantje? (Ob pojavu
kladivarjev)
- Vladimir Kos** 32 S srečno leščerbo
32 Kakor kmetje v Igakánbe
- Bert Pribac** 33 Avstralska lirika
- Jolka Milič** 41 Valeria Sisto Comar
- Lev Detela** 43 Na hodniku življenja in smrti
46 Skrivnost belih sob
- Ivan Dolenc** 49 Odpuščanje za zločinca
- V. V.** 54 Razgledi
- Jože Goričar** 56 Še k odmevom o Dragi 70

PN 492/1971

Moji spomini na Antona Korošca

Nedavno je v Mariboru umrl pesnik, pisatelj, dramatik in esejist dr. Stanko Majcen. Uredništvo se zahvaljuje univ. prof. dr. Marji Boršnikovi, pietetni čuvarici Majcnove zapuščine, da je Spomine na dr. Antona Korošca, napisane leta 1963. prepustila v objavo naši reviji.

Nisem politik in ne umem politično misliti. Vse svoje življenje sem bil pravnik javnega prava in kot tak politikom strokovnjak, zlasti v zadevah notranjega resora. Kar poročam, so spomini iz mladih let in še pozneje, vse samo spomini na *osebnost* dr. Antona Korošca. Kakor ga vidim z očmi otroka, doraščajočega mladeniča in zrelega moža. To je lik mojega dr. Korošca, drugačnega ne morem pokazati. Drugi naj sodijo, kaj je bil Slovencem skozi desetletja, ali parlamentarni routinier ali centralna politična osebnost; drugi naj sodijo, ali mu je mesto v galeriji naših vodilnih mož ali samo v seznamu oseb, ki so zabeležene v dnevnem časopisju in z njim tudi potonejo.

Niso anekdote, kar pišem. Anekdota, če naj bo anekdota, mora biti umetno priostrena resnična zgodba — jaz poročam le gola zgodovinska dejstva brez olupšave, brez poantiranja, neskrben za to, kako bodo učinkovala na radovednega bravca.

Če pri takem pisanju kdaj omenjam sebe, naj bo to zbrisano. Sebi ne želim spomina. Gradivo pa razporejам po nekih skupnih točkah brez ozira na čas in dogajanje, ker bi ga drugače pregledati ne mogel, skregan s časom, kakor sem.

Kar je časovnih podatkov, so torej nezanesljivi, tudi imena oseb so tu in tam nepopolna ali netočna. Če še žive priče, naj popravijo in popolnijo.

Nelepa suknja

Korošec se sklanja nad našo mizo, kjer skupaj nekaj ogledujemo. Prišel je bil kakor vsak popoldan in se neopazno pomešal med našo družino. Bil je takrat prefekt deškega semenišča »Maximiliana« v Mariboru s pravico do stanovanja in prehrane, glavno opravilo pa mu je bilo urejevanje publikacij Cirilove tiskarne: Slovenskega gospodarja, Straže, Südsteierische Presse, Gospodarskih novic itd. Jaz, komaj šolski otrok še, ga gledam v hrbet in cenim, da je ta suknja preslaba za duhovnika. Popisana je bila z raznimi neločljivimi madeži, porisana z žgočimi žarki sonca in sledovi dežja. Korošec: »Kaj ti ni prav na tej suknji?« Jaz: »Lepa ni.« On: »Kaj ti mar suknje, lepa ali ne, da me le krije. Sicer pa, če je prav drugim, bo prav še tebi.«

Takrat je tudi bilo, ko je povedal, če nima denarja, da stopi k semenškemu ravnatelju kanoniku Mlakarju, ki

mu še nikoli ni odrekel petaka (bankovca avstrijske kronske vrednosti).

To so bili časi, ko je sedal v naslanjač, ki smo ga imeli pri peči, in nam pripovedoval pravljice. Nas je bilo troje — naročnikov na pravljice. Lezli smo mu na kolena, naslanjali se mu na ramena in poslušali. Pravljica se je kdaj ponovila, ker ni vedel nove, vselej pa jo je povedal v tonu, ki je bil nov.

Mislím, da mu je bilo tedaj nekako osemindvajset let. Bil nam je »dedek«.

Neki popoldan prihrumi med nas ves vzburjen. »Kaj pa vam je?« »Prihajam od pogreba Frica Kukoviča, župnika dobrnskega. Ko stopamo v župnišče — vse sam jok. Ni jajca, ni soli, ni pinke moke, ni žlice masti, v shrambi, kaj šele kure ali kunca v hlevu — vse so sinoči pobrali sorodniki. Ni plačana krsta mizarju, niso plačane sveče — kako bomo pokopali mrliča?« In Korošec nadaljuje: »Mi pogrebci smo zložili, kar je bilo potrebno za prvo silo — ne, tako pa nočem umreti! Papir in črnilo!« In pred nami je pisal, zložil pisanje v kuverto in kuverto izročil očetu. »Pri tebi naj bo za vsak primer.« Po očetovi smrti smo ugotovili, da je to — testament. Dedič vsega, kar ima, je Zadružna zveza. Dr. Korošec je ta papir raztrgal, ko mu je po tridesetih letih prišel pred oči, in je smeje se dodal: »Danes mi testamenta ni več treba, ker nimam niti toliko, kolikor sem imel kot mlad kaplan.«

Biserjane

Seznaniли smo se tudi z njegovimi domačimi. To je bilo srednjo kmečko posestvo v srenji Biserjane občine in župnije Sv. Jurij ob Ščavnici. Kmečka hiša, s slamo krita, s hlevom in kozolci. Uro hoda od doma je imel oče vinograd, kamor se je odpravljaj s čutaro, kadar je dobil goste. Dokler dr. Korošec ni postal to, kar je bil, je bil »Bežikov Tone« (izgovarjaj Bižikof Tune) — tako se je rekalo hiši. Oče je bil majhen, sivolas, tih stavec, sin mu je bil na oko zelo podoben, le da je bil velik in plečat, velik tudi tedaj, če so se mu vdrla kolena in je stal pred nami ko na dveh turških sabljah. Po temperamentu in pronicljivosti duha pa je bil — vsa mati. Črnih las in temne polti je bila mati, rojena Plojka iz znanega ptujskega rodu Plojev (odvetnik Ploj, veliki župan Miroslav Ploj, notar Ploj), pravi pravcati barometer pri hiši, pokazujoč zračni tlak neba in zemlje, pa tudi duš ob slehernem trenutku. Zdaj brezskrbna, zdaj zaskrbljena, vselej s pomembnim nasmehom na ustnah, kot bi hotela nekaj imenitnega povedati, kar ji je prišlo na misel, a pri obilju opravkov ne utegne —

taka mi je ostala v spominu. Umrla je ona prva. Pridružili smo se mu, ko se je peljal na pogreb po stari progí Maribor, Spielfeld, Mureck, Radkersburg. Spominjam se, da je vodil pogreb sam ob spremstvu obeh domačih duhovnikov in nekaterih sosednih. Vedeli smo, da ne zna peti — saj smo ga dražili, da ima »svinjska ušesa« — toda takrat je zapel »miserere«, da smo ga čudoma poslušali. Nenadno, sredi petja, se mu pretrga glas, in da niso s svojimi glasovi priskočili tovariši-duhovniki, bi bil psalm onemel. Dr. Korošec nikdar ni jokal in jokal ni niti zdaj. Le grlo se mu je uprlo. Ko smo se vračali — zopet z njim do Murecka, kjer smo mi izstopili — si med vso vožnjo nismo rekli besede, tudi pri slovesu ne.

Mnogo let pozneje ni veli predsednik ministrskega sveta in minister notranjih del dr. Korošec neko nedeljo pred poldnem — on je po opravljeni maši udobno ležal na postelji v svojem domu, Beograd, Kralja Milutina šte. 19 — naj mu sežem v omaro za perilo po svež žepni robec. Sežem... »Ne tega, v drugi kup sezi!« ... In ko mu iz drugega kupa pomolim ruto: »Ta je prava, ta je izmed tistih šestih rut, ki mi jih je poklonila mati, ko sem nastopil svojo prvo službo v Marnbergu (zdaj Radlje). Te rute imam najraje.« Bili so grobi, pisani robci brez monograma, duh kmečkih skrinj je dišal iz njih.

Oče mu je umrl pozneje, ko je bil že član dunajskega parlamenta. Pripeljal ga je na Dunaj v alzersko splošno bolnišnico zaradi raka pod desnim očesom. Prosil me je, naj očeta obiskujem. Ne morem pozabiti, kako prisrčno se mi je zahvaljeval za te obiske.

Kakšen je njegov dom danes? Sestra Micka se je poročila s Sinkom in dr. Korošču sta iz tega zakona vznikla dva nečaka. Prvi ni končal študija na agrarni tehnik (ob stroških stričevih), drugi se sploh ni odločil za študij, čeprav mu ga je stric ponujal. Postal je fotograf. Oče Sinko in sinova so bili pucljevci (1), ko je bil stric na vrhu svojega sijaja. Dr. Korošca to ni motilo; prispeval je k stroškom izobraževanja nečakov in izboljševanja kmetije prej in slej. Prav, ko to pišem, zvem, da je tudi že drugi nečak, fotograf, umrl. Na domu je danes njegova vdova z otroki.

Otroci

Posebnost med dr. Koroščevimi posebnostmi mladih, zrelih in starih let je bila ta, da ni mogel živeti brez družine. Celibater, kakor je bil, se je zraščal z družinami, kakor jih je na svoji življenjski poti srečaval in kakor mu jih je Bog dajal. V Mariboru in v njegovi

(1) Pucljevci so bili pristaši Korošču nasprotno »Samostojne kmečke stranke«.

mladosti smo to bili mi, v Ljubljani in v ljubljanski dobi družina Dragotina Hribarja, pozneje družina dr. Marka Natlačena, v Beogradu in beograjski dobi družina dr. Mihe Kreka. Koliko jih je bilo vmes in drugod, ne vem, bilo jih je pa gotovo nekoliko. In kaj ga je vlekle v družine in ga priklepalo nanje? Po moji misli so ti bili otroci. Zakaj ni je med temi družinami take, ki bi bila brez otrok. Tako zvani »hišni prijatelj«, kar povečini pomeni prijatelja gospe, ni bil dr. Korošec nikoli in nikjer.

Dr. Gregor Žerjav je nekoč rekel o njem, da je velik otrok. Pogodil je, če je s tem hotel reči, da je dr. Korošec otrok biti *znan*. Fasciniral je otroka na prvi hip. Iztrgal ga je tako rekoč iz objema staršev in ga postavil na svoje noge. Otroku mu ni bil pol človeka, temveč cel človek. In ker je on razumel otroka, je tudi otrok razumel njega.

V beograjski dobi povabi na kosilo, Kralja Milutina šte. 19, mene, ženo in otroka, sedemletnega fantiča. Žena in otrok sta bila prvič pri njem. Streže nam dr. Korošček hišni gospodar Sremac, brat srbskega pisatelja Sremca. »Kateri je tu pravzaprav minister?« vpraša otrok sredi obeda v lice dveh mož, ki ju prvič vidi. (Doma smo mu bili povedali, da bo kosil pri ministru.) In že sta skupaj. In že šepčeta med seboj, ko da se poznata od pametenja. Šele doma sem zvedel, kaj je bil predmet šepeta. Dr. Korošec: »Ali si že videl, kako se pred kraljevim dvorom menja straža?« »Videl.« »Ali si videl, da si vojaka, preden se menjata, nekaj pošepčeta na uho?« »Videl.« »Le kaj si šepčeta? Ali si kaj slišal?« »Nisem.« »Jaz tudi ne. To mora biti skrivnost. Vprašaj očeta, ki je ministrski uradnik, on bo morda vedel.«

Prav med tem obedom vpraša dr. Korošec mene in ženo, ali se sinko že pretepa. Zardela sva v ušesa, ker je taka vaja v spodobnih družinah vendarle nezaželena, če se pa pripeti, da se črta z dnevnega reda čimprej. Tako sva mu odgovorila. On pa: »O ne, to je fantovska natura. Vse svoje življenje se bo boril za kruh, za čast, za ime božje — To je njegov poklic. In če se že zdaj vadi v njem ne bo narobe.«

Kadar so mu v Ljubljani prišla za god čestitat Hribarjeva dekleta — najstarejša med njimi je bila že gospodična — nisem slišal drugega nego: »Atek, atek, atek...« Seveda tudi objemanje in poljubljanje.

Dr. Mihe Kreka prisvojeni otrok, približno štiri leta stari Aleš si je bil izmislil, da dr. Korošca na beograjskih ulicah, kjer koli ga sreča, pozdravi z vzklikom: Živel dr. Korošec! Beograjčani so se temu smejali, dr. Korošec pa je dejal: »Naj le krika meni ali komu drugemu, samo da Beograjci zvedo, da smo poleg njih v državi še Slovenci.«

Trmasti Slovenec

Po jubilejni slavnosti na Ponikvi 1. 1900 (stoletnica Slomškovega rojstva) smo se na povratku ustavili v Rogaški Slatini. Dr. Korošec je menil, da bi bilo umestno, če bi se Slovenci poklonili škofu Strossmayerju, ki je tiste dni bival v Rogaški Slatini na oddihu. Priskočil mu je na pomoč svetokriški župnik Korošec (dr. Korošček stric — ali pravi stric, ne vem, bil pa je pred njim prefekt v mariborskem deškem semenišču in urednik mariborskih listov), in že je bila deputacija petnajstih oseb, vštevši nas otroke, formirana. Strossmayer se je zahvalil za pozdravni govor v hrvaškem jeziku, — pa čeprav takrat hrvaščini še nisem bil več, sem razumel stavek: »Predragi Slovenci, kaj hodite k meni, ko imate neprijetno močnejšega zaščitnika, Slomška, v nebesih!«

Bilo je v prvih letih njegovega članstva v dunajskem parlamentu, ko sredi avgusta leživa na trati vinogradnega posestva mojega očeta, pravzaprav njegovega brata, mojega strica, v občini Velka, župnija Marija Snežna. S te trate je lep razgled po nemškem severu.

»Kaj pomeni to poslopje pred nama na desnem bregu Mure?«

»To je nova lokavska ljudska šola.«

»Ta pa se gotovo sijajno daleč vidi na nemško Štajersko.«

»Prav zato, da bi se videla, je postavljena na to mesto!«

»Kdo jo je pozidal?«

»Družba sv. Cirila in Metoda.«

»Ali je plačana?«

»Mislim, da jo odplačujejo v letnih obrokih, kakor to običajno delajo. Vsega ne morejo dati vnaprej.«

Dr. Korošec seže v žep in mi da visok kronski bankovec.

»Pošlji jim to, kot prispevek k stroškom, ampak kot dar neimenovanega! Pa tudi ti molči! Kamnali bi me v Ljubljani, če bi zvedeli.« (1)

Spominjam se šegave zgodbe iz časa njegovega prvega ministrovanja v notranjih zadevah. Bil bi moral za rano uro sklicati zbor strokovnjakov, da bi se po temeljitem posvetovanju rešila pereča zadeva pod njegovim predsedstvom. Zadeva je bila tolikanj aktualna, da smo se tresli, ali jo bomo rešili do časa. Komaj sem aviziral člane zbora — »Imam pa še eno željo,« mi reče dr. Korošec. Postavi se predme, češ oglej me od vseh strani, kakšna je obleka? Nisem mogel reči drugače, ko da

(1) Med Slovensko ljudsko stranko in Družbo sv. Cirila in Metoda je bilo nekaj časa veliko nasprotje, ko so iz vodstva Družbe odstranili vse pristaše SLS.

je dobra. »Kaj veš ti, kaj je dobro! Slovenska ni.« Séde za pisalnik, odpre predal in mi pokaže črn žamet, meter in pol. »Vidiš, to je žamet za telovnik, na telovnik pa sodijo srebrni gumbi. In te gumbi mi poišči, kjer koli jih dobiš!« Zborovali smo brez njega, ker je bil odšel v parlament, gumbi pa sem dal iskati. Ko se iz parlamenta vrne: »Ni jih in jih ni.« Pojasnim mu, da smo medtem že zborovali brez njega in da smo prišli do zadovoljivega zaključka. »O čem govoriš?« »O zaključku zborovanja.« »Jaz pa mislim na gumbi. Ni jih in jih ni.« »Tu so.« Položim jih zvrstoma na črni žamet, tako rekoč za poskušnjo, in on: »Lej, kako lepi so — moj ded je nosil take gumbi.«

Spričo sto in sto Jovanov Jovanovičev, Petrov Petrovičev in Pavlov Pavlovičev Srbi pridajajo imenu vzdevek, da bi ločili soimenca od soimenca. Na našem hodniku v ministrstvu notranjih del je sédel služitelj, častitljiv stavec, ki je vse svoje proste ure premolil. Minister, ki pa takrat ni bil dr. Korošec, mu naroči, naj stopi póme. Vasa, tako smo mu rekali, hodi iz sobe v sobo, ogleduje uradnika za uradnikom, ker mu moje ime še ni bilo znano, in ko stopi v mojo sobo, vpraša preprosto:

»Ko ste vi?«

Kljub strankam, ki sem jih imel krog sebe, po vojaško vstanem in raportiram: »Dr. Stanko Majcen — Slovenac.« Vse se je smejala, tudi Vasa se je smejal. In ko blisk se je po ministrstvu razširila novica, da tudi jaz imam vzdevek (čeprav mi ni bil potreben, saj Majcnov v Srbiji ni.) Poslej so me vsi klicali s tem vzdevkom... Dr. Korošču je to moralo priti na ušesa, kajti ko sva se po tem dogodku prvič srečala, me oslovi s tem vzdevkom in —: »Stopiva na pijačo, stvar je vredna, da se zalije! Dobro si se odrezal, tudi jaz bi se tako.«

Ko sem bil že v Ljubljani, mi telefonira urednik »Glasila ministrstva notranjih zadev« dr. Goršič, da minister dr. Korošec ne dá, da bi izšla številka tega glasila, če ni v njem vsaj enega slovenskega sestavka. Snemi ga s klina, ta slovenski sestavek! Imel sem pripravljene razprave za srbska pravna glasila v srbskem jeziku. Da bi ustregli želji trmastega Slovenca, je moral tedanji urednik ljubljanskega Službenega lista Robert Pohar enega teh člankov prevesti v slovenščino

»Suh sem...«

Ne dolgo potem, ko je bil prvič izvoljen za ljudskega poslanca v dunajski parlament, smo bili na zletu pri Sv. Urbanu nad Mariborom: večja družba domačih, znancev in prijateljev, pa tudi takih, ki so bili prvič v

naši družbi, n.pr. žena profesorja dr. Leopolda Poljanca. Dr. Korošču po nerodnosti pade stotak iz žepa, na kar seveda pripombe: Kaj, toliko denarja imate? Nastiljate nam s stotaki? Dr. Korošec seže po listnico in prične deliti stotake. Razen otrok je prejel stotak vsakdo, ki je sedel za mizo.

Omenil sem že njegovo omaro za perilo v Beogradu, ki v nji nisem precej našel materinih robcev. V to omaro sem moral seči večkrat. Nekoč, vem, da se mi je mesto iskane stvari sesulo v roke nekaj bankovcev. »Ti pa res imaš srečo,« mi dé dr. Korošec, ki je bil takrat predsednik ministrskega sveta in notranji minister, »te bankovce iščem že pol leta in jih ne morem najti.« Nekoliko dni potem, ko je prvič sédel za pisalno mizo ministra notranjih zadev, ga zjutraj ob sedmih najdem vsega potrtega. »Kaj vam pa je?« »Suh sem... nimam niti denarja za kosilo.« Treba je bilo mnogo prigovarjanja, da je sprejel ponudbo, da iz svojega vložka v banki vzajemem zanj nekaj jurijev.

Kar je komu posodil, na to je pozabil, pozabil pa je tudi, če je kdo njemu kaj posodil. Denar je takorekoč skupna last vseh: kdor ga ima, naj dà, kdor ga nima, naj zahteva.

Bilo je nekoliko jurijev, ki sem mu jih posodil, kakor sem omenil, terjal jih nisem. Se bo že spomnil, sem si mislil. Sedimo po večerji pri »Lepi Katarini«. »Danes sem pri denarju,« zmagovito zatrobí dr. Korošec, »oglasí se, komur sem kaj dolžan!« Zdaj je prilika, si dém — in mu prijavim svojo terjatev. Dr. Korošec me pogleda s pogledom, ki ga dolgo nisem mogel pozabiti. Ta pogled je pomenil ne samo, da je popolnoma pozabil na svoj dolg, temveč tudi da se ga ne spominja niti zdaj, ko ga omenjam. Nasprotno, iz tega pogleda je gledala sumnja, da se tu nekdo hoče okoristiti s priliko, da iz njega, pozabljivca, izvleče denar.

Drugi ministri notranjih zadev so uporabljali tako zvani dispozicijski fond, t.j. fond, ki se je pri predsedništvu ministrskega sveta ter pri ministrstvih zunanjih in notranjih zadev trošil brez kontrole, za svoje osebne namene. Poznam ministra, ki si je iz tega denarja zgradil palačo. Pod ministromanjem dr. Korošča sem najmanj trikrat potoval v Ljubljano z visokimi zneski — vem, da so potovali tudi drugi, n.pr. urednik Slovenca Jožko Krošelj, ljudski poslanec I. Dolenc. S svojo roko je napisal razdelilnik in ta razdelilnik smo mu morali s pobotnicami položiti na mizo, ko smo se vračali.

V tem razdelilniku je na prvem mestu vselej stala mlada slovenska univerza s številko štirih do petih ničel: Za biblioteko. Povečini je bila to pravna fakulteta. Saj se mu je za te dobrote tudi oddolžila s promocijo *honoris causa*. Prejemala je darove v denarju ali v biblio-

filskih raritetah tudi Univerzitetna knjižnica. Na drugem mestu so stale razne javne inštitucije, najprej ustanove Slovenske ljudske stranke, pozneje jugoslovanske radikalne zajednice, kakor Prosvetna zveza, Straža i.p., potem pa tudi druge, samo da so bile slovenske. Na tretjem mestu so bili obdarovani privatniki, ki se mu je o njih sporočilo, da so nekrivi v hudih gmotnih stiskah (n. pr. dr. Ivan Grafenauer), zadnji na listi pa je bil običajno Karmel na Selu pri Ljubljani ali uršulinški samostan v Škofji Loki s prošnjo, naj sestre molijo zanj. Tu tudi nisem smel povedati, kdo je darovalec.

Vendar sem videl, da sestre vedo, kdo se jih spominja. Nekako ob njegovi šestdesetletnici so se slovenske občine domislile, da bi ga imenovala za častnega občana. Običaj je, da častni občan za tako počastitev občini pokloni denarni dar za siromašni sklad. Nekoliko takih občinskih sklepov smo mu poslali v Beograd, ko dobim obupno pismo. Odkod da naj jemlje denar? Saj ga nima; v starosti, v kakršni je, pa si ga tudi najeti ne more. Prenehali smo s to prakso, na kar so vse slovenske občine, katere so bile v JRZ, dr. Korošca imenovala za častnega občana. Župani so se zbrali v unionski dvorani, navzoči so bili tudi nekateri poslanci. Dr. Korošec je smehljal se omenil, da ni prav nič hud na tiste občinske odbore, ki ga niso imenovali za častnega občana.

Ko sem bil prvič kabinetni šef v Ministrstvu socialne politike in narodnega zdravja (minister dr. Gosar), opazim, da me načelnik računskega oddelka Velicković početka svetlo gleda. Ko se je ponudila prilika za zaseben razgovor, ga vprašam, ali me pozna. »Nekaj bi vam rad povedal,« mi odgovori, »česar še ne veste. Jaz sem namreč že nakaj let dr. Korošček finančni minister. Vse njegovo premoženje je pri meni. To so hranilne knjižice z zelo majhnimi zneski. Kadar kaj potrebuje prek mesečnega budžeta, mora priti k meni in me prositi, da divgnem. Pri tem seveda presodim ali je izdatek upravičen in umesten. Če ni, mora minister žalosten oditi. Tako sva se bila domenila.

Dobrotnik

Poznam moža, ki ga je dr. Korošec med prvo svetovno vojno rešil fronte, na kateri je bil, in sicer na ta način, da ga je kot upravnega jurista, veččega jugoslovanskih jezikov, dal poslati v avstrijsko okupacijsko oblast v Srbijo.

Poznam moža, ki ga je od vsega početka rešil službe na fronti tako, da ga je dal uvrstiti v avtomobilski kader. Poznam ženo, ki ji je mož ranjen ležal v dunajski vojaški bolnici, zrel za operacijo, a ga zdravniki niso hoteli operirati: sam je prišel v bolnico, pripeljal s seboj takratnega narodnega poslanca zdravnika dr. Jan-

koviča, ki je bolnika pregledal in naročil takojšnjo operacijo.

Ne poznam osebe iz kroga njegovih najbližjih in bližnjih znancev, ki ne bi imela spominka od njega, priložnostnega daru, poklonjenega čez mizo v družbi ali skrivaj potlačenega v žep. Zanimivo je, da so to bili izključno koristni predmeti: žepni nožki, nalivna peresa, zelo praktična držala za svinčnike, aneroidi...

Ko sem bil tri dni vročičen in sem ostal doma, mi je poleg zdravnika poslal še termometer.

Bil pa je tudi tak:

Tri Slovenke, žene srbskih častnikov v Beogradu, mu potožijo nesrečo neke srbske dramske igralka, ki je s svojim dramskim tovarišem zanosila, ne more več izvrševati poklica in živi v hudi bedi. (Srbi takrat niso poznali alimentacijskih dolžnosti moža.) Preden je dr. Korošec segel v žep, je moralo biti med njim in temi gospem do podrobnosti določeno vse, za kar naj se denar potroši. Prvo, je diktiral dr. Korošec, je garsonjera s kuhinjo, kuhinja pa s kurivom, posodjem in vso opremo za dojenca. Drugo pa je, da se tej ženi, ko bo že mogla delati, priskrbi služba. Službo priskrbite ve, je rekel dr. Korošec ženam, denar pa je tu. Spominjam se, da se mu je ta nesrečnica po mesecih javila in da je bil zadovoljen z njenim stanjem.

Jezuit pater Berden mi je pripovedoval tole zgodbo: Kakor veste, je vsak katoliško organizirn promoviranec ljubljanske univerze, če se je javil, prejel od dr. Korošca v dar zlato uro. (Te ure mu je priskrboval iz Švice dr. Ivan Pernè, slovenski diplomatski uradnik, ki je tudi v Svici umrl.) Ko mu sporočim, pripoveduje pater Berden, da sem promoviral na pravni fakulteti ljubljanskega vseučilišča in da reflektiram na zlato uro, čeprav sem se odločil, da ne bom izvrševal pravnega poklica, temveč da pojdem v jezuite, mi je odgovoril: »Nič — jezuitom ni treba zlate ure.«

Obhajamo god — ne vem čigav — v Vilfanovi gostilni v Črnučah, bilo nas je dvajset - petindvajset oseb, ko dr. Korošec zahteva račun za vse. Gostilničar, ki se je štel za dr. Koroščekvega prijatelja, mu pokaže račun s tremi ničlami: lepo ga je bil zaokrožil, seve ne navzdol temveč navzgor. Dr. Korošec hud: »Kaj se to pravi? Detajliran račun hočem.« Gostilničar: »Pa saj smo prijatelji.« Dr. Korošec: »Detajliran račun hočem. Tudi jaz nisem plačan 'na okroglo', temveč po storitvah.«

Ko je po dr. Korošču posle notranjega ministra prevzel general Živković, je bilo eno njegovih prvih vprašanj name, ki sem mu moral biti kabinetni šef nekaj mesecev, dokler ni dobil »svoje« človeka: »Mar smo tu za miloščinarje? Zavetišče za reveže? Sirotinski očetje? Kaj takega pa še ne! To naj opravljajo občine, dispzijski fond je za druge namene.«

»Nič nisem slišal...«

V svojih študentskih letih sem se navzel nekih liberalnih idej in me nihče na svetu ni mogel pregovoriti, naj n.p.r. med jezuiti iščem objektivnega, resnicoljubnega učenjaka. Jezuit je vendar na vseh poljih človeškega udejstvovanja advokat svete stolice, branilec papežev, gardist s puško in bajonetom pred dogmami svete vere. Dr. Korošec me je skušal uveriti o nasprotnem — bilo je na nekem izletu, ko sem kot sedmošolec korakal z njim v korak. Našteval mi je matematike, fizike, kemike, astronome, geografе, literarne zgodovinarje, ki so bili jezuitje in svoje delo opravili najboljše. Pri literarnih zgodovinarjih sem ga zgrabil — mislim, da je takrat s svojo zgodovinsko nemške literature užival slavo neki p. Baumgarten. Ko je dr. Korošec uvidel, da sem za njegove dokaze nedostopen, se je užalostil. In ker sem ga poznal kot objektivnega, resnicoljubnega človeka, ki ne trpi službe idolu izven stroke, kaj še, da bi prenašal laž, sem se vdal, ne sicer takoj, vendar po daljšem razmišljanju, pri čemer mi je bil nenehno pred očmi njegov užalosteni obraz.

V vélikem tednu sem v Beogradu na njegovi ministrski mizi-mapa s tedenskim koledarjem na robih, ki se ob tednu odtrga — opazil v rubriki velike srede z njegovo roko napisano beležko: spoved. Na véliki četrtek predpoldnem ga ni bilo v kabinet do desete ure.

Maševal je, kakor sem že rekel, le ob nedeljah in praznikih, in sicer zelo zgodaj tako, da je mogel po maši znova leči. Kaj sem iskal v beograjskem krunskem župnišču neke nedelje zjutraj ob petih, ne vem več. Vem le, da sem tam ugledal dr. Korošca na hodniku, ko da prihaja od maše. »Ali imaš kaj zajtrka zame?« In župnikov glas iz ene sob: »Nimam ga še.« »Pa bom brez zajtrka,« in postavil je palico pred nogo in odšel.

Zlasti v zadnjem času je rad maševal pri šolskih sestrah v Zemunu. Ob nekem prazniku mu za njegovo mašo z mnogim trudom in velikim prizadevanjem pripravijo petje na koru, kakor ga v tej cerkvi še ni bilo slišati. Po maši vprašajo, kako mu je petje ugajalo. »Nič nisem slišal, maševal sem.«

In ta njegova maša — kdor je bil le enkrat pri nji, je ne bo pozabil. Bil je eden od politično najbolj vročih dni v Ljubljani, Stojadinovičev volilni shod, ko bi mu bil moral sporočiti telefonsko vest iz Beograda, ki ni da bi jo odlašal niti za pol minute. Planem v kapelo Marijanišča, kjer je maševal, in vidim, da se

tu — neha vsa politika. Stal je pred oltarjem miren in zbran, ko da je sam na svetu. Vsak aktiven katolik ve, da imajo duhovniki pred oltarjem tudi nečimrne kretnje, ali vsaj kretnje, ki po nečimrnosti diše — zatajiti ne morejo sami sebe. Dr. Korošec stoji pred oltarjem, ko da ni nič — vse pa je tisto, kar se na oltarju godi. Obrne se proti občinstvu — zopet nič. Obrne se proti oltarju in je zopet samo »hlapec božji«. Molitev po maši je molil tako tiho, da smo ga komaj slišali.

Pa mu ti, ki to bereš, sporoči politično vest, ki ne premore odlaganja, po taki maši!!!

V levem telovniškem žepu je nosil relikvije sv. Terezije Deteta Jezusa, ki mu jo je, ko je postal predsednik ministrskega sveta, poslal lisieuski Karmel.

V cerkveni hierarhiji ni pomenil nič. Mesto in službo prefekta v deškem semenišču v Mariboru je moral prepustiti drugemu; kadar je bilo treba popisati rubriko »zasebni poklic« v nacionalu narodnega poslanca ali ministra, je zapisal: Novinar. To mu ni bilo v korist, ker si je s takim priznanjem naprtil na ramo množico subjektov, ki so vsega drugega bolj vredni kakor spoštovanja. Ko je bilo razpisano mesto celjskega opata (celjski mestni župnik ima naslov opata), je vložil prošnjo za to mesto. Kaj sta imela mariborski škof dr. Tomažič in on med seboj zastran zasedbe tega mesta, ne vem, vem samo, da je dr. Korošec prošnjo umaknil in da je za nadomestilo za celjsko opatovstvo dobil častni kanonikat v lavantinskem kapitlju. Zdaj je bil vsaj nekdo. Znakov svoje nove časti si ni nadel nikoli.

Sem menda spada tudi njegov odgovor na očitke pravoslavcev, ko je kot predsednik ministrskega sveta potoval po Italiji, češ, bil si pri papežu po navodila. »Kot katoliški duhovnik bi se bil rad poklonil papežu, da sem cerkveni dostojanstvenik, a to nisem. Kot predsednik ministrskega sveta Jugoslavije, pa nisem imel povoda prositi za avdienco.«

»V slovenski literaturi ni blasfemij...«

Dr. Korošec je imel visoko razvit umetnostni okus ki si ga je vzgojil z mnogim čitanjem, z obiskovanjem gledališč, zlasti na Dunaju, pa tudi drugod — saj je bil v Beogradu stalen gost v dramih. Glasba ga ni zanimala.

Kot tridesetletnik je kumoval mojemu prvemu literar-

nemu poskusu. Bil sem v nižji gimnaziji, on urednik publikacije Cirilove tiskarne v Mariboru. Pošljem zgodbo za podlistek s psevdonimom Plevec (kaj me je navelo na ta psevdonim, ne vem, najbrž že zavest, da sem pleva). Doma nihče ni vedel za to, pa čeprav mi je zlasti oče ostro gledal na prste, kaj počenjam na mizi. Podlistek izide, nihče domačih ne sluti, da sem Plevec jaz. Le dr. Korošec mi od strani gleda v latinsko preparacijo — najbrž je primerjal pisave — pa reče: »Kdo neki je ta Plevec?« Meni so zardela ušesa, dr. Korošec pa: »Le napiši še kaj in pošlji, očetu ne bomo nič povedali!«

»Pisatelj sme oblikovati tudi zlo, samo pri pravem koncu naj ga prime. Vse je odvisno od prijema.« Ko te njegove sodbe nisem dočista razumel — bilo je že v poznejših letih — mi jo je pojasnil na konkretnem primeru: »Ni dolgo tega, ko sem gledal na odru Francka Wedekinda dramo »Musik«. Delo je od konca do kraja zgrajeno na nemoralih: glavna oseba prvič izven zakona umetno odpravi telesni plod, obsojena je in odsedi kazen, drugič pa, spokorjena, izven zakona otroka porodi, a otrok umre. Mene je ta drama tako pretresla, da tisto noč dolgo nisem mogel zaspiti. Wedekind je velik pesnik.« (Istega mnenja je bil tudi Oton Župančič.)

Rad se je pogovarjal o slovenski literaturi, ki jo je odlično poznal, zlasti moderno. V mlajših letih je čital vse. Do Ivana Cankarja ni imel posebnega odnosa, najbrž zato ne, ker Cankar ni risal jakih, borbениh značajev. Rad pa je citiral Otona Župančiča. V njegovi beležnici sem videl izpisan marsikak citat iz Župančičevih pesemskih zbirk. Domnevam, da si jih je izpisoval zato, da jih prilično uprabi v svojih govorih. V beležnici sem videl in iz njegovih ust sem slišal n.pr. zadnjo kitico iz Sentimentalne romance:

*A zapojmo le, saj smo mladi,
saj smo mladi in zdravi,
in kadar žalost mimo gre,
pri nas se ne ustavi...*

Pogovor je nanesel na blasfemije, bogokletstva v literaturi. Nekdo je omenil, da Stanko Premrl v oceni Lajovičeve skladbe »Serenada« na besedilo Otona Župančiča besedilu očita blasfemičnost in skladateljem svetuje, naj se ogibajo takim tekstom. (V pesmi je uporabljen izraz »hoditi na božjo pot« za ponočno poptovanje pod okno ljubice.) Dr. Korošec: »To še dolgo ni blasfemija — Vsa pesem je uglašena na akord: Pred dekletovo posteljo stoji kerub z mečem, stražnik te postelje je sam Oče nebeški. Zakaj potem ne bi smel reči, da hodi na božjo pot, ko hodi pod

dekletovo okno? Sicer pa hoji na božjo pot pravimo tudi 'romanje'. Moja mati, do dna duše pobožna žena, me je večkrat vprašala, kadar sem prišel pozno domov: »Kod si romal?« V slovenski literaturi sploh ni blasfemij.« Ko je nekdo omenil prvo izdajo Cankarjeve »Erotike« — »To ni blasfemija, to je obup siromaka.« Mislím, da sem jaz tisti, ki je omenil Župančičevo pesem »Ob Kvarneru«. Dr. Korošec: »Ta stvar bi bila še najbližja blasfemiji, vendar bi si jo upal zagovarjati, če bi kdo Župančiču očital blasfemijo. Imam razloge za to.« »Kakšni so ti razlogi?« »Prvič moraš vedeti, kaj je blasfemija. To je točno opredeljen pojem v vašem posvetnem kazenskem pravu, pa tudi v katoliški moralki. Blasfemija je žalitev božjega bitja, in sicer z izrazi, s kakršnimi tudi mi ljudje žalimo drug drugega. *Iniuria*. Namen žalitve ne sme manjkati: *animus iniuriandi*. Kje je v Župančičevi pesmi, ki je, mimogrede povedano, ena njegovih najzanosnejših, namen žalitve? Župančič trdi, da je morje lepše kot sveti križ. Vsak večer poklekнем pod križ, preden ležem, in vem, da ni lep. To so današnje vislice. In vislice so še humanejše orodje od križa. Trdi, da je morje starejše kot sveti križ. Temu ne more nihče oporekati. Da bi pa bilo tudi močnejše od križa, je nelogična misel: Stvarnik je vselej močnejši od stvari. Vendar se v tej tretji točki Župančič ne obrača proti križu, temveč proti služabnikom križa. To pa ni blasfemija, in naj bo žalitev še tako krvava... Ne strinjam se z vsebino te pesmi, jaz je nikoli ne bi mogel napraviti, proti očitku blasfemije pa bi si jo upal braniti.«

Kot politično-upravni pripravnik v Ljubljani sem kmalu po koncu prve svetovne vojne zagrešil dramo, ki jo je ljubljansko gledališče uprizorilo pod režijo Osipa Šesta. Takrat je bil moj vrhovni šef dr. Janko Brejc, predsednik pokrajinske vlade v Ljubljani. Prav ta Brejc me v eni unionskih dvoran pred veliko družbo zgrabi tako silovito, kakor je samo on znal silovito zgrabiti človeka. »Na gledališkem sporedu je vaša drama; svoje hčerke peljemo v ložo, kjer se nadejamo, da bomo videli kaj lepega — pa moramo gledati tako pokvarjenost!« Moral bi biti pobit, zlomljen, strt, da ni za dr. Brejcem stal dr. Korošec, smeje se, s cigaro v ustih od pete do temena dobre volje: »V karieri ti to ne bo škodovalo.« Kakor sem že rekel, sem bil takrat pripravnik in na tem, da postanem koncipist... Pa tudi sam je bil spreten pisec. V podlistku Slovenskega gospodarja ali Straže je natisnjen članek v spomin prekmurskemu župniku Ivanociju, znane mu slovenskemu rodoljubu v madžarski dobi. Spomi-

njam se, da je bil s tem svojim člankom zadovoljen tudi sam. Nekako posrečil se mu je, je rekel.

Kakor glasbena, tako mu tudi likovna umetnost ni bila pri srcu, edino za karikature mu je »igral živec«. Zlasti, če so bile duhovite, se jih ni mogel nagledati — šablonskih ali celo šušmarskih ni maral. »Tudi karikaturist je lahko umetnik.« Pri tem mu je bilo vseeno, ali je predmet karikiranja on sam ali kdo drug. Med nekim njegovim ministrovanjem v notranjih poslih so bile v Beogradu rabuke. Demonstranti so metali kamenje na žandarmerijo, vojak je odgovarjal s puško. Smrtnih žrtev ni bilo. Drugega dne so bili ilustrirani listi opozicije polni risb, kako dr. Korošec v talarju, koretlju in s štolo čez ramo vodi oboženo silo v borbi »z ljudstvom«. Talar je okrvavljen, beli koretelj lisast od krvi... Nam v kabinetu se te risbe niso zdele pomembne, pač pa neokusne; zgrajali smo se ob njih. Dr. Korošec je iz vrste risb izbral dve, tri, češ posrečene so, in je velel slovenskemu sekretarju Vladimiru Senku, naj jih zbira in lepi v poseben zvezek. Ob koncu ministrovanja je bil ta zvezek debel album smešnosti, satire in favnskega roganja na račun dr. Korošca — dr. Korošču v užitek in veselje.

»Iz tega bi se dalo nekaj narediti...«

Dr. Korošec je bil poln muh, pa tudi komarjev in brencljev. Smeha, nedolžnega, pa tudi vraguljastega je bilo polno njegovo življenje.

Kmalu po četrtku, ko je zaključil redakcijo listov, je v počitniških mesecih priromal k nam na Velko. Tu se je najprej preoblekel v očetovo obleko, posadil na glavo očetovo čepico, stisnil v roko njegovo palico — pa hajd po vrhéh »bandat«, kakor smo rekali tem sprehodom. Pri prvi kmetiji se ustavimo. Dr. Korošec: »Ali imate tele pri hiši?« Kmet vesel, da mu ni treba tele voziti v Št. Lenart, je kar precej pripravljen na kupčijo. Botajo se, ne pobotajo. In tako pri drugi kmetiji, pri tretji. Pride nedelja, ko se s »svojim« duhovnikom prikažemo pred župnijsko cerkvijo, neodvisni od opravil v nji, od rane in pozne mšaše: kadar prispemo, bo maša. Župnik toliko da dr. Korošca ne objame: »Še pridigaj zame, če si mož.« »Nisem pripravljen.« »Bolje boš govoril nepripravljen kakor jaz pripravljen.« »Pa bodi!« In dr. Korošec stopi na prižnico.

Tedaj se doli v cerkvi odlepi od ženske strani kmetica, stopi na moško stran in se nagne nad uho dedcu

— šepetala je, a tako ostro, da smo vsi slišali: »Ali ti nisem rekla, da to ni mesar? Samo njegove roke poglej, sem rekla, takih rok nima noben mesar. Ti pa tiščiš in tiščiš tele vanj... Tu zdaj imaš svojega mesarja!«

Kadar se zjutraj nismo mogli dvigniti in je naša mama potožila dr. Korošču, da je zajtrk že na mizi in da se ohlaja —: »Ali je vaš mož državni uradnik, ali ni?« »Je«. »Pazite, kako bo vstal!« In dr. Korošec zagrmi iz vseh registrov: Bog ohrani, Bog obvari nam cesarja, Avstrijo... In oče je vstal, kajti kadar se je intonirala cesarska himna, je moral državni uradnik vstati.

Dr. Korošec sedi pred svojim pisalnikom v ljubljanskem Marijanišču, dr. Izidor Cankar stoji za njim. Oba gledata v odprt predal. V njem je na kupe vizitk, starih in novih. So med njimi še take iz avstrijske parlamentarne dobe, iz delegacij... Ugledata vizitko: Joseph Graf Zichy (izgovarjaj Ziči), in dr. Korošec reče: »Iz tega bi se dalo nekaj narediti.« Dr. Izidor Cankar skuje načrt, dr. Korošec narekuje in Izidor piše — na nepopisano hrbtno stran vizitke. »Euer Hochwürden (nadaljujem v slovenščini, ker dr. Koroščeve odlične nemščine ne poznam več), Vaša revija Mladika se je med preprostim ljudstvom tako priljubila, da ne morem drugače, kakor da jo za svoje delavce naročim. Zaposlujem v Prekmurju 600 delavcev. (To je bilo še pred agrarno reformo) Pošljite mi tedaj na moj račun 600 tekočih številk Mladike, hvaležen pa bi Vam bil, če bi lahko dobil še 600 izvodov dosedanjih letnikov te edinstvene ljudske publikacije.« »Ti vržeš to vizitko v Finžgarjevo poštno omarico,« reče dr. Korošec Cankarju, »in paziš, kaj se bo zgodilo (Cankar je takrat stanoval v trnovskem župnišču), jaz pa bom nared, kadar bo treba.« Ko je Cankar sporočil, da se nekaj pripravlja, sta oba oprezala v bližini župnišča. Finžgar jo primaha iz njega, ko da kane na konec sveta. »Pozdravljen! Kaj naju ne poznaš?« »Ne utegnem, mudi se mi.« »Kam pa, kam?« »Na kolodvor.« »Se kam odpelješ?« »Vagon naročat.« »Počemu tebi vagon?« »Napočili so drugačni časi. Dom in svet ni več Dom in svet, Mladika je zdaj na vrhu. Grof Zichy je naročil 1000 številk in še vse prejšnje letnike naj mu pošljem.« »Pa to je prilika, da se pije.« »Da nimam drugih skrbi...« »Liter plačava midva, prisedi pa nama še kaj povej!« Po mnogem prigovarjanju sedejo v prvo krčmo, dr. Korošču se vžigajo oči: »Pa kako si prišel do grofa Zichya?« »Obiskal me je.« »Kakšen mož pa je ta grof?« »Sivolas, s špičasto brado, elegantno oblečen... Naposled mi je obljubil še sredstva, da Mladiko razširim tako, da bo vodilno glasilo od Trsta do Budimpešte...«. Konec je bil se-

veda ta, da sta mu vse pojasnila in da je Finžgar lahko brez škode odšel domov.

Stojim v Beogradu pred njegovo ministrsko mizo ob sedmih zjutraj hudo mačkast. »Kje si bil snoči?« »Pili smo.« »Kaj ste slavili?« »Našemu tovarišu M-u je žena odpotovala na oddih v Slovenijo, in to smo slavili.« »Ali je bil M. zelo opit?« »Kakor mi vsi, nič več in nič manj.« »Kje ste se ločili?« »V parku pred železniškim ministrstvom.« »Povej M-u, da na moji mizi leži ovadba policije, ki trdi, da ga je straža našla to noč ob pol treh zjutraj stoječega na klopi v parku pred železniškim ministrstvom, kako govori praznemu svetu —, on pa misli, da je vsa Jugoslavija zbrana pred njim. Najprej napade Radikalno zajednico, potem se spravi nad njene ministre in končno se loti še dinastije. In to naj bo uradnik ministrstva notranjih del! Vprašaj ga, kaj naj ukrenem s to ovadbo!« V prav tako resnem tonu sem moral govoriti z M.om. »Ali sem bil res tako opit?« »Ločili smo se v parku pred železniškim ministrstvom, kaj si potem počel, ne vem.« »Daj mi pol ure premisleka!« Ko se po pol ure vrne: »Reci ministru, da sem brzojavil ženi, naj s takoj vrne! S tem bo dano jamstvo, da se kaj takega ne bo več pripetilo. Ovadbo pa naj uniči.«

Ko sem vse to dr. Korošču referiral: »Tvoja dolžnost je zdaj, da poskrbiš, da se brzojavka ne odpošlje. Če jo je napisal — oditi ne sme. Drugo pa je, da se nocoj zopet zberete pri Lepi Katarini, kakor ste se sinoči. In jaz bom zraven.«

Še ene potegavščine se spominjam, ki pa je bila bolj pouk kakor potegavščina. Koj zjutraj naroči dr. Korošec kabinetnemu sekretarju Zaninoviću, naj sporoči pučkaškemu (1) narodnemu poslancu Baniću, da ga dr. Korošec čaka ob enih v kabinetu. Okrog enajstih vprašam Zaninovića, ali je Banića obvestil. »Ob dvanajstih ga dobim tam in tam.« Proti dvanajsti uri vpraša še dr. Korošec, ali je Banić že obveščen. Odgovorim, da še ne, ker ga Zaninovič ob dvanajstih namerava dobiti tam in tam. Na to dr. Korošec: »Pri priči obvesti Banića, naj takoj pride k meni v kabinet, in sicer skozi zadnji vhod tako, da ne bo nihče vedel, da je pri meni.« Zaninović, ki je bil medtem odšel, mi proti eni telefonira iz mesta, da Banića ne najde in ne najde, da si je najel avto in ga ob svojih stroških išče po vseh beograjskih kotih... Po eni se Zaninović vrne upehan in potan — brez Banića. »Kaj bo zdaj?« Velel sem, naj stopi k ministru in se opraviči. Pri ministru je seveda Zaninović ugledal smejočega se Banića za ministrovim hrbtom, a minister se

(1) Hrvatska pučka stranka.

ni smejal. »To vam bodi v poduk, da se morajo moja naročila izvršiti takoj.«

Kakor se je sam rad šalil — spominjam se večera pri svojem stricu, orglarju v Rušah, ko je veliko družbo nenehno zabaval s svojimi duhovitimi domisleki, da nikomur drugemu ni bilo treba odpreti ust — tako se je rad smejal tudi šalam drugih, le kadar je bila izrečena nečedna ali celo kosmata šala, se ni smejal. Kot otrok, mladenič, pa tudi kot zrel mož sem zrl v ta obraz ni ne morem reči, da bi bil kdaj videl, da se je ob nečedni ali celo kosmati šali smejal.

Ko že govorim o družbi in družabnosti: »Pije, pije kakor mi, ne pozna se mu pa nič,« so govorili pivci. In tako je tudi bilo. Ko da je imel v sebi nekak regulativ, ki mu velevala, da mora — on edini — do konca ostati trezen.

Vprašajte Lukmana...!

Kot šef stranke je bil avtokrat. V predalu ene njegovih miz sem našel neodprta pisma iz starejšega časa. Med njimi pismo škofa Jegliča, ki ga je dr. Korošec visoko cenil. Pokažem mu to pismo in se čudim, da ga ni odprl. »Ker vem, kaj je v njem. Ne morem ustreči.« Šlo je za sprejem neke osebe v stranko.

Kakor ni trpel zgagarjev v stranki, tako sem po drugi plati večkrat čul iz njegovih ust stereotipni odgovor: kadar so mu v odločitev predložili primer očitne nemorale kakega člana stranke: »Vprašajte dr. Lukmana, profesorja bogoslovja, on je inštanca za moralno. Jaz sem šef stranke in stranka je odprta za vse.«

Radij njegovega prijateljstva je segel od konca do konca države. V Murski Soboti sem se seznanil s tamošnjim rabinom dr. Rothom, ki si je štel v čast, da je dr. Korošev prijatelj. Med djakovačkim katoliškim škofom Aksamovićem in dr. Koroščem v Beogradu je fungiral kot kurir pravoslavni pop, ki me je grdo pogledal, ko mu nekoč nisem popolnoma zaupal, češ ali ne veš, da sem dr. Korošev najintimnejši drug. Tudi med beograjskim pravoslavnim hierarhatom je imel dr. Korošec prijatelje. Prav ti so mu svetovali, naj si kupi zemljišče ob stari svetosavski cerkvi, ker bo tu sezidana veličastna pravoslavna stolnica in bo zemljiščem poskočila cena. Dr. Korošec je res malenkost kupil — videl sem tisto bajto — a jo je potem zopet prodal, s pridom ali ne, ne vem. Špekuliranje mu ni bilo po duši.

Kot kabinetnega šefa v ministrstvu socialne politike in narodnega zdravja me nekega dne pokliče k sebi v klub.

»Včeraj sta bila pri tebi član državnega sveta Pavlovič in njegov oče, stari pop Pavlovič, oba moja prijatelja. Popu nisi dal roke.«

»Ali ste zaradi tega hudi?«

»Nisem. Vendar je dobro, da to veš.«

Njegova zasebna pošta je bila tako obilna, da smo si pomočniki njegovi belili lase, kako bi ji napravili pregled. Ali po imenu pisca, ali po stvari? Ko pa ti tak slovenski človek v pismo strpa vse mogoče stvari od spora s taščo do kreditnih težav v zadrugi. Med temi pismi se spominjam pisma žene, ki je bilo tako lepo napisano, da sem ga trikrat prebral, kakor mi je bil čas drag. Pokazal sem mu ga, in tudi on ga je drugič prebral. »Tako znajo pisati samo slovenske matere,« je rekel. Jaz, brezglavež, sem to pismo zgubil; če bi ga našel, bi zahteval zanj mesto v svetovni antologiji pisem.

Bila pa so tudi pisma s takim besedilom: »Pozdravljajo vas tri zveste vam poštarke.« Brez podpisa. »Kdo so te poštarke?« me vpraša dr. Korošec, »ali ti kaj veš? Že dve, tri razglednice sem prejel od njih, vse brez podpisa.«

Po povratku iz Ljubljane sem v njegovi torbi, napeti kot boben (pisma, prošnje, memoarji, resolucije, predlogi, načrti, informacije), našel na dnu pesem, napisano z njegovo roko: Pesem proti požeruhom. Pravi len verz, mera, stih. »Kaj naj s to pesmijo?« vprašam. Malo je zardel od zadrege, potem pa se je izpovedal: »Za tremi mizami sem, povabljenec, moral jesti, da se ne zamerim, pa se mi je ta požrtija tako uprla, da sem zajahal Pegaza...«

Take poštenosti ne boš doživel nikoli več...

Kaj je poštenost, sem se naučil na izletu na Stol. Izletniki: on, mi trije otroci, profesor Matija Slavič in nemara še kdo. Ko se s Stola vrnemo na postajališče Žerovnica, premočeni do kože, veli: »Otroci, preblecite si vsaj nogavice, drugega si ne moremo preblečiti!« Oče mi je bil za ta izlet obesil na ramo najdražje kar je imel: Zeissov daljnogled. Skozenj da naj se z vrha Stola razgleda po vsem svetu. To dragocenost obesim v Žerovnici na plot, ko si preoblačim nogavice — in že prisopiha vlak. Vstopimo in v Ljubljani krenemo v kolodvorsko restavracijo do prihoda štajerca. Kar se med mizami privrti proti naši mizi boso deklet, približno deset let staro, z iščočimi očmi. Dr. Korošec: »Pa ta ima tvoj daljnogled.« In že čujemo: »Oče so me poslali za vami, da vam vrnem to stvar,

ki ste jo pozabili v Žerovnici. V restavraciji naj iščem, so rekli, ker boste gotovo čakali na štajerca.« Vstanem in ji za dobroto stisnem v roko drobiža, kolikor sem ga pač premogel.

Mnogo ga ni bilo. Ko deklet odide, dr. Korošec: »Koliko si ji dal?« Povem vsoto, in zdaj se sproži njegova jeza. »Tako plačuješ poštenost? Take poštenosti ne boš doživel nikoli več. Pa tudi v Sloveniji je ne najdeš, kvečjemu še na Gorenjskem.« Ko se opravičim, da nimam več: »Pa bi bil rekel, zložili bi bili in bi bila poštenost vsaj priznana, če že ne plačana!« Vse do konca potovanja me je meril s sovražnimi očmi.

Po Jeftičevih volitvah me je postavil pred nalogo: »Moram vedeti, kdo je v mojem klubu poslanec in kdo ni. Kako boš to napravil?« Svetujem mu, naj najprej izda uredbo o amnestiji prekrškov v zvezi z volilnim zakonom, na to pa bomo zahtevali poročila o poteku volitev, pa ne od banov, ki so morda prizadeti, temveč od banovinskih volitvenih referentov, ki so neudeleženi, vedo pa vse.

Mandati so bili po parlamentu (večinski stranki seveda) tedaj že verificirani, in kdor je sedel na poslaniški klopi, je bil poslanec.

Od ljubljanskega volitvenega referenta zvemo, da je tedanji ban v noči po volitvah telefonično vprašal okrajnega glavarja v Črnomlju, kakšen je rezultat volitev (v noči po volilnem dnevu so bili po tedanjem zakonu volilni spisi spravljani pri okrajnem glavarju, ki jih je drugo jutro izročil okrajnemu volilnemu odboru.) Odgovor: Izvoljen je radičevcevec. Ban: Ne morem imeti še enega Hrvata, ko ga imam že v Gornjem gradu. Spremenite rezultat! Živ krst na svetu ne bi bil dolžan, da izvrši tak ukaz, najmanj uradnik — okrajni glavar črnomeljski ga je izvršil. Bil je le toliko previden, da je — vse ponoči — vprašal radikalnega kandidata, ali sprejme mandat. Ta je odklonil. Vpraša njegovega namestnika — in ta je ponudbo sprejel.

Ko je dr. Korošec to poročilo prebral, ni rekel nič. Vem pa, da poslancu-neposlancu nikoli ni dal roke.

Ministrovanje I

Kot minister je bil na čuden način hkrati strog in blag.

Kadar sem mu referiral zamotano zadevo kratko in jedrnato, kakor govori pravnik s pravnikom, sem moral slišati: »Razloži podrobneje, ne razumem; nisem doktor juris, jaz sem doktor teologije.«

Ničkolikokrat je silil v referenta: »Brž, brž, preden

pridejo intervencije; zdaj še lahko odločim po pravici in poštenju, potem bo teže...«

Za mizo ministrovega pomočnika je med vsem njegovim prvim ministrom v notranjih zadevah sedel mož, ki ni smel dobiti akta pred oči. Sedel je brez dela mesece in mesece... Upokojiti ga ni mogel, ker je bil radikal, pa tudi zaupal mu ni, ker je vedel, da je korupten.

Korupcije so se godile zlasti pri podeljevanju državljanstva. Da bi jih kolikor moč zatrl, je v teh vprašanih načelnika upravnega oddelka, pristojnega za nje izločil iz reda referentov in razpravljaj neposredno s šefom odseka. In to pri durih, ki se med tem referatom niso smele odpreti.

Ko sem bil že v Ljubljani, je neki Žid ponudil 200.000 din za namene, ki naj jih določi ban, če mu v Beogradu izposlujemo državljanstvo. Akt smo poslali v Beograd z vprašanjem, kam z denarjem, če se prošnja ugodno reši. Dr. Korošček odgovor: »Vrnite mu denar, v Jugoslaviji se državljanstvo ne prodaja!«

Bile so pa tudi epizode, ki ni, da bi jim presojal preveč resnosti. Črna kava, ta nesrečna kava, ki se servira po vseh prostorih ministrstva ne toliko uradnikom samim, kolikor strankam, ki prihajajo k njim! Kuha jo služitelj. Razpreda se pogovor, ki mu ni konca, stvari pa leže nerešene... »Proč s črno kavo, zapove minister, »ne smem je več videti!« In vendar se razvada ni dala zatreti. Kuhali so jo nadalje in pili skrivoma. Videl sem služitelja, obdolženega, da še vedno kuha črno kavo, klečečega pred ministrom, naj mu vendar odpusti, nikoli ne bo več... Služitelju je minister odpustil, meni pa je rekel: »Razvada je tako globoko ukoreninjena v srbskem svetu, da je ne bom ztrebil. Pustimo to!«

V koalicijski vladi (srbski radikali, srbski demokrati, dr. Korošček predsednik ministrskega sveta) se je naš mož najprej lotil uradništva. Usul se je dež odlikovanj kakor še nikoli. Takse je plačal minister. Takrat je rekel najstarejši načelnik: »Kaj takega še nismo doživeli.« V hotelu Bristol je dr. Korošček istim uradnikom priredil večerjo, ki se mu je pred njo demokrat inšpektor Kosta Janković v lepem govoru zahvalil za poskus, spraviti med seboj srbske radikale in demokrate, v kolikor to dopušča parlamentarna praksa... Sledil je še banket v nekem drugem hotelu, ki mu ne vem več imena, kjer so pa za mizo sedeli izključno člani vlade. Kot kabinetni šef sem bil sam priča: banket se je pričel v najboljšem razpoloženju, končal pa se je s praskami med radikalnimi in demokratskimi ministri takih oblik, da ni kazalo drugače, kakor da vstanemo od mize.

Rekel sem: blag in strog. Primer strogosti:

Ljuba Davidović, ki sam ni bil v vladi, prinese dr. Koroščeku podatke o grdi moralni korupciji med beograjsko radikalno čaršijo. Obdolžitev je bila huda. Dr. Korošček ponudi Davidoviću, da si izbere inšpektorja, ki bo afero preiskoval. Davidović ga imenuje — seveda demokrata — in dr. Korošček ga postavi za preiskovalca. Dolgo ni poročila o uspehu preiskave. Končno pride s podrobnimi podatki preiskave, pa tudi že s konkretnimi obdolžitvami znanih radikalnih osebosti, ki da so to grdobijo tolerirale — sam Ljuba Davidović. Dr. Korošček ga mirno posluša, sprejme vse te podatke in odredi zasledovanje krivcev — pošlje pa po inšpektorja. Ko ta pride: »Kdo vas je določil za preiskovalca?« »Vi.« »Kako da Davidović ve vse, jaz pa še nič?« »Ko mi pa je nenehno za petami.« »Kje imate klobuk?« »V prednji sobi sem ga obesil na klin.« »Pojdite ponj!« In ko se vrne s klobukom: »Posadite si ga na glavo. Tako in zdaj zbogom. Ni vam treba več priti.« V isti sapi je bil upokojen.

Primer blagosti:

Ministri so imeli za spremljevalca žandarja, ki mu je bila dolžnost, da skrbi za ministrovo osebno varnost. Ker nevarnosti ni bilo, se je ta služba sprevrgla v osebno postreževanje. Običajno so to bili stari žandarji na koncu službenih let. Nekoč je minister zopet »suh«. Začudim se, ko je vendar šele pred dnevi bil »prvi«. »Štedim za žandarja, tudi on štedi; kupuje si hišico za stare dni, pa mu prispevam.«

Domačin

Najdaljšo dobo svojega življenja je bil dr. Korošček »doma« v Beogradu, Kralja Milutina šte. 19. (1) Kakor sem že omenil, je to bila pritlična hiša s tremi okni na ulico in z večjim vrtom v ozadju. V tem ozadju je bilo tudi poletno stanovanje gospodarjevo, njegova poletna kuhinja in pritikline. (Srbi se v poletni beograjski vročini, zlasti s kuhinjo, radi umaknejo v lesene zgradbe.)

V tem kompleksu je imel dr. Korošček vse do zadnjih let življenja kabinet z oknom na ulico. Šele ko je hišni gospodar Sremac umrl, si je dr. Korošček najel še sobo ob kabinetu z dvema oknom; zdaj je imel ulično fronto treh oken zase; gospodinja-vdova se je umaknila v zavrtne prostore.

Pred dr. Koroščekovima dvema prostoroma je bila nekaka veža ali prednja soba brez oken z izhodom na balkon,

(1) Razen v deškem semenišču v Maribaru in v Marija-mišču v Ljubljani je bil v dunajski dobi »doma« v minoritskem samostanu na Alzerici.

stopnice in vrt. Spominjam se te prednje sobe posebno živo, ker je bila v nji pod njegovim predsedstvom seja ministrskega sveta, ko je za nekaj dni obolel in ni mogel priti v urad. Ne morem se otresti domneve, niti danes ne, ko to pišem, da predmeti dnevnega reda te seje niso bili tako nujni, da bi kazalo sklepati o njih v prednji sobi dr. Koroščevega stanovanja. Dr. Korošec je namerjal, da *nekim* ministrom pokaže, kako skromno živi. In res se je oglasil eden njih, mislim, da je bil Marinković, minister zunanjih zadev, ko so v tej prednji sobi sedli na najpreprostejše stole za najpreprostejšo mizo: »Kaj, tako skromno živi vaš minister?«

Za isto mizo ga ugledam nekega hudo vročega poletnega predpoldneva odpete srajce in vsega potnega, ko da je prišel od oranja, pod mizo pa je na mizno nogo z motvozom privezana steklenka vonjačke slatine. Čuden prizor, si mislim, slatina mu vendar ne bo ušla! O, kaj še, ugame moje misli dr. Korošec, še kako beži! Toliko da steklenko odmašim in se s prvim kozarcem odžejam, že je ni več, in na mizi je nova steklenka. Ženske so pač tudi žejne...

Ko sem že pri slatini: Ko smo v ministrstvu v najbolj vročih dneh po njegovem pooblastilu za kabinetno osebje, ki po potrebi slušbuje dan in noč, naročili vonjačko vodo in jo je bilo treba plačati, se je dr. Korošec zavzel: »Kaj, toliko?« Izkazalo se je, da je njegovo vodo pilo vse ministrstvo.

Čakam na ljubljanskem kolodvoru prav na njegov god, 13. junija. Po svojem položaju, pa tudi po važnosti službe si domišljam, da mi je prvo spregovoriti o položaju; govorim, ko mi pretrga referat: »Kaj ne veš, da je danes moj god?«

Po večerji naj pridem k njemu na dom, Beograd, Kralja Milutina št. 19, me povabi nekega dne, okusili bomo vino, ki ga je dobil iz Vojvodine. Ker sem bil zaposlen v kabinetu, sem prispel zadnji. Sedeli smo že za mizo v omenjeni prednji sobi narodni poslanec Smolej, pučkaš Banić, urednik Slovenca Krošelj in nemara še kdo. Ko sedem med nje, vsi molče in se sivo gledajo. Po nekoliko trenutkih reče dr. Korošec: »Zdaj pa ti povej, pred vsemi temi, po resnici in pravici, ali je res, da sem tako surov!« Aha, si mislim, to ste imeli med seboj, preden sem prisedel, in jaz, najmlajši, naj bom sodnik. Rzsodil sem, kakor mi je bilo pri duši: Mnogokrat ste brez potrebe živčni, surovi pa niste. Kdor to trdi, ne ve, kaj je surovost.« Videl sem, da je ta sodba pomirila njega, pa tudi njegove obdolžitelje.

»Ti pa nimaš gumba na srajci,« me preseneti nekega dne, ko sem moral na vse zgodaj k njemu. Jaz: »Toliko

takih gumbov na srajčnem ovratniku sem že zgubil — in danes jih sploh ni več dobiti, ker se srajce kroje drugače — da mirne vesti hodim brez njih.« »To se naredi takole — tudi jaz ne morem biti brez takega gumba pod kolarjem.« Potegne predal izpod okna: »Tu si jih vzemi, kolikor hočeš!« Predal je bil do vrha natrpan z najmanj tisoč takih gumbov. »Usmiljen trgovec je videl mojo vsakdanjo zadrego in mi jih je poklonil.«

Pred oknom kabineta je imel zrcalo, montirano tako, da je mogel iz sobe videti, kdo je pred vrtnimi vrati. To zrcalo je vzbujalo pozornost in netilo ljudsko domišljijo... Kako premeteno se pač pred svetom zavaruje človek, ki je vendar za to tu, da streže svetu! In vendar je bila stvar kaj preprosta. Sremčevka je bila oglušela do take mere, da ni slišala niti zvonca, kaj šele da bi bila hodila odpirat vrtna vrata. Dr. Korošec, ki je bil tankih ušes, je pogledal v zrcalo in rzsodil, h komu hoče stranka. Če k Sremčevim, je poslal na vrt Sremčevko, če k njemu, je šel odpirat sam.

Nepozaben mi je trenutek iz zadnjih let, ko v neki beograjski krčmi sediva za policiem »ružice«. Prav tiste dni je umrl general Hadžić, mnogokratni minister vojске, posut z odlikovanji kakor nihče v Jugoslaviji. »Veš, kako bi rad umrl? Črn od kolarja do kolen, brez križa in zvezde, tak, kakršen sem nastopil svojo prvo službo v Marenbergu. Vem, da ne bo tako...«

Naj sodi v ta odstavek ali ne —: Ko je kot predsednik ministrskega sveta demisioniral, se je habilitiral kot privatni docent na agrarni tehniki za predmet: kmečko zadružništvo. Njegov nastopni govor je doživel nekoliko kritike, n.pr. v Politiki — češ niso Slovenci prvi pričeli z združnim gibanjem, mi Srbi smo imeli zadružništvo že tedaj in tedaj. Moji srbski tovariši v notranjem ministrstvu so na to pripomnili: »Nismo še doživeli, da bi se bil ministrski predsednik po demisiji lotil tako koristnega posla.«

Ministrovanje II

S strankami je bil ljubezniv, prigodilo se je pa tudi, da — ni bil ljubezniv.

Pripotuje iz Slovenije sedem mož (pomni: ob svojih stroških), zadeva pa je zanje že ugodno rešena. Drugih pet mož (zopet ob svojih stroških) urgira zadevo, ki se v njihovo vprid rešiti ne dá. Pride deputacija dvanajstih mož zaradi stvari, ki teče in ki se bo po vsej priliki ugodno iztekla zanje — denar za potovanje so vzeli iz blagajn svojih revnih združenj in ustanov. In na ta račun si zdaj tri dni ogledujejo Beograd...

Ko je dr. Korošec neko tako deputacijo nemilostno od-slovil — kaj trošite denar, čas in energijo za prazno stvar! — plane k meni, komaj so možje odšli: »Mar ti veš, kje so se nastanili?« »To se bo dalo dognati.« »Pošlji jim tole, pa naj nikar ne zamerijo!« Bil je zajeten zaboj dragocenih cigar, dar pariškega Rothschilda.

Če se spomnim streljanja v parlamentu, se mi naježe lasje.

O čemer sem molčal do danes: Na predvečer usodnega dne se za sprejem pri dr. Korošču priglasi nesrečni Puniša Račić. Nikogar ni bilo več v ministrstvu razen nas treh: minister, jaz in Račić. Pogovor za zaprtimi durmi je trajal do enajstih ponoči. Ko se minister od mene poslovil: »Nesreča bo.«

Drugega dne nekako ob enajstih zahteva policijski komisar parlamenta telefonsko zvezo z ministrom. Dam mu jo in stopim v ministrovo sobo, ker se mi je zdelo, da minister ni čul telefonskega zvonca, zapleten v pogovor s stranko, kakor je bil. Ko se odlepi od stranke in ko mu povem, da je na telefonu policijski komisar parlamenta: »Nesreča je.«

In bila je.

Molčal sem o tem, ker nisem hotel Puniše Račića obremeniti še teže, kakor je že bil: dan ali dva pripravljati se na umor je hujši zločin, kakor če ustreliš v hipnem navalu strasti, izzvan z žalitvami, ki ne lete samo náte, temveč na ves narod. In Puniša Račić je bil patriot, črnogorski patriot. Žalitve Stepana Radiča so bile hude.

Bile so pa tudi nevšečnosti s katoliškimi hierarhi.

»Poišči zagrebškega nadškofa dr. Bauerja, ki je te dni na oddihu v Stični,« mi telefonira neko nedeljo pred poldnem dr. Korošec iz Beograda, »in povej mu, da se v ministrskem svetu pisano gledamo. Malenkost: Umrl je pravoslavni patriarh, sožalnice prihajajo patriaršiji od vseh vetrov sveta — da jih sproti objavlja v dnevnem časopisju, se razume — le od katoliške cerkve ni sožalnice. Naj vendar dr. Bauer izvali tisti svoj telegram, da ne bomo imeli težav v vladi.« Dr. Bauer: »Ne morem, kakor bi rad. Osmrtnico je prejel kdorže v državi. V Zagrebu so o smrti obveščeni iman, rabin, starokatoliški škof, celo društvo kornih trobentačev cerkve sv. Marka, ki ga že dolgo ni več — samo katoliški škof je brez obvestila. Vprašam škofe po deželi, ali je sploh kateri katoliški škof deležen takega obvestila. Odgovor: Nobeden. Torej: omalovaževanje katoliške cerkve, ki smo mu že vajeni. Naj nas obveste, pa jim pri priči pošljento sožalnico.«

Prvi katoliški škof beograjski, p. Rafael Rodić, se je moral umakniti, kakor je znano. Minister pravde, ki

so se ga tikale take stvari (oddelek za vero), je afero Rodić prepustil notranjemu ministru dr. Korošču, češ kot katolik boš to rešil bolje od mene, podpisal pa bom vse, kar boš ukrenil. Novo imenovani škof je najprej iskal vire dohodkov. Država mu je sicer poklonila hišo za rezidenco, tudi mesečno plačo uradnikov I. razreda je prejemal po uradniškem zakonu, manjkalo pa mu je sredstev za podpiranje revnih katoliških župnij — saj jih ni imel več od dvanajst, pa še te tako revne, kakor morejo biti revne samo katoliške župnije v diaspori. Lotil se je premoženj nekih katoliških šolskih občin v Vojvodini, češ škofijske so. Naletel je na tolik odpor v dnevnem časopisju, da je čez noč odnehal. Zdaj si je zaželel vsaj katoliške katedrale v Beogradu. Beograjski župan ga je povabil v svoj avto in šla sta ogledovat mestna zemljišča: karkoli ti ugaja, vzemi, brezplačno ti je na voljo! Zemlja je bila izbrana, šlo je le še za sredstva, da se sezida zgradba. P. Rodić se je odločil za loterijo, ki naj bi po vsej državi, zlasti med katoliki, zbrala sredstva za monumentalno poslopje. Spočetka je oskrboval posle ponujanja in prodajanja srečk, propagande, računovodstva in blagajne sam s svojima pomočnikoma, frančiškanskima patroma, ko pa so mu opravitki segli prek glave, je izročil upravo loterije nekemu Židu, v spominu mi je, da mu je bilo ime Glückskind. Šele zdaj se je pokazalo, da je bila akcija ponesrečena. Upravni stroški so kar preseglj dovoljeno mero, in ko naj bi bilo žrebanje, ni bilo niti denarja za prve dobitke. Podaljšaj si rok za žrebanje, si je rekel škof... in ko tudi ob novem roku ni moglo biti žrebanja, so pravoslavni listi planili na škofa. Ni kazalo drugače, kakor da se loterija prekličje in da lastnikom srečk vrne denar. Le odkod? Dr. Korošec je moral napeti vse sile, da so ministri iz dispozicijskih fondov poravnali deficit, zahtevali pa so, da se škof odpove službi.

V Ljubljani, v tistih dneh, ko so nam drevenela srca, ali smo tudi mi obsojeni na pogin, ko nam je ledenela kri, ali kot narod bomo ali ne bomo...? Že je smrt trkala na naša vrata. (1) Vlada v Beogradu pa je bila v takem položaju, da ni smela trpeti niti najmanjšega znaka skrbi ali strahu nikjer v državi. Slovenska škofa, ljubljanski in mariborski sporazumno objavita poziv vernikom, naj molijo za domovino. Komaj je poziv izšel — dr. Korošec na telefonu: »Poziv se mora preklicati.« Kako bomo to napravili, se ban dr. Natlačen čehlja za ušesom, škofa pregovoriti, da prekličeta poziv

(1) Kdor si pozabil, kako nam je bilo tiste dni pri duši, citaj članek pokojnega Iva Brnčiča v Ljubljanskem zvonu! V zapisih Otona Župančiča se je iz tistih dni našla beležka: »Edini Slomšek v nebesih nam more še pomoči.«

za molitev? Kakor je bil samosvoj mož, me je dr. Natlačen tistikrat lepo prosil, da mu pomagam pri tem hudem poslu. Ni kazalo drugače, kakor da sem najprej dobil telefonski pristanek na preklic od mariborskega škofa — dr. Tomažič, znan kot »diplomatski« škof, je bil takoj pri volji. Drugače je bilo z dr. Rožmanom, ki je sedel med nama v dr. Natlačenovi banski sobi z obrazom, ko da ima pogane pred seboj. Škof naj prekličje poziv k molitvi? Pa ljudje božji, ali ste še kristjani? Tudi če domovina ne bi bila v tolikšni nevarnosti kakor se tresemo — ali je molitev zato nepotrebna? Zdelo se mi je, da s solzami krušim skalo za skalo s tega moža, ki je sedel med nama kot blok iz granita. In vendar je bilo tega granita čedalje manj... Naposled je rekel: »Bom pa jaz molil za vse Slovence, pa če si zdrgnem kožo s kolen.«....

Et mulier...

Pri Sv. Arelu smo, na Pohorju. Žeganje je, kakor pravimo v Podravini, in z Rušami praznuje ta praznik ves slovenski Maribor. Seveda tudi dr. Korošec in mi. (Spominjam se, da sem si za to priliko smel natakiniti prve dolge hlače.) Dr. Korošec se ne more odmakniti od zale Pohorko, ki toči brinjevec sredi hrupa in trušča vesele množice. Ko se vrne k nam, ga podraži naša mama: »Koliko kozarcev ste pa že zvrnili?« »Dva. Ali smem še enega?« »Smete, ampak samo še tega. Četrtri bi bil že nevaren.« Kakor smo bili otroci, smo razumeli, da beseda ne meri na žganje, ki ga dr. Korošec nikdar ni pil, temveč na dekle. Dr. Korošec se je bil zagledal v zalo Pohorko.

Pred nekimi binškošmi se dr. Korošec domisli, da bi bilo treba popotovati. Kam drugam, nego v Budimpešto, ki je ni bil še videl? Mene da vzame s seboj — naša mama je rekla: Za angela varuha. Na večer prvega dne, ko sva se nastanila v hotelu, vnaprej določenem, vpraša dr. Korošec hotelskega portirja, kam bi še lahko šla, da bi kaj videla. Portir: »Gledališča so se že pričela — kupita si vstopnico za variete kar tu blizu, ne bosta ne prezgodnja ne prepozna.« Dr. Korošec: »Pa ali bo spored tudi tak, da ga lahko gledava? Jaz sem duhovnik, kakor vidite, to pa je otrok.« Portir: »Bodite brez skrbi!« Ko sedeva in se prikaže tretja točka — balerina pleše svoj razkošni ples z dvanajstimi krili — dr. Korošec vstane: »To ni za naju,« in odšla sva spat. Ko se drugo jutro prebudi, se je izkazalo, kdo je za koga odgovoren, kdo je komu varuh. Dr. Korošec zapazi, da nama mama ni bila dala v kovček mila. »Tu ti denar, skoči po milo v prvo štacuno, da se umije!« Ko stopim iz hotela, premerim ulico navzgor in nav-

zdol in se napotim... Dolgo nisem našel primerne trgovine. Ko imam milo že v roki, v papir ovito, ne vem, ali bi na desno ali na levo. Nenadoma sem v vrvežu križajočih se ulic v neznanem kraju. Kje je moj hotel z velikansko kroglo nad vhodom kot hotelskim znamenjem? Brodim in iščem, iščem in brodim — krogle nikjer. Ogovorim moža, ki mi pride nasproti. V Budimpešti je tista leta šovinizem zagorel do tolike višine, da se na ulicah ni smela slišati nemška beseda. Mož se obregne obme in hiti dalje. Srečam ženski, po moji sodbi toliko stari, da bi bili lahko usmiljeni. Sočutno se mi nasmeheta: »Nem tudum« (ne razumem). Pride mi nasproti katoliški duhovnik — tega se bom lotil, in sicer v latinskem jeziku! Natolčem mu tistih nekaj besed, ki smo jih dijaki nižje gimnazije vedeli razen »aquila est bestia«, »planta est rosa« in »rosa est pulchra«. Duhovnik se prizanesljivo nasmehne in me ogovori v nemščini. Našla sva kroglo pred hotelom in s sproščenim srcem stopim v sobo. Na postelji leži, kakor sem ga zapustil, dr. Korošec priprtih vek in ko mrtev. Ko se mu oglasim: »Ali si živ?« »Živ, živ, tu je milo.«Še vedno se na dolgem in širokem truplu ne zgane niti mišica. »Uro in pol je minilo, odkar te ni in jaz se že pripravljam, kaj bom rekel doma, ko se vrnem brez tebe.«

V beograjskem dramskem gledališču sedim poleg njega v vladni loži in vidim, kako se vsa publika ozira vanj: ni še bilo predsednika ministrskega sveta, ki bi bil s tako vnemo sledil razvoju srbske drame. Po prvem odmoru se sprehodiva po kuloarju. Njemu v lice séde na zofo mlada dama, očitno igralka, ki ta večer ni zaposlena. Oblečena je, kakor pravi današnji svet: tippet. In gleda vanj. Ne morem reči, da se ponuja. Bila bi žalitev. Strmi pa vanj ko v nekakšnega boga. Dr. Korošču se vzpne vsa njegova natura, ves njegov moški jaz zagori — in že me zgrabi za roko: »Pojdiva proč!« In sredi odmora zopet sedeva nazaj v ložo.

Ura kaže na tri, pa smo še brez kosila, toliko je strank. Kot zadnja se mi javi žena, ki ji že na prvi pogled vidim, da je prostitutka. Bolna in bedna pa tako, da bi se je usmilil še kamen. Reče mi: »Zdaj sem samo še človek, in kot tak prihajam h katoliškemu duhovniku.« Dr. Korošec stopi k meni, ker misli da je sprejemov konec —medtem mu je bilo slovenska oficirka, sprejeta zaradi druge zadeve, prišepetala, da ga čaka še nekdo, taka »pšt«, saj razumete —: »Cipo, hočeš, da sprejmem?« Pojasnim mu, da bom opravil z njo sam, nisem je namenil njemu. In ponovim mu besede, ki jih je rekla: »Zdaj sem samo še človek, in kot tak prihajam h katoliškemu duhovniku.« »Daj ji, kolikor moreš! Tako žalostnih besed še nisem slišal iz ženskih ust.« Na banjiškem polju so bile vsako leto spomladi voja-

ške parade, kralj, vlada, generali in mnogo ljudstva. Kralj se pripelje s spremstvom do gozdiča pred tem poljem v avtih, tu z generali zajaha konja, kraljica pa se v kočiji pripelje za njim. Pred tribuno na polju je sprejem. Kralj razjaha in se pozdravi z vlado in gosti na tribuni, na kar se pripelje kraljica. Morala bi izstopiti iz kočije in se povzpeti po stopnicah na tribuno sama, kajti z njo ni nikogar in na tribuni ni žensk. Tedaj naglo pristopi dr. Korošec, pomore kraljici iz kočije in jo pod roko popelje na tribuno. Take senzacije, kakor je bilo drugega dne v ministrstvu, še ni bilo. Ker sam nisem bil na Banjici, me srbski tovariši sprejmejo že pri vhodu: »Tak kavalir, pa še katoliški pop povrhu!«

Ministrovanje III

Iz avdijence na dvoru prinese pol metra dolgo cigaro. »Od kod pa ta?« »Kralj mi jo je poklonil. Njemu pa jo je poklonil angleški kralj.«

Prinese francosko knjigo: Zakoni politike. »Kaj boste z njo?« »Kralj želi, da se prevede.« In res jo je prevedel v srbsčino narodni poslanec Mita Dimitrijević. Zopet od avdijence: »Take in take podatke si želi kralj iz vse države do štirih popoldne, ko naj zopet pridem k njemu. Ko sem bil že pri durih, mi reče kralj: 'Če vam ni, da zopet pridete k meni, telefonirajte! Ima va telefonsko zvezo z vaše na mojo mizo brez posredovanja pošte.' Kje je ta telefon?«

Opozorim ga na telefonski aparat v kabinetu poleg ministrske sobe, ki ga nihče ne uporablja. Ogledujeva ta aparat, dr. Korošec dvigne slušalko in poskuša govoriti: aparat je gluhi. »Najbrž zastarel, daj ga popraviti, da bom popoldne mogel telefonirati!«

Monter: »Ali je minister pritiskal na tisti beli gumb, preden je dvignil slušalko?« »Ni.« Potem telefon seveda ne more funkcionirati. Poskusite!« Pritisnem. »Tu šef kabineta itd...« »Tu kralj.« Opravičim se, da preskušamo telefonsko zvezo, da bi bila popoldne nared, na kar kralj usuje name tiste znane srbske kasarniške »litanije«, ki se pričenjajo z Bogom in končujejo z materjo. Lopne slušalko na stojalo in jaz, siromak, nimam niti priložnosti, da se opravičim.

Popoldne položim pred ministra podatke, potrebne mu za avdienco, in ko mu potožim še svojo nezgodo s kraljem in ga prosim, naj se mu opraviči v mojem imenu: »Kaj še, spomnim naj ga? Da ga bo sram, kajne, da ga bo sram! Ni je stvari na svetu, ki bi bila tako brezpomembna kakor je ta.«

Priskrbim ministru avdienco za naslednji dan ob 9., in ko ga ob 9. ni, ga pričnem iskati po vsem Beogradu.

Ura teče, ministra nimam, pa v zadnjem trenutku alarmiram vso beograjsko varnostno službo: žandarmerijski bataljon, policijo, zbor agentov. Saj se zgodi, da kralj pozove ministra k sebi in ministra ni, ker je pač drugod; če pa sam minister prosi za avdienco in se mu čas zanjo sporoči, mora biti na mestu — ne vem, kaj bi moglo priti vmes, da bi smel avdienco zamuditi. In žandar ga je našel. Južno od Beograda je pred Avalo griček s smrekovim gajem na vrhu. Tam je ležal v travi in gledal v nebo. Na avdienco je pozabil.

Ko se je kralj odpravljaj na Češko, sem dr. Korošca kot predsednika ministrskega sveta pred poslovilno avdienco opozoril na določbo tedanje ustave, po kateri sicer vlada prevzema vso izvršilno oblast v državi, tudi kraljevsko, v kolikor je izvršilna, vendar jo mora za kraljeve odsotnosti vršiti po navodilih, ki jih kralj dá, preden odpotuje. Dr. Korošec je odmignil, češ bomo že sami opravili.

In še od avdience: »Zaklenite me, ne sprejemem ne referentov ne strank! Ob štirih popoldne moram zopet h kralju.« Tedaj je bil prvič minister notranjih del. Po tih urah odklenemo in dr. Korošec mi položi na mizo štiri pol pole, po eni plati popisane z njegovo roko. »Ti pa rokopis preglej stvarno, Zazinović (hrvaški sekretar) pa naj ga pregleda stilistično. Pretipka naj se enkrat samkrat in tipka naj Zazinović, nikar daktilografinja. Kralj mi je zabičil, naj nikogar ne vprašam za svet, niti naj ne govorim o tem z nikomer. To velja tudi za vaju.« Minister odide in midva se lotiva tega čudnega koncepta. Napis: »Kaj ukrene minister notranjih del, če v Beogradu vzplamti revolucija.« Kot častnik na fronti sem med prvo svetovno vojno imel priložnost, da se seznanim z obširnimi in podrobnimi dispozicijami generalnega štaba za večja vojna podjetja — teh »Befehlcv« sem se domislil, ko sem čital ta koncept. Vse je bilo v njem, nič ni manjkalo. In pri tem tisti pristriženi izraz, odrezavi stil, strel v črno, ki je svojstven izdelkom generalnega štaba.

Ko popoldne položim predenj edini natipkani izvod, ne morem molčati:

»Kaj pomeni to? Saj nikjer ne diši po revoluciji.«
Dr. Korošec samo zmigne z rameni.

Na to si upam s svojo domnevo na dan:

»Kaj, če je to preskušnja? Dvorna kamerila je kralju prišepetala, da ima zdaj za policijskega ministra katoliškega popa. Naj preskusi, kaj ta zna. Videl bo, kakšen ignorant je.«

Dr. Korošec zopet samo zmigne z rameni.

Nekako po dveh mesecih niha pred mojo mizo v kabinetu tedanji minister vojske Stevan Hadžić in čaka

na sprejem. Ker sva se osebno poznala — stanoval sem pri njegovi svakinji — »Čujte, ali je tisti elaborat za primer revolucije... takrat, saj se spominjate... res napisal vaš minister sam?« »Sam, še zaklenili smo ga, dokler je pisal.« Nato vprašam jaz: »Dva meseca sta že minila in — nič. Ko da se je vse skupaj vgreznilo v zemljo. Kaj se je potem zgodilo?« Hadžić: »Kralj nas je poklical, mene, komandanta mesta, komandanta žandarmerije, upravnika grada Beograda, šefa generalnega štaba in še neke osebe, odgovorne za javni red in mir. Izročil nam je Korošček elaborat in rekel: 'Tu zdaj imate, kar ste želeli. V vaših trezorjih leže taki elaborati iz prejšnjih časov, izdelani po celem zboru strokovnjakov v daljših posvetovanjih — primerite te stare listine s tem novim konceptom, popravite jih in — učite se!«

V prvi absolutistični (neparlamentarni) vladi sta se sporekla general Živković, predsednik ministrskega sveta in notranji minister, ter dr. Korošec, minister šum in rudnikov. Kaj je bil vzrok sporeka, ne vem, najbrže splošni pravec Živkovićeve vlade, ki je med drugim ostvarila enotno telovadno organizacijo po vsej državi, Sokola, in s tem izbila dno vodilni četi »Orlov«, pozneje »Slovenskih fantov« v Sloveniji. Ministra sta vsak v svojem avtu tekmovala, kdo bo prej prišel do kralja, ki je takrat bival v Topoli, rodnemu posestvu Karadjordjevičev sredi Srbije. (Oba šoferja sta mi pozneje priznala, da sta vozila na življenje in smrt) Kaj je kralj rekel Živkoviću, ki je bil s svojim vojaškim avtom prvi, ne vem, vem samo, da dr. Koroščeve demisije ni sprejel. Tako se je dr. Korošec vrnil z odklonjeno demisijo, hkrati pa sprt s predsednikom vlade. Kaj naj v takem položaju? Minister je bil — in ni bil. Ko se mu z neko stvarjo, neodložljivo, kakor je bila, mimo kabinetskega šefa približam, je dremal. Porinil si je dva fotelja ministrske sobe drug k drugemu, legel nanju in dremal. Ni sprejemal ne strank ne referentov, le pred menoj je oči razprl in jih zopet zaprl — obraz pa je bil trpeč in žalosten kakor še nikoli.

Popuščanje?... Zagonetka?... Slutnja?...

V prvem ali drugem letu svojega podbanovanja v Ljubljani sem moral v Maribor, odpirat mariborski velesoj s programskim govorom. Sestavil sem si ga brez priliva tujih idej: Podkrepani treba samostojno delovanje delov Slovenije, zlasti severnih, priznati jim samostojnost gospodarjenja in kulturnega izživeljanja, skratka avtonomijo na vseh področjih človeškega udejstova-

nja. Ko je govor, ki sem ga v osnutku izročil časnikarjem, izšel v prvem ljubljanskem dnevniku, sem dobil opomin: Dr. Korošec se bori za decentralizacijo v državi, kar se same Slovenije tiče, pa je centralist. Premajhen narod smo, da bi se mogli diferencirati.«

Ko sva se ob priliki o tem pogovarjala in sem mu razložil, kako vse lepše bi vzcvetela Slovenija, če bi tudi v provinci pospeševali razvoj centrov gospodarskega in političnega življenja — saj sta nam jih dali sama narava in zgodovina — je dolgo molčal, naposled: »Pa ukreni, kakor veš in znaš, jaz ne bom v napoto.«

V prenegovnih revirjih je divjala stavka. Po tedanjem zakonu je bila stavka dovoljena, če je bila mezdana (borba za zaslužek in kruh) — nekaj drugega je bilo seveda, če je bila stavka politična, t.j. če je vse kazalo, da je delavce v stavko pogrnalo politično vodstvo za njihovim hrbtom iz razlogov, ki so bili vse prej nego mezdni. Dr. Korošec, takrat notranji minister, je bil mnenja, da je stavka politična. Jaz sem imel podatke, iz katerih sem sklepal, da gre za mezdo. Če je namreč stavka politična — to je bilo staro izkustvo — se puntajo možje, žene so tiho, če je stavka mezdana, so tiho možje, rebelirajo pa se žene (nimajo kruha za deco). Po mojih podatkih so to pot rebelirale žene.

Sedimo v dr. Natlačenovem stanovanju sami, dr. Korošec, ban in jaz, in se pogovarjamo o tej stavki. Dr. Korošec naredi gesto — ali je pri tem kaj rekel, ne vem več, mislim pa, da nič —: Stavko treba zatreti z vsemi sredstvi, ker je politična. Na to jaz, ki sem imel drugačne informacije: »Na lačne ljudi ne bomo streljali.« Pogledal me je s svojim najsvetlejším pogledom, ki pa ni bil dober, rekel pa ni nič. Ko sva sama odhajala od dr. Natlačena: »Če tako misliš, pa še tako ravnaj!« Naj še povem, kako se je ta stavka končala, samo zato, da pokažem, kakšen vpliv je imel ta mož. Generalni direktor Trboveljske družbe Rihard Skuber mi je rekel, da ima zvezane roke akcionarji, ki zborujejo vsako leto, ga niso pooblastili, da dvigne mezdo. »Kaj pa, če dobite brzojavko dr. Korošca, da je stavka vladi nevséčna, ali bi mogli popustiti?« »Mogel bi, tako brzojavka bi me pred akcionarji krila.« Lahko je bilo dobiti tako brzojavko, Trboveljska družba je popustila in rudarji so začeli delati.

Po streljanju v parlamentu so se sovražnosti med Srbi in Hrvati zaostriale do take mere, da odgovorni uradnik za politično-upravno mizo ni vedel, kaj bi. Hrvati so psovali na Srbe, za Srbe je predsednik ministrskega sveta Vukičević finansiral list, ki naj psuje na Hrvate. Na čelni strani enega teh listov, psujočih drug na drugega, sem videl karikaturu groba Svetozarja Pribičevića (ki je takrat še živel), ki nanj nekdo opravlja svojo

potrebo. Že je tudi od hrvaške strani dišalo po krvi... Opozorim ministra, da tako naprej ne pojde, vsaj mi v Beogradu cenzurirajmo liste, če že Hrvati nočejo cenzurirati svojih. Minister molči, češ sam predsednik ministrskega sveta se je vsadil v to stvar. Položim predenj koncept pisma, naslovljenega na cenzurno oblast v Beogradu, naj se vendar spomni svojih dolžnosti in črta, kar treba. Ker se minister še vedno ne zgane, podpišem pismo z novico, da je bil v neki zagrebški kavarni to noč iz zasede ustreljen srbski gost-prva revanša Hrvatov, ki ji bodo po vsej priliki sledile še druge. In že je minister poklican na dvor, poklican v parlament... in ko se vrne: »Kaj sem storil za ublažitev teh sovražnosti?« Omenim mu pismo, ki ga ni hotel podpisati. »Pokaži mi to pismo!« Ko mu ga pokažem: »50 krat naj se pretipka, dva primerka na posebnem papirju. Prvi primerek je za kralja, drugih 48 bom razdelil v klubu, petdesetega pa si pridrži ti, uokviri si ga, obesi si ga nad posteljo in naj ti bo za spomin!«

V nekem zelo grdem sodobnem srbskem ilustriranem listu ugledam posnetek fotografije: Tedanji minister gradbenih del dr. Miha Krek stoji na klopi in razmah-njenih rok govori ljudstvu. Vsi ga poslušajo napetih ušes, le dr. Korošec, ki sedi poleg njega na klopi-drema. Slika naj bi ponazorila dejstvo, da dr. Korošček minister »farba« ljudstvo, sam dr. Korošec pa se pri tem potaplja v spanje.

Bil je prizor, natanko podoben tistemu, ki sem ga doživel sam. Pozovejo me v Beograd, da razčistimo vprašanje, ali more parlament poslovati še nadalje tako, da člani parlamenta nimajo enakih pravic. Predsednik ministrskega sveta Dragiša Cvetković je bil Hrvatom dal pravico, da »svoje« stvari urejajo sami v Zagrebu, pri tem pa o »srbskih« in »slovenskih« stvareh soodločujejo v skupnem parlamentu kakor doslej. Pripravil sem se bil na to diskusijo in se kot prvi javil k besedi. Morda je bilo moje razpravljanje predolgo (— za primer sem orisal strukturo Bismarckovega pruskega parlamenta v času, ko se je nemška država združevala), morda sem bil tudi presuhoparen, dr. Korošec je med vsem mojim poročanjem dremal. Kaj so si pri tem mislili drugi, ne vem, jaz sem imel vtis, da tu nekdo drema, ki mu ni več za stvari tega sveta. Sit jih je in gleda že nekam drugam.

Enako sem občutil, ko sediva po neki gledališki predstavi v krčmi za policiem ružice. Dr. Korošec, truden kakor jaz, brodi in blede: »D.d.... D.d.... D.d...« »Kaj pomeni ta D.d.?« »Pa ne veš, da je to kratica za delniško

družbo?« »Počemu nam delniška družba?« »Za varstvo dinastije. Ta dinastija bo šla po zlu — in kaj potem?« »In kaj potem...?« mi zveni v ušesu še danes, če se spomnim priložnostnega pogovora o zelo mladem, komaj ordiniranem duhovniku, ki je po francoskem vzorcu poskušal stopiti v tovarno, da bi kot delavec vplival na delavce. Dr. Korošec: »Pa to je komunist.« Razložim mu, da je ravno nasprotje komunista, da v vojski katoliških duhovnikov stoji na fronti. »In če se mu ponesreči — in ponesrečilo se mu bo — kaj potem? Še duhovnik ne bo več.«

Ko sem to temu mladem duhovniku o priliki povedal, se je zjokal.

Znano je da pravda o koristnosti ali nekoristnosti take akcije še teče. Sv. stolica te akcije ni odobrila.

Zaključek

Ko smo tega ljubega človeka pospremili k večnemu počitku — sam arh. Josip Plečnik mu je pripravil grobnico na Navju — ljubega človeka, pravim, saj ga je ljubilo najmanj pol milijona ljudi, političnih in nepolitičnih, otrok in starcev, žen in mož, mi je vpriču nepregledne množice pogrebcev rekel znan katoliški duhovnik, častilec presv. Srca Jezusovega (dr. Fran Kulovec): »Lahke smrti je umrl. Tudi Bog ga je rad imel.« Tej besedi bi s čisto zemeljskega stališča dodal še to: Korenine njegovega bitja niso bile ne na Gorenjskem ne na Dolenjskem ne v Primorju, čeprav je bil povsod doma — v Panoniji so bile, v tej najstarejši slovenski zemlji.

Te vrste sem napisal brez vsake literarne ambicije. resnica mi je bila vse umetnost nič. Če pri vsej svoji prizadevnosti nisem mogel izraziti tega, kar bi bil izrazil rad, je krivo to, da mi je bil mož preblizu. Ni bil samo mož, temveč tudi duša, osamljena, kakor samo more biti osamljena duša pred Bogom. Stremel je nekam, kamor najbrž vsi stremimo iz vsakdanjih skrbi in nadlog, on pa še posebej iz skrbi in nadlog človeka, odgovornega za družbo: iz križev in težav ljudskega trpljenja. Med spomini nisem navedel besede, ker ji ne vem ne časa ne prilike ne zveze z drugimi besedami, ki pa ostani oklenjena v teh oklepajih na koncu teh spominov: V svoji neorientiranosti ga nekoč vprašam: »Kam?« in odgovori mi: »Naprej!«

Stanko Majcen

Kaj je z valom novolevičarstva, ki je zajel naše šole?

(Matija Gubec, 1971; Utopia, 1, 1971).

Vedno več ljudi se sprašuje, kaj je s tem razboritim novolevičarstvom, ki ga srečujemo posebno na šolah pa tudi že po ulicah, na trgih in po revijah ter časopisih. Kaj je s tem netradicionalnim gibanjem, ki nas prese- neča s svojo glasnostjo, ki pa je ne- kako politično nedoločeno in nedo- ločljivo? Kaj hočejo ti mladi ljudje? Kalko in kam se usmerjajo?

Pred kratkim je ta sodobni in zna- čilni val dobil svoje glasilo med Slo- venci v Italiji. To je za zdaj enkrat- na številka zvezka »Matija Gubec«, ki nosi na ovoju velik napis »Tovari- ši«, s Cankarjevim citatom. Številko je izdal v lastni režiji Borut Spacal. Programska usmeritev skupine je o- risana že v prvem članku: »Nove ide- je, ki so po zadnjih delavskih in stu- dentskih bojih zajele večji del zahod- nih in vzhodnih držav«, takole piše- jo, »so prodrle tudi med slovensko mladino v Italiji, ki se v vedno več- jem številu zaveda eksplozivnih pro- tistlovij sodobne družbe... Prepričani smo, da samo športna in kulturna dejavnost ne moreta rešiti naših pro- blemov... mislimo, da so potrebne in koristne tudi povezave z jugoslovan- sko mladino... ter vedno tesnejši sti- ki s koroškimi mladinci, ki so se zbrali okoli revije Kladivo. Ravno

tako je nujno sodelovanje z italijan- skimi tovariši.«

Po tem kratkem uvodu, ki se nanaša na problematiko manjšine in Sloven- cev, najdemo več člankov, ki so, vsaj takšen je moj vtis (naj mi mladi pis- ci ne zamerijo te ugotovitve), v ce- loti preleti iz podobnih novolevičar- skih glasil na zapadu. Posebno moč- no je čutiti vpliv in problematiko, ki jo prinaša italijanska revija »Mani- festo«.

Tako najdemo spis SKVADRIZEM - OROZJE V ROKAH KAPITALA, ki je popolnoma prelit iz italijanske stvar- nosti, članke POLITIKA IN SOLA, POMEN ZASEDBE NA SLOVEN- SKIH SOLAH, in ROKE NA KLOP!, ki se nanašajo na šolsko problemati- ko, VOJAŠČINA, ki razpravlja o tem, čemu služi vojska v rokah buržuazi- je, POLJSKA, DELAVCI, SOCIALI- ZEM IN KAPITALIZEM, ki se tiče znanih jesenskih poljskih dogodkov ter končno spis NAJHUJŠA BOLE- ZEN SO GOSPODARJI!, kjer skuša- jo pisci bravca prepričati, da je naj- bolj pogostih boleznih sodobne druž- be (tumorjev, bolezni ožilja in srca ter nevroz) kriv kapitalistični izkori- ščevalski sistem.

Začel bom kar pri teh zadnjih težah, ki se mi vidijo zelo značilne za u- smerjenost mlade generacije. V redu, vzemimo, da je res tako, kot trdijo, da je teh bolezni res kriv kapitalistični izkoriščevalski sistem. Seveda, če naj bo ta teza vzdržna, mora veljati, da v socialističnem sistemu teh bole- zni ni najti, oziroma, da so kar naj- bolj omejene. A splošno je znano, da so tumorji, nevroze in bolezni ožilja in srca v deželah vzhodne Evrope ter v Sovjetski zvezi približno enako razširjene kot pri nas. Samomorov pa je menda tam celo več kot pri nas. Pred leti so po časopisih pi- sali, da Slovenija celo prednjači na tej žalostni lestvici.

Kako je torej s to »teorijo« mladi to-

variši? Kitajska?! Priznam, ne vem, kako je z vsem tem na Kitajskem! So tam te bolezni izginile pod vpli- vom misli predsednika Maa? Je Ki- tajska edina na poti pravega sociali- zma in komunizma? Bo Kitajska edi- na ustanovila popolno brezrazredno družbo, se bo tam porodil novi člo- vek? Ne vem. Nisem dovolj infor- miram. Vem le, da je Kitajska daleč, zelo daleč, in to v vsakem pogledu: zemljepisnem, jezikovnem, kultur- nem, zgodovinskem, civilizacijskem ipd.

O Kitajski si ne bi upal kar tako izre- kati sodb. Opažam le, kako je sko- raj nepremostljivo težaven dialog med sosedi: Slovenci in Italijani. Kaj šele s Kitajci, o katerih ne vemo praktično ničesar! Kolega, ki je bil poleti kot turist na Japonskem, mi je pripovedoval, kakšne težave spora- zumevanja je imel v tej oddaljeni vzhodni deželi. In to z Japonci, ki so perfektno govorili angleško: cele ure jim je moral razlagati in ponavljati svoje najosnovnejše zapadnjaške že- lje in potrebe in po vseh teh posku- silih na žalost ugotavljal, da ga sploh niso doumeli. Razumeli so si- cer posamezne besede iz njegovega govora, nikakor pa niso dojeli smi- sla stavkov. Jasno, njihove potrebe in težnje so popolnoma drugačne, v ozadju je popolnoma drugačna kul- tura in civilizacija. Ne razdvajata nas le zemljepis in jezik, temveč pred- vsem preteklost.

Če izvzamemo Kitajsko, o kateri si res v nobenem primeru ne bi upal izrekat sodb glede tamkajšnjega zdravstvenega položaja, nam preosta- ja dejstvo, da socializem, kakršnega poznamo na vzhodu, dozdevno nika- kor ni omilil (kaj šele odpravil) zgo- raj opisanih bolezni. Tedaj nam ne preostaja drugega kakor to, da za- ključimo, da te bolezni niso sad kapi- talizma kot takega, temveč tehnizira-

ne družbe, ki je na vzhodu in na zapadu približno enaka.

Smer kritične osti bi torej mladi revolucionarji morali obrniti proti tehnizirani družbi. Vendar se tudi tu poraja problem, ali je takšna usmeritev smiselna. Namreč, že res, da je tehnizirana družba kriva za porast boleznih srca, ožilja, nevroz in tumorjev, toda, zaradi nekega osnovnega mentalnega ravnotežja ne smemo pozabiti, da nam je ista družba omogočila dvakratno podaljšanje življenjske dobe. V Gabonu, kjer tehnizirane družbe sploh še ni, je srednja življenjska doba za polovico krajša kot na Islandiji, ki jo lahko imamo za tipičen primer zgoraj omenjene kritizirane družbene ureditve.

Tehnizirana družba nam je nekaj dala, nekaj pa vzela: najprej nam je podvojila srednjo življenjsko dobo, sedaj pa nam pripravlja bolezni in nadloge, ki nas »jemljejo« na nov, takorekoč »netradicionalen« način. Vendar ne smemo pozabiti, da nas te nadloge jemljejo potem, ko smo v povprečju dvakrat dalje živeli kot naši predniki! Torej je izkupiček tehnizacije vendarle pozitiven! Saldo je aktiven! Seveda, uštel se je, kdor je od tehnizirane družbe pričakoval nesmrtnost.

Zelo značilne so tudi teze mladih levičarjev o šoli.

Sicer je v tem primeru splošni ton nekoliko bolj resen, kakor tam, kjer razpravljajo o boleznih, ki naj bi jih bil zakrivil kapitalizem. Osnovna misel pa je sledeča: selekcija, ki se vrši v šoli — to se pravi izbor med šolarji — sloni formalno na vrednotah kakor so znanje, učenje, marljivost, brihtnost in pridnost, dejansko pa ni tako. Dejansko, to se pravi, za fasado leporečja in lepoumja, sloni ta selekcija na razredni pripadnosti. Učenec, oziroma dijak, ki pripada višjemu razredu prihaja že a priori v šolo s celo vrsto prednosti, ki mu jih daje okolje, v katerem živi in ki mu omogočajo, da šolsko selekcijo lažje prestane od vrstnika, ki prihaja iz nižjih družbenih razredov, ki teh prednosti nima. Otrok premožnih in izobraženih staršev, se recimo, že doma nauči pravilno go-

voriti, razen tega se že iz pogovorov, ki jih čuje doma, marsikaj nauči, zagotovljena mu je možnost nemotenega učenja, če kaj sam ne zmore, mu lahko starši priskočijo na pomoč, v stimulativnem okolju prej in bolje razvije svoje umske sposobnosti in vse to pripomore posredno ali neposredno k njegovim učnim uspehom. Na drugi strani pa otrok revnih staršev v veliki večini primerov vseh teh možnosti nima: sami starši mu ne morejo dosti nuditi, prvič, ker so sami nevedni in neizobraženi, drugič pa zato, ker vse svoje energije posvečajo bridki borbi za vsakdanji kos kruha. Zato tak otrok prihaja v šolo že apriori handikapiran. Tako se torej dogaja, da tista selekcija, ki jo naši šolniki prodajajo kot absolutno vrednoto šolskega sistema, ne služi drugemu kakor razredni selekciji, izboru z ozirom na družbene razrede, kajti tisti, ki so brez svoje zasluge, po rojstvu, nahajajo višje na družbeni lestvici imajo v današnji šoli vse možnosti, da to svojo stanje preko šole ohranijo, ali celo izboljšajo, medtem ko pa je za mnoge sinove in hčere proletarskega razreda šola samo izvor velikih razočaranj. Zato je to šola gospodarjev, zato je ta šola, razredna šola! Njeno logiko je torej treba v revolucionarnem zaletu postaviti na glavo, treba je odpraviti selekcijo, ki jo ta šola izvaja.

To sem tako na dolgo opisal, da mladi slučajno ne bi mislili, da njihovih teženj in misli nisem razumel. Prav dobro sem jih razumel in lahko tudi še dodam, da se z njimi povsem strinjam. Vse gornje ugotovitve so čista resnica. Res je, da so v šoli, kakršno poznamo danes, revnejši handikapirani, res je tudi, da imajo bogatejši učenci prednost. Družbena neenakost se odraža v šolski neenakosti.

Tako, problem pravzaprav ni niti v kritičnih spoznanjih, glede katerih se, mislim, vsi ali skoraj vsi strinjamo. Problem nastane tedaj, kadar začnemo iskati izhod iz zagate, kadar bi hoteli postaviti predlog, kako naj se ta ponižujoča neenakost odpravi. Zahteve, ki so jih doslej postavili mladi revolucionarji, govore

o nujnosti, da bi odpravili selekcijo. »Če je že selekcija v službi gospodarjev in izkoriščevalcev,« takole argumentirajo, »potem odpravimo selekcijo, da vzamemo gospodarjem in izkoriščevalcem iz rok orožje, ki ga uporabljajo proti ljudstvu. Postavimo na laž sedanjo selekcijo in jo skušajmo odpraviti!«

To načelo je treba seveda izvajati v praksi. Na univerzi so se recimo v hitri eskalaciji pojavile sledeče vedno bolj radikalne zahteve: študentom naj se da možnost, da izpite opravljajo ne le ob določenih rokih, temveč kadarkoli, odpravi naj se negativno redovanje, študent naj sam sebi predlaga red, za katerega misli, da ga je zaslužil, odpravijo naj se najtežji predmeti pri katerih je selekcija največja (tako so recimo študentje ekonomije postavili zahtevo, da se odpravi predmet statistika, medtem ko so študentje inženjerije postavili zahtevo naj se odpravi veda o konstrukcijah, ipd. Namesto teh predmetov zahtevajo uvedbo sociologije, psihologije). Mislim, da je bralcu popolnoma jasno, da so vse opisane zahteve v eni ali drugi obliki naperjene proti selekciji, to se pravi proti izpitom, proti redovanju, proti težjim predmetom, to je proti tistemu orodju, ki ga šolniki uporabljajo pri šolskem izboru.

Druga zahteva, ki je prav tako v zvezi z opisano teorijo o šolski selekciji, cilja bolj na ekonomsko plat problema. Razredna selekcija je povezana z družinsko revščino nekaterih dijakov, zato naj te dijake država denarno podpira in jim tako omogoča reden študij.

Kakor vidimo, so vse te misli in zahteve tesno v skladu z opisano teorijo, saj naravnost in premočno izhajajo iz nje. Vendar oglejmo si sedaj tudi praktično plat problema, oglejmo si sedaj, kaj se je zgodilo tam, kjer so te ukrepe začeli izvajati. Kjer imajo študentje možnost, da opravljajo izpite kadarkoli, se pač mesec za mesecem, celo leto pripravljajo le na izpite. Na predavanjih jih praktično skoraj ni več, in to tudi tistih, ki jih država denarno podpira, da bi se v miru posvečali študiju.

Predavalnice so prazne in država plačuje predavatelje zaman. Ker negativnih redov ni več, je raven pripravljenosti v strahotnem upadanju. Študentje se manj uče. Kjer imajo možnost, da sami sebe ocenjujejo, je opaziti, da so ocene, ki si jih dajejo za svoje znanje v povprečju izredno visoke: skoraj vsak si dodeli najvišjo oceno, le tu pa tam najdemo koga, ki si dodeli za točko nižjo od najvišje (saj ni nihče na glavo padel! Vsak izkoristi možnost, ki se mu nudi).

Izmed vseh predmetov, ki jih morajo študentje polagati na raznih fakultetah so, čudo prečudno, najbolj tipično orodje buržuazije in izkoriščevalcev zmeraj samo najtežji predmeti, nikoli pa tisti lažji. Kot sem že povedal, bi študentje gradbene inženjerije iz svojega učenja radi odpravili vedo o konstrukcijah (ni jasno, kaj naj bi gradbenik sicer delal, če ne gradil hiš, mostov, cest, strojev...), študentje ekonomije pa statistiko (ki je v današnjem svetu — po njihovem mnenju — neuporaben predmet), pravijo pa, da podobna usoda grozi tudi matematiki in celo sami ekonomiji...

Naj mi bralec oprost, če sem šel nekoliko v podrobnosti, ki morda na splošno niso tako zanimive. Toda hotel sem pokazati, in sicer, čim bolj natančno, logiko in mehanizem, ki se sprošča iz teorije o razredni selekciji v šoli. Teorija je sama na sebi, kar se da logična in prepričljiva, posledice, ki iz nje v praksi izhajajo pa so utopične in mejijo v mnogih primerih skorajda že na farso. V mnogih krajih, kjer so začeli v prvem navdušenju izvajati nov sistem, so se morali pod pritiskom dejstev na hitro umakniti in začeti zopet uporabljati starega.

Zanimivo vprašanje je, seveda, kako reagira revolucionarna zavest, na propad njenih tez ob stiku s prakso. Odgovor, ki sem ga slišal, je tale: naši predlogi o šoli propadajo zato, ker ni moč revolucionirati samo tako omejenega sektorja družbe kot je šola. Revolucija mora zajeti celo družbo, če naj uspe. Na omejenem sektorju prav lahko propade, ker

razen šolskih ostajajo nedotaknjeni vsi ostali mehanizmi, s katerimi se meščanstvo ohranja na oblasti. Naši ukrepi na šoli ne bodo rodili zaželenih posledic, vendar bodo uničili šolo gospodarjev. To bo začetek propada celotne družbe gospodarjev. Samo na njenih ruševinah bo lahko zrasel nov, boljši in pravičnejši svet. Zato je vsako takšno rušenje iz našega vidika popolnoma umestno.

Seveda, v debati, bi novolevičarju ob takšnih trditvah lahko pripomnili: vse, kar govorite, je lepo in prav, ne smemo pa pozabiti, da so takšne totalne revolucije v zgodovini že bile, iz njih so nastali novi sistemi. Te sisteme lahko študiramo, da vidimo, če je res to, kar trdite, in sicer ali je res, da je na ruševinah starega reda moč zgraditi novega, stoodstotno boljšega in drugačnega. Tu imamo Rusijo, Poljsko, Češko, itd., itd. Zanima nas problematika šole? Na voljo imamo anketo, ki so jo pred kratkim izvedli v Sloveniji. Iz raziskave izhaja, da se tudi tamkaj uveljavlja razredni faktor na šolah: v Ljubljani in v večjih mestih, kjer je koncentrirano bogastvo in meščanstvo so učni usepi neprimerno boljši kot pa v oddaljenih zaselkih na deželi, kjer morajo otroci hoditi po cele kilometre daleč v šolo, kjer morajo med dnevom pasti krave, kjer doma nimajo tiste podpore in tistega miljeja, ki dela šolo in šolanje nekaj samoumevnega. Ali je tudi v Sloveniji šola, šola gospodarjev? Tega ne bi mogli trditi, saj vemo, da je tam praktično kapital podružbljen, da šole upravljajo komune, da v njih kapitalisti nimajo kaj iskati. Nimam podobnih anket za Sovjetsko Zvezo, vendar se mi zdi zelo naravno in skoraj nujno, da je tudi tam najti kaj podobnega, tudi tam prav verjetno šola ni povsem brezrazredna kategorija, vsaj v pomenu, ki ji jo pripisujejo novolevičarji.

Toda v duhu vidim pred sabo takšnega mladega revolucionarja, ki me neverno posluša, se mi na pol ironično smehlja, njegove oči pa so uprte nekam daleč... daleč... iz ust se mu izvije vzdih: Kitajska!

Tedaj mi postane jasno: Kitajska, toliko kot utopija, utopija pa toliko kot religija.

Utopija ima pri vseh teh gibanjih sploh centralni pomen. Toda kakšen odnos naj zavzamemo do te utopičnosti? Velika večina ljudi, ki drže noge pri tleh in glavo pokonci, ob besedi utopija pomisli na bajke in pripovedke. Njim pomeni utopija toliko kot sveti Miklavž, ki ponoči, ko otroci spe, razdeljuje darove od okna do okna. V resnici, če problem malo poglobimo, stvar ni niti najmanj tako enostavna. Pred kratkim je v Italiji izšla prva številka revije UTOPIA, ki obravnava te probleme. Utopija je doslej predstavljala eno izmed najmočnejših gibal sodobne zgodovine. Podobno kakor je religija predstavljala eno izmed gibal stare zgodovine, tako je utopija motor sodobne. Skoraj povsem je jasno, da je utopija v zavesti človeka stopila na mesto religije. V že omenjenem zvezku UTOPIE, je citiran znani marksistični filozof Ernest Bloch, ki je pred kratkim izdal intervju z vabečim naslovom: »L'utopie est une catégorie philosophique de notre siècle«. Zanj je marksizem, kolikor se to sliši paradokсно »konkretna utopija«. Zanj je smisel in pomen utopije v sodobnih gibanjih ozko povezan s smislom in pomenom upanja. »Utopija,« tako pravi nadalje Bloch, »ni navaden mit, temveč prikazuje objektivno in realno možnost. Utopija je princip boja. Zgodovinsko jo moremo imeti za socialno silo, ki igra izredno važno vlogo, čeprav ji ne priznavamo vsega, kar ji gre.«

Če naj Blochove misli nekoliko poenostavimo in strnemo, bi lahko dejali naslednje: o svetu, v katerem živimo in, ki ga vsak dan spoznavamo in doživljamo, ne moremo sicer trditi, da je povsem slab, je pa vsekakor zelo nepopoln. V njem vlada pehanje med ljudmi, borba za obstanek, krivca in egoizem. Človek v tem svetu trpi in s tem, da trpi, ga v svoji notranjosti že presega. Toda to notranje preseganje, ki je bilo značilno za klasične, stare religije, danes ni več dovolj; človek si želi, da bi okolje v katerem živi spre-

menil in izboljšal. Vsako človeško delo pa mora biti načrtno, če naj uspe. Brez načrta je naše delovanje brez pravega učinka. Tedaj, na podlagi elementov realnosti, ki so mu v dosegu uma, človek skonstruiral takšen načrt boljšega sveta in razvije strategijo, kako to boljše stanje doseči. To je točno isto, kar je storil Marx in za njim marksisti (v primeru marksistov je to strategijo konkretno razvil Lenin).

Vendar nosi vsak takšen načrt v sebi elemente utopičnosti. Kadar ga začnemo izvajati, v praksi opazimo, da se resničnost nikakor ne pokorava našemu modelu mišljenja. Izbegava se nam na vse strani, uhaja nam skozi špranje, ki jih je naenkrat ves načrt poln (prej teh špranj sploh nismo opazili). Vsaka resničnost je siva in nič kaj heroična: v njej se neprestano pojavlja kaj nepredvidnega in presenetljivega: načrt se razblini v utopijo. Konkretno: če na šoli postavimo tezo, da so izpiti element buržuazne selekcije in če vsled tega izpitate odpravimo ter dopustimo, da se študenti sami redujejo in ocenjujejo, bomo kaj kmalu opazili, da bo velikanska večina študentov to izkoristila v ozke utilitaristične namene: pocieni in hitro bodo skušali priti do diplome. Načrt, ki se je sicer zdel popoln, se bo razblinil ob trdi stvarnosti. Zopet bomo morali uvesti stare izpitate in tako napraviti korak nazaj.

Naravno je, da na vse to človek lahko reagira tako, da načrt proglasi za utopijo v vulgarnem pomenu besede, to se pravi za bajko in odvrne svoje misli od tega, da bi se dala resničnost na kakršenkoli način reformirati. Toda tako postane reakcionar, to se pravi nekdo, ki mu ne gre več za preseganje dejanskega stanja, temveč edinole še za ohranjanje statusa-quo. Nekdo, ki se odpoveduje ne le načrtom boljše prihodnosti, temveč v zadnji konskvenci tudi trpljenju nekdo, ki si postavi le še kakšen kratkoročen, sebičen cilj, kakor je lahko lov za denarjem, dobrinami, avtomobili, week-end hišicami, ipd. Ali ni značilno, da je v

deželah, kjer so skušali uveljaviti socializem in ideologijo, ljudstvo kot reakcija na to, začelo hlastati po materialnih dobrinah in kratkoročnih osebnih ugodnostih? Ali ni potrošniška mrzlica, ki jo opažamo danes v Jugoslaviji in, ki v določenem smislu celo ogroža stabilnost jugoslovanskega gospodarstva, neke vrste reakcija na obdobje ideološkega prisiljevanja? Deloma to prav gotovo drži. To je huda, celo tragična dilema sodobnega človeka. Sodobni ljudje vemo, da resničnost, taka kakršna je, ni dobra in, da bi jo torej bilo treba spremeniti. Na podlagi danosti se nam zdi, da je to resničnost tudi MOŽNO spremeniti. Vendar pa se prav kmalu izkaže, da vsak poskus v tej smeri, na določen način propada: po vsakem takšnem poskusu bo resničnost, kljub vsemu ostala resničnost, siva in nepregledna, ljudje bodo v njej še nadalje trpeli, še naprej bo na svetu vladalo pehanje, egoizem, krivica, pomanjkanje in boj za obstanek. Če ne v stari, pa v novi obliki. Ob proučevanju vzhodnih poizkusov reformiranja družbe je nekdo rekel, da odprava ene odtujitve, rodi sto drugih. V najslabšem primeru se nova ureditev spreminja v krvavi stalinizem, v najboljšem pa v neke vrste skopljeno socialno demokracijo, ki je sicer znala rešiti mnoge socialne probleme, ni pa uspela človeka osrečiti in povsem zadovoljiti (Švedska, Danska, ipd.).

Kljub vsem tem dejanskim in racionalnim argumentom pa elementi utopije še zmeraj znova poganjajo iz mase nezadovoljnega človeštva. Tu se jasno pokaže religiozni značaj utopije. Religija je namreč iracionalni element v človeku, ki je v njem zmeraj bil od prazadetkov do danes, ki pa je v bistvu neodvisen od vseh racionalij. Religija je eksistencialna potreba človeka in vse kar lahko napravimo je, da eno religijo zamenjamo za drugo, ne moremo pa te potrebe povsem odpraviti.

Bloch sicer z utopijo operira in jo predstavi kot nekaj konkretnega, nekaj nujnega v boju za izboljšanje sveta. Vendar pa si ne morem pred-

stavljati, kakšen operativni pomen ima lahko še takšna utopija. Proletarec se bo pognal v boj za boljši svet, zato, ker je ta svet slab in pa zato, ker trdno verjame, da se boljši svet da doseči. Če pa mu že v naprej povemo, da nosi ta njegova vizija boljšega sveta v sebi kal utopičnosti, se pravi, da je nedosegljiva, dvomim, da se bo še naprej boril zanjo. S takšno ugotovitvijo ga samo razorožimo, nič drugega.

Zato sem v nasprotju z Blochom mnenja, da je takšna pripoznana utopija iz operativnega vidika, neuporabna. Načrt za katerega mislimo ali verujemo, da ga je moč uresničiti, lahko predstavlja počelo in izvor boja za uresničevanje načrta samega. Načrt, za katerega pa že vnaprej vemo, ali tudi samo sumimo, da je utopičen, se ne more nikoli spremeniti v ljudsko gibanje, se ne more nikoli konkretizirati. Tu se mi zdi, da je glavna hiba Blochovega razmišljanja o utopijah.

Takšen načrt je lahko le inačica religije, tiste stare zasmehovane religije.

Tuj tisk o nas (Modern poetry in translation 8: Slovenia, New Writing in Yugoslavia).

Zopet imam v rokah dva dokumenta o našem počasnem prodiranju v svetovno kulturo.

Prvi, vsekakor zanimivejši, je zvezek revije MODERN POETRY IN TRANSLATION 8: SLOVENIA, ki je izšel v Londonu prejšnje leto (1970). Zabeležil bom le, da revija prinaša celo vrsto (zdi se mi, da vsa najvažnejša) imen naših povojnih pesnikov. Pred vsemi je Edvard Kocbek s kar enajstimi prav dobro prevedeni-

mi pesmimi (kolikor lahko sodim), sledijo Udovič, Kovič, odlomki iz Kocbekovih dnevnikov, Strniša, Zajc, Taufer, Vegri, Zagoničnik, Makarovič, Salamun, Kermauner, I G Plamen, Brvar, prozni tekst Šeliga. V izbor in prevode se ne bi spuščal, to bi raje prepustil strokovnjakom. Bolj me zanimajo »Reflection on Slovenia« (Misli o Sloveniji), ki jih je napisal za ta zvezek Michael Scammell. Strašno sem namreč radoveden, kako in kaj o nas sodijo tujci. V njih besedah bi rad spoznal (seveda, če je to možno) odblesk resnice o nas, ki je sami, zaradi svojih zgodovinskih in psiholoških mitov ne vidimo.

Najprej ugotovitev: »Kadar prideš v Slovenijo z juga, misliš, da si že v Avstriji, kadar prideš pa s severa, si gotov, da nisi več v Avstriji.« To je zanimiva ugotovitev, mislim pa, da Scammell pozablja na nekaj: moral bi opozoriti na to, da se s časom razlika med Avstrijo in Slovenijo večja. Ljubljana je bila še pred leti majhno avstrijsko provincialno gnezdo, danes to ni več. Zdi se mi, da se današnja Slovenija oddaljuje od Avstrije in se približuje Sredozemlju.

Se druga ugotovitev: »besede Slovence in slovenski so izvedene iz skupnega slovanskega termina za »Slovane« in so varianta najbolj priljubljene evropske oblike, ki se nanaša na Slovane. Slovan, slovanski, slavonski, Slavonija, Slovenija, Slovaška, to so vse variante skupnega imena. Večji slovanski narodi so si pridobili lastna imena: Rusi, Poljaki, Ukrajinci, Čehi, Hrvatje, Srbi in Bolgari. Splošno ime je ostalo za preostale drobce, za manjše skupine, ki so bile tako neznatne, da niso šteje. Kakor Slovenci.«

Najbolj zanimive pa so ugotovitve, ki se nanašajo na zgodovinski vzpon Slovencev: »Pripadniki manjših narodov večkrat trdijo, da je v devetnajstem, osemnajstem, sedemnajstem stoletju živel genij, ki je spremenil življenje naroda. In večkrat je težko za pripadnike važnih narodov, ki so podobne stvari čuli že prej,

verjeti, da je to res. Vendar je tudi Slovenija imela svojega transcendentnega genija. Ime mu je bilo France Prešeren. Njegovo življenje se je raztezalo med prvimi petdesetimi leti devetnajstega stoletja in bil je največji pesnik, ki ga je Slovenija kdajkoli poznala. Bil je Chaucer, Puškin Slovenije. Bil je pesnik evropskega formata. Skoval je slovenski literarni jezik. Vsi slovenski pesniki pišejo v Prešernovi senci. On je omogočil slovensko literaturo. In spojil jo je z Evropo.« Pa še druga pripomba zgodovinske narave: »'Slovenija' ni eksistirala skozi štirinajst stoletij. Šele leta 1918 je ta narod vzniknil na površje s svojim jezikom, svojo narodno bitjo, s svojimi mejami in s svojo samozavestjo, nedotaknjen po štirinajstih stoletjih zatiranja in teme. Ali ni to rekord?«

V teh ugotovitvah o Slovencih imamo, po mojem mnenju, dva ločena elementa, ki nam ju avtor podaja skupaj, in to bi moglo ustvariti vtis, da sta oba enako veljavna, enako vredna. V resnici pa najbrž ni tako. Prvi element je notica o geniju, o transcendentnem posamezniku, ki je s svojim življenjem in delom tako rekoč ustvaril slovensko kulturo, zavest, civilizacijo. Skratka, ki je ustvaril slovenski narod, kakršen danes pred nami stoji in kakršnega danes poznamo. To je, očitno, naš stari tradicionalni kliše o pesniško-pisateljskem nastanku Slovencev. To je shema, ki si jo že desetletja ponavljamo, to je železni mit, ki ga je tuj avtor slišal od nas in ga sedaj »prodaja«, kakor ga je prejel, se pravi dokaj nekritično in neprizadeto. To je mit malega naroda, ki se je po dolgih stoletjih teme kar naenkrat prebudil v zgodovino in se nenadoma žgoče zavedel svojega zaostanka za sosedji. Da bi se z njimi izenačil, da bi premagal svoj kompleks manjvrednosti, ki bi ga drugače psihološko imobiliziral, tako, da ne bi bil več sposoben sproščene zgodovinske akcije, si postavi mit pesnika, mit ustvarjalca in genija, ki je njegov narodni oče, kakor naj bi bil Dante narodni praoč Italijanov, Homer

praded Grkov, Shakespeare Angležev. Kajti jasno je eno: če je naš nastanek podoben nastanku drugih narodov, če imamo tudi mi vse tiste vrednote, ki jih imajo drugi, večji, bogatejši in slavnejši narodi, potem smo mi z njimi v bistvu enaki in prav tako vredni življenja kakor vsi drugi. Dejansko je to eden izmed motorjev, ki je v določenem zgodovinskem trenutku naš narod ojeklenil, v psihološkem pomenu besede, in mu omogočil, da se kljubovalno ohranil v najtežjih okoliščinah.

Od tu zgodovinska nujnost tega mita in njegov praktični učinek.

Druga ugotovitev Scammella pa je bolj »njegova« in »manj naša«, je sad njegovih lastnih opažanj in razmišljanj, in zato, verjetno, tudi bolj uporabna v svrhe, ki smo si jih postavili.

In sicer, to čudno, presenetljivo, neverjetno dejstvo: da Slovenije in Slovencev ni bilo skozi štirinajst stoletij. Šele leta 1918 so se nenadoma uradno pojavili. In to ne preko kakšnih dolgotrajnih začetkov, temveč eksplozivno kompletni in moderni na pozornici zgodovine: z jezikom, z narodno bitjo, z mejami, z bojovito zavestjo, s kulturo, s pesniki in pisatelji. Danes pa ti majhni Slovenci, ta drobec človeštva, ki ga je komaj za srednje veliko deželo ene izmed evropskih nacij, ali za manjše vlemesto, imajo skoroda vse kar popolnemu narodu pripada: literaturo, časopisje, zastavo, republiko, televizijo, letalsko družbo, obalo, ladjevje, petrolejsko družbo. Edino kar nam še manjka je vojska (toda, kot vse kaže, bomo tudi to v eni ali drugi obliki kmalu dobili) in atomska bomba (vendar, imamo že reaktor in atomski inštitut).

Če vsa ta protislovna dejstva spravimo skupaj sicer ne dobimo nikakršne jasne slike in teorije o nastanku Slovencev, zakaj spričo shem in mitov, ki vsakemu izmed nas, (sam nisem izvzet), tiče v glavi, je slika še naprej nejasna.

Nekaj pa je gotovo: naša zgodovina ni tradicionalna evropska zgodovina.

Naša zgodovina nosi v sebi drugačen smisel in pomen, je drugače postavljena in načrtana. Zato je tudi naša zavest drugačna. Po branju Scammelovih misli, sem še bolj prepričan, da to ni le moj občutek. Mislim, da je naloga intelektualca v tem, da skuša to drugačnost izslediti in razjasniti. Ne more biti naloga intelektualca v tem, da se zadovoljuje z zastarelimi miti »o geniju, ki je s svojim pesnikovanjem vdihnil dušo narodu« ter o naši istosmernosti z drugimi evropskimi narodi. Mi, kratkotalo, nismo nastali sinhrono z njimi, to moramo jasno povedati, pa čeprav nas v tem trenutku to peče, ker bi pač radi spadali v to slavno in bogato grupo ljudi. Prosil bi bralca, da mojih besed ne razume utilitaristično: pri tem svojem ugotavljanju mi ne gre za nikakršne politične, ali druge konkretne cilje, niti mi ne gre za kakšne posebne kulturne načrte. Gre le za to, da pravilno ovrednotimo našo preteklost, ki je sicer evropska, ker raste v Evropi iz evropskih kulturnih in civilizacijskih tradicij, ki pa je po drugi plati tudi avtonomna in se v njej najdejo značilnosti, ki jih tradicionalna evropska kultura nima v takšni meri razvite. To je po moje, recimo, pomen, ki ga ima v našem nastanku socialnost in skupinskost: razen tako imenovanih pesniško-pisateljskih genijev, mi nismo imeli velikih zgodovinskih osebnosti. Zdi se mi, da je naša zgodovina v veliko večji meri zgodovina skupin, kot pa zgodovina osebnosti: pomislimo le na kmečke punte, ali pa na prosvetarstvo v prejšnjem stoletju, ki je bilo takšen masovni kulturni dvig, ali pa na narodno-osvobodilno borbo, ki je bila res nekaj edinstvenega v evropskem in svetovnem merilu.

Nemci so o nas rekli, da smo narod brez zgodovine, vendar pa verjetno to ni točno. Brez zgodovine smo samo iz stališča nekoga, ki mu je nemška zgodovina prototip zgodovine. V resnici pa smo narod z DRUGAČNO ZGODOVINO. Sicer pa je to tema, o kateri bo treba verjetno še in še razmišljati.

Demokracija

28. II. 1971.

Ker o teh rečeh že precej časa razmišljam, o njih tudi tu pa tam kaj povem. To sem storil tudi na javni diskusiji s slovenskimi književniki, ki je bila 17. februarja v Trstu v Kulturnem domu. Seveda, sem takrat v kratkem nastopu podal le nekaj misli o značilnostih slovenske zgodovine, ki jih nikakor ne moremo imeti za celostno in zaokroženo »teorijo«. Vendar je Demokracija ob pripisu na to srečanje teh nekaj misli interpretirala kot »teorijo« in to teorijo seveda na cenen način pobija. Osnovna misel, ki sem jo navedel že ob raznih prilikah (to pa ni samo moja misel, saj je o tej stvari na podoben način govorila cela vrsta domačih in tujih avtorjev) je ta, da je vprašanje vzpona slovenskega naroda, v bistvu vprašanje vzpona nižjih slojev prebivalstva na današnjem slovenskem ozemlju in pa dejstvo, da so pri tem vzponu odigrali izredno in prvenstveno vlogo intelektualci, še posebej pesniki in pisatelji. Slovenci se nismo začeli s politiko temveč s kulturo. To je dejstvo, ki je, meni se vsaj tako zdi, izven debate. Naj mi Demokracija dokaže, da to ni res. Da smo v naslednji fazi narodnega razvoja dobili tudi politike in kdaj smo jih dobili, to je drug problem. Jaz nisem nikoli trdil, da jih nismo imeli. Demokracija navaja celo vrsto ljudi, ki so bili politiki in so živeli pred drugo svetovno vojno in tudi že pred prvo. Toda s tem se sploh ne dotakne problema, ki ga obravnavam.

Moj pristop je evolutiven, to se pravi dinamičen v času: z enim, ali drugim primerom mu zato ni moč do živega. Ponavljam, trdim sledeče: Slovenci smo bili najprej kmetje in proletarci. To stanje je začel spreminjati rod intelektualcev, ki se je začel dvigati iz te prvotne brezoblične gmote preko obveznega šolanja, ki ga je takrat začela uvajati stara Avstri-

ja. V prvi fazi so te intelektualce — v skladu z duhom časa — prešinjali ideali takoimenovanih lepih umetnosti, posebej še pesnikovanja in pisateljevanja. Ta pesniško-pisateljska matrica je značilna za skoraj ves naš intelektualni rod, v preteklosti, pa marsikdaj tudi v sedanosti. Značilno je, da imajo skoraj vsi naši intelektualci nek intimen odnos do pesnikovanja in pisateljevanja, saj smo recimo odkrili, da so takšni ljudje, kot je bil general Majster, v mladosti pesnikovali, Korošec je posebej podpiral mladeniče, ki so se poskušali v pisanju, Majcen je ohranil željo po pisanju do smrti, itd., itd. Lahko bi celo dejali: »Kdo izmed nas nima takšnega mladostnega greha na vesti?« Da je pesnikovanje in pisateljevanje zavzelo pri nas tako mosovni pomen, si lahko razložimo le s tem, da je pesniško-pisateljski model odigral v razvoju naše skupinske zavesti velikansko, dejal bi celo, bistveno vlogo. Svečenik te miselnosti je bil po mojem mnenju Ivan Cankar, ki je v znani drami Pohujšanje v Dolini Sentflorjanski ta koncept povečeval do največje možne mere.

Pozneje smo začeli dobivati tudi politike. Vendar ne smemo gledati na ta pojav individualistično: ali smo imeli enega ali več politikov v določenem obdobju ali ne. Važen je razvoj slovenske politične zavesti, ki je kot vsak takšen razvoj, zamudna in dolgotrajna zadeva.

Kako 'visoko' stopnjo je dosegala naša politična zavest v obdobju okoli prve svetovne vojne, si lahko ponazarjamo najbolje s tem, če se spomnimo, da je slovenski narodni odbor iz Trsta, ob koncu vojne NA SLOVENSKI LADJI ŠEL KLICAT NA POMOČ ITALIJANSKO VOJSKO V BENETKE, ter da je narodni odbor v Ljubljani odklonil ponudbo generala Borojeviča (če se ne motim, naj mi bralci oprostite kakšno netočnost — nisem zgodovinar), da bi se nekdanje avstrijske čete pod njegovim poveljstvom zakopale na Soči in nam tako že takrat obranile zapadno mejo. Menda je general Borojevič predlagal odboru, da z vsemi svojimi če-

tami preide pod njegovo poveljstvo. Odbor pa je ponudbo odklonil, ker ni VEDEL KAKO POSKRIBETI ZA TE ČETE. Drug primer pretaknjene politike z naše strani je prav gotovo koroški plebiscit. Danes so menda vsi zgodovinarji enoglasni v ugotovitvi, da bi le s trohico več občega smisla in političnega čuta zlahka ohranili zase lep kos Koroške. Treba bi bilo le zahtevati, da v najslabšem primeru pripadajo Jugoslaviji tisti okraj, kjer nam je plebiscit dal večino, medtem ko so se takratni naši »izkušeni« politiki zarili v neelastične zahteve po CELI JUŽNI KOROSKI, itd., itd. Primerov »izkušene« politične zavesti z naše strani je v preteklosti nič koliko...

Naša politična zavest šele danes nastaja. Šele med drugo svetovno vojno smo si prvič v zgodovini znali organizirati (na eni in na drugi strani) nekakšno vojsko, šele pred nekaj leti so naši politiki v Beogradu jasno izrazili slovenske zahteve, šele da-

nes se javno in jasno govori o naši državnosti. Ob vsem tem je jasno, da je naš kulturno-literarni val dosegel vrhunec že v prejšnjem stoletju. Očividno torej, tako sklepam, je ena faza razvoja sledila drugi.

Pri Demokraciji so moje trditve razumeli tako, češ, da naj bi danes kulturniki, glede političnih problemov, kratko in malo molčali. Neko to, kar Brežnjev zahteva od Solženicina.

To je, seveda, absurd. Jaz nisem nikoli tega rekel. Tudi danes imajo kulturniki možnost (ali pa jo bi vsaj morali imeti), da izrazijo svoje poglede, kakor bi to možnost moral imeti VSAK DRŽAVLJAN. Ne samo možnost, celo njihova DOLŽNOST bi morala biti v sistemu politične demokracije, da te svoje poglede iznesejo.

Toda vse to še nima nič opraviti z onim drugim aspektom, zgodovinsko-evolutivnim, ki se nanaša na ugotav-

ljanje OBJEKTIVNE vloge, ki jo je kulturnik in literat v določenih zgodovinskih trenutkih pri nas odigral. Danes se je nedvomno ta OBJEKTIVNA vloga povsem spremenila, če kulturnik to SUBJEKTIVNO želi ali ne. Narod se je razvil in razmahnil, vloge v njem so se specializirale, kulturnik se udejstvuje predvsem na kulturnem področju, ki je danes tako zapleteno, da zahteva zase celega človeka, politik pa na političnem, ki ni nič manj (če ne še veliko bolj) zapleteno. Kaj lahko danes profesionalni kulturnik — čeprav je nosilec izredno kritičnih in pravičnih ocen — opravi kot profesionalni politik, smo imeli priliko opaziti pred kratkim pri nas v Trstu, kjer je nek tak poskus rodil le zmešnjavo. S tem smo tudi mi tržaški Slovenci ugotovili da je kulturnik kulturnik, politik pa politik, kar ostali narodi vedo že stoletja in, da ni moč kar tako, meni nič, tebi nič prehajati iz enega področja na drugo.

Aleš Lokar

Tito in Pavel VI. (Ali dva različna na- čina reševanja krize centralizma)

Srečanje predsednika Tita s papežem Pavlom VI. v Rimu je bilo nedvomno opravljeno v potrditev doslej dosežene stopnje razvoja v odnosih med državo in Cerkvijo v Jugoslaviji. Predsednik Tito je kot spreten državnik in kot človek dejstev dobro razumel, kakšnega pomena lahko postane za večnarodno Jugoslavijo, katere krepitev pomeni zanj hkrati življenjsko delo, ureditev odnosov s Cerkvijo. To ne bi smelo ostati brez pozitivnih posledic glede na to, da so široke ljudske množice v dveh zapadnih republikah, Sloveniji in Hrvaški, tradicionalno katoliške. Obisk v sv. Stolicy je imel še drug pomen: služil naj bi ohranitvi statusa quo na tem koncu sveta in sicer s pomočjo sv. Stolice, ki ima v Italiji posebno na njeno najpomembnejšo politično silo — krščanske demokrate — dovolj močan vpliv.

To so vsekakor najvažnejši aspekti Titovega srečanja s Pavlom VI. Ne gre pa prezreti dejstva, in to je na tuzadnje naravno, da sta se stretčali stran, ki je na oblasti v Jugoslaviji in ki ima odličen čut za vse tisto, kar konsolidaciji oblasti utegne pomagati in pa stran, ki je bila dolga povojna leta s silo odrinjena od vidnejšega vpliva v javnem življenju, ki pa je v zadnjih letih spet postala upoštevanja vreden dejavnik. Realist Tito dobro ve, da je Cerkev duhovna sila, ki ima sicer

svoje probleme v hitro se spreminjajočem svetu, a da je ta ista Cerkev hkrati tudi močno institucionalizirana in torej strukturirana tvorba, ki je dobro prestala dobo odrinjanja in šikan in ki je zato ne gre omalovaževati. Za realista so to konkretna dejstva, mimo katerih ne sme. Sicer pa moja pozornost ne velja toliko »realpolitiki«, kolikor okolnosti, da je bilo srečanje v Rimu hkrati tudi srečanje dveh svetov in dveh sistemov, ki doživljata vsak svojo krizo »vodenja s centra«. Tako v Jugoslaviji kot v katoliški Cerkvi gleda periferija z nezaupanjem v center, način kako center rešuje probleme pa je povzročil določeno politično krizo v Jugoslaviji in močan občutek frustriranosti v krajevnih Cerkvah. Vprašanje, ki se tu postavlja je, kdo izmed dveh je bolje ocenil svoj položaj in kdo je sprejel ustrežnejše ukrepe za rešitev svojih strukturnih problemov.

Govoriti dandanes o Cerkvi ne samo kot duhovni sili, ampak tudi kot instituciji z določeno organizacijsko-upravno in torej tudi oblastveno strukturo, ni tudi za kristjana nič novega ali pregrešnega, nasprotno, zdi se mu samoumevno, da dobi vpogled v njem organizem in da skuša kritično slediti »funkcioniranju« tega organizma. Na dlani je, pa čeravno se ne bi hoteli preveč ozirati v njeno preteklost, da Cerkev ni samo služabnica, ampak tudi institucija, ki vlada. Problem, ki iz tega izhaja, je tem siloviteje prihajal na dan, čim bolj se je pripisovalo v Cerkvi absolutno pravico do vodstva papežu oziroma posredno, rimski kuriji. Poudarjanje Petrovega primata je imelo sicer v določenih obdobjih svojo utemeljitev v zunanjih okoliščinah, vendar je bilo hkrati vedno tudi značilno za prevladovanje v njej duha »uradovanja in vladanja nad duhom »služenja«. Že dolgo niti ni več spor-

no vprašanje krivde in odgovornosti za vzhodno-zapadni razkol, jasno je tudi, da gre razumeti poznejše razkole — Hus, Wyclif in Luther — predvsem kot spopad dveh diametralnih stališč o vodenju in naravi Cerkve. V ospredju je torej vprašanje Petrovega primata oziroma poudarjanje občestva vernikov iz krajevnih Cerkva in njihovih škofov. Podobno kot danes je tudi takrat šlo za njeno zbornost, za njeno dejansko internacionalizacijo. Primat papeža in posredno rimske kurije ne najde kake osebne in nedvoumne utemeljitve ali opore v evangeliju (kot tudi primat Moskve ali kakega drugega centra v komunističnem gibanju ne najde utemeljitve v Marxu), kajti trditve o Petru skali ne moremo tako direktno povezovati s pomenom, ki smo mu bili vajeni pripisovati doslej. V evangeliju stoji namreč vrsta drugih mest, ki glede na to, da poudarjajo in postavljajo v ospredje občestvo, dajejo tudi razumeti, kakšen naj bo pastir. Ključ do pravičnega vrednotenja tega problema daje nedvomno Matej (Mt, 20, 27) »Kdorkoli med vami hoče biti prvi, bodi vaš služabnik.«

Ravno takšno interpretiranje je tradicionalna teologija — v službi in pod kontrolo (cenzuro) rimske kurije — prezrla. V Cerkvi je stara struktura skušala z vsemi sredstvi cerkvenega prava, politike in teologije izgrajevati rimski primat in centralistični sistem. Najbolj viden znak poskusa kontrole nad krajevnimi Cerkvami so papeški nunciji, preko katerih skuša kurija obdržati popolno kontrolo nad krajevnimi Cerkvami in s tem v celoti izvajati princip Petrovega primata. Pomenljive so besede, v oporekanju papeškega primata najbolj brezkompromisnega teologa Künga, da ima papeštvo tudi svoje zasluge za enotnost Cerkve in njeno vero, da pa porast papeške oblasti ni

imel za končno posledico v resnici edinosti, ampak razkol krščanstva, ki se je vedno manj moglo sprijazniti z absolutističnim sistemom in njegovimi izrastki (novejši primer takšnih izrastkov je primer — bila je v resnici prava afero — naprednega kardinala Lercara, ki je bil »povabljen« k predčasni upokojitvi, najnovejši primer pa nam daje tržaški nadškof Santin, ki je bil nasprotno povabljen, da še ostane v svoji funkciji). Tudi v komunističnem gibanju je prišlo do podobnih razkolov, do katerih še prihaja, čim bolj si Moskva prizadeva uveljaviti svojo vodilno vlogo in svoj ideološko-politični primat. Ni dvoma, da bi kljub enostrankarskemu sistemu prišlo tudi v Jugoslaviji do močnih dezintegracijskih procesov, če bi še nadalje skušali vsiljevati centralizem. Kot gledamo danes na cerkvene razkole drugače in jih predvsem bolje razumemo, tako je tudi glede na dogajanje na drugi strani res, da je po razkolu med Sovjetsko zvezo in Kitajsko tudi razkol med Titom in Stalinom dobil jasnejše in določnejše obrise kot svojčas. Kakor daje, kot zelo umestno piše Vladimir Truhlar v svoji najnovejši knjigi »Cerkev v poglobitvenem procesu«, ta zrelejši pogled katoličanom več zdrave kritičnosti do katoliškega in jih laže varuje neutemeljenega triumfalizma ob današnjem primatu in oblikah, v katerih se javlja, ter daje katoličanom več ravnotežja, ob presojanju teh oblik«, tako dela prav gotovo novejša zgodovina komunističnih gibanj slednje bolj zadržane in previdne do hegemonističnih teženj znotraj njih.

Temeljno vprašanje o funkciji papeža v Cerkvi je ostalo za sedaj nerazčiščeno. Potrebno bo še dosti angažmaja krajevnih Cerkev za dokončni prodor koncilskega duha zbornosti, da ne govorimo o ekumenski spravi, katere se z vztrajanjem na absolutnem primatu papeža ne bo dalo doseči niti v daljši perspektivi. Kot pri komunističnih gibanjih tako tudi v katoliški Cerkvi deluje manjšina, ki se sklicuje na tradicijo, na vrednote, ki jih je treba varovati in ki tako ovirajo proces demitizacije Petrovega pri-

mata in s tem odpravo absolutističnega centralističnega vodstva. Vedno glasnejši pa postajajo zadnje čase glasovi, da se v Rimu pripravljajo novi fundamentalni zakoni, nove dogme, ki naj bi položaj oziroma primat papeža dokončno opredelile in določile, vsakršen vpliv in poznejšo spremembo papeževe funkcije pa odvzele koncilu. Da gre pri tem za zadnji člen v verigi poskusov, da bi vsak razvoj k načelu zbornosti — zborne cerkvene oblasti — blokirali in onemogočili, da je torej v ospredju »duh vladanja« ne pa »duh služenja« je vsaj meni več kot jasno, saj bi drugače že samo vprašanje ekumenizma, da ne govorimo o evangeljskih prvinah solidarnosti in občestva, moralo voditi do ravno nasprotnih teženj.

Kolikor bolj stoji v ospredju mit, od življenja odmaknjena vizija sveta, toliko bolj se tudi služba človeku popolnoma izgubi v labirintu oblastniškega ustroja kurije in njenih čisto posvetnih gospodovalnih teženj. Ko bi šlo papežu res za skrb za verske resnice in strah pred vsesplošno religiozno krizo, katero bi rad zajezil, potem bi tega nikoli ne skušal doseči s krepitvijo centralističnega ustroja. Da te moje trditve niso vržene na papir kar tjavendan, dokazuje primer Jugoslavije, ki je bila s sprostitvijo gospodarske dinamike v pogojih nespremenjenega centralizma podobna kači, ki si grize lasten rep. Strahotna neokretnost birokratskega centralizma je z dneva v dan bolj ogrožala sam obstoj federacije. V tej luči tudi ustavne spremembe niso samo posledica večje nacionalne osveščenosti, ampak proces zorenja politične in vsesplošne družbene zavesti, prevlada konceptov in zahtev razvitejših republik. Gospodarske reforme in boji zanjo so šli vstric s političnimi boji za politične reforme proti centralni administraciji. Administrativna intervencijska politika je v pogojih hitre industrializacije in vključevanja v mednarodno delitev dela vzbujala vedno več odpora v republikah in pokrajinah, najprej na gospodarski ravni, pozneje tudi na politično-gospodarski. Tudi tu, kot do-

bro označuje ta proces Dušan Dolinar, »Med devalvacijo in amandmaji«, Problemi št. 100, l. 1971, je šlo po dobno kot pri Cerkvi za dve tendenci: za »preizkušeno vladanje« in za tvegan skok v neznanu. Centralizem, ki se je spretno branil z vsega upoštevanja vrednim sklicevanjem na dobo velikih tehnoloških in ekonomskih integracij in nedvomno nevarnostjo druge skrajnosti »mikrorepublikanizma«, kot jo imenuje Dolinar, se je moral umikati pred vedno bolj prepričljivimi dokazi jalovosti ekonomsko-političnega vladanja s centra. Prenos težišč s federacije na republike zadošča eni od bistvenih potreb slehernega naroda po dokončnem konstituiranju samega sebe. Toda ta ukrep, tako Dolinar, sam na sebi ne bi bil dovolj smiseln. Sleherna od dosedanjih sestavin Jugoslavije bo s prevzemom težišča svoje suverenosti nase nujno morala mnogo samostojneje, jasneje in stvarneje preračunavati svoj vsakratni položaj, zmožnosti, vire in možnosti za akcijo, meriti doseg svojega ravnanja ter tehtati njegove primarne, sekundarne in tako naprej učinke. (Do podobnih zaključkov glede reševanja problema odgovornosti je prišel tudi Aleš Lokar, glej njegov članek »Dinamika samoupravljanja in gospodarska kriza«, Most št. 28). Z jasnejšimi računi ne bodo pogajanja med republikami nič manj intenzivna in ostra, toda prav gotovo bo ob tem, po Dolinarju, prišel do izraza skupen interes. Korak do stabilnejših pravil igre se bo začel komaj sedaj. Premik iz »sfere mavričnih« programov proti »sferi realnosti« bo verjetno zavzel še otipljivejše obrise kot dosedaj in bo zato tudi »republikanizem« moral najti ustrezno vsebino in razsežnost.

Pred sabo imamo dva značilna trenutka sodobne zgodovine. V njih se zrcalita in se soočata med sabo tudi dva načina mišljenja, dva različna pristopa k človeku in stvarnosti. »Mit, tako danes kot včeraj, nam daje namišljeni ključ do skrivnosti narave in zgodovine; ključ, ki nam nudi varnost, optimizem. Ta ključ me vsaj do neke mere osvobodi odgo-

vornosti, kajti v naročju prekona-ravnih, nadzgodovinskih sil, ki odlo-čajo smisel mojega bivanja, ne mo-rem zgrešiti prave poti«. (Lojze Am-brožič, Demitizacija, Most št. 25). Problem je torej, kot podčrtuje Am-brožič, širši kot to more biti vprašanje gole demitizacije: Demitizacija je namreč le odtenek globlje potre-be — potrebe po transkategorizaciji, po prepojmenju stare resnice in vse-bine po miselnih kategorijah nove civilizacije. Tej potrebi se ne more odtegniti noben človeški organizem. Danes ugotavljamo le to, da je kr-ščanstvo, ki je bilo vajeno dolga sto-letja misliti, da je samozadostno in ki se je zato zapiralo pred svetom, v isti duhovni krizi kot komunizem, ki je bil tudi obrnjen vase, samozadosten, ekskluzivističen. Sicer so to proble-mi, ki se tičejo vseh nas, zakaj pro-blem »večnih resnic in vrednot« in potrebe po njihovi transkategoriza-ciji je tudi v slovenski kulturi, torej ne samo v slovenski Cerkvi ali pri marksistih, najvažnejši problem, o-koli katerega se vodijo silovite pole-mike. Ni odveč omeniti na tem me-stu, da je tudi vprašanje sodobne na-rodne zavesti v tesni zvezi z osnovnim problemom transkategorizacije. V bi-stvu gre pri vsem tem, kot nam nave-dena primera katoliške Cerkve in Ju-goslavije kažeta, za spoznanje »da človeku od zunaj posredovati že na-rejeno resnico, brez njegovega miš-ljenja in njegovega izkustva, bi po-menilo, tako človeka kakor resnico oropati notranjega dostojanstva«. (Solovjev, misel, ki se pojavlja kot motto k Truhlarjevi knjigi »Katolici-zem v poglobitvenem procesu«). Po-sredno ne gre torej za spopad med Resnico in neresnico, ampak za spo-pad med ideološkim totalitarizmom (ki redno pelje k takšnim ali drugač-nim centralizmom — levim in des-nim —, cenzuram, ker se pač skli-cuje na večne in svete vrednote in ideale, ki jih grda stvarnost tepta in maže — v politiki, kulturi ali reli-giji —) in pluralističnim, demokra-tičnim gledanjem na svet, ki, ne zara-di kompromisarstva, ampak zaradi življenjskosti, zaradi spoštovanja človekove individualnosti dopušča

človeku, da si na svoj način času in prostoru ustrezno izoblikuje svoj živ-ljenjski prostor. Pri tem jemlje na znanje in s tem računa, da bo prisi-ljen iskati svojo obliko življenja so-časno in vzporedno z mnogimi drugi-mi in da mora, če hoče najti kon-kretno možnost sožitja ali celo sode-lovanja z drugimi, odstopiti nekoli-ko od svojega gledanja na svet (kar ne pomeni, da se mu v celoti odpove-duje) in se dogovoriti z ostalimi za sicer ne popolnoma idealno, in nika-kor ne enostavno, ampak za zgodo-vinskemu razvoju ustrezno obliko občestva. Velika resnica našega časa je, da dan za dnem bolj propada mit, da je moč velike države, nacional-ne, gospodarske ali verske komplek-se voditi tehnokratsko, iz »sobe gum-bov«. To pa ne sme biti nobena tra-gedija ali zlo, saj v ospredje stopa-mo vsi mi, naša osebna, narodna ali kakršnakoli že bodi individualnost, kateri se odpovedati, bi pomenilo to-liko kot se odpovedati življenju.

Solženicin ne obtožuje

Soočati se s svojim skritim jazom je bilo, od kar stoji svet, najbolj te-žavno in neprijetno početje, kajti priznavati dejstvo, da smo razpeti med sabo se prepletajočimi, zakri-vajočimi in tudi spodbijajočimi se silnicami, da smo ujeti v protislovja svoje ne do kraja dešifrirane biti, ki niso nič manjše od protislovij naše družbene eksistence, ni sodilo k bon-tonu humanistične tradicije. Eno izmed takšnih neprijetnih protislovij je vse tisto, kar ima opravka z ob-lastjo in nasiljem v svetu. Problemu posebno družbenega nasilja so se iz-mikali ravno najbolj goreči privržen-ci raznih idej in gibanj s tem, da so stvarnost delili na nebo in zemljo, zlo in dobro, materijo in duh, oblast in ponižnost, nasilje in dobroto, kri-vico in pravico. Medtem ko so ideje in vrednote ostajale nad ljudmi kot

zvezde repatice, ki naj bi jim kazale pot h končni odrešitvi, pa je zgodo-vina verniških (religioznih kot poli-tičnih) gibanj šla čisto svojo pot. Kulminacija teh poti v trenutku, pri-bliževanja idealu, je vedno sovpa-dala s potoki krvi, od lova na ča-rovnice in sežiga na grmadi, do re-volucijskih čistk in likvidacij. Name-sto evangelizacije — seveda po kriv-di nasprotnikov — križarski poho-di, namesto integracije posamezni-kov v družbo — koncentracijska ta-borišča. Namesto presnavljanja jaza in spajanje posameznikov v nadbit-je, gonjenje ljudi-divjadi. Kljub kri-žu in paradoksu, pred katerega nas postavlja življenje, če smo odkriti, skoraj vsak trenutek, še gremo v ra-dikalizacijo svobode in nesvobode, naprednosti in reakcionarnosti, reli-gioznosti in ateizma. Ne preseneča, da v trenutku, ko se Solženicin iz-mika radikalizacijam, ko torej ne ob-tožuje toliko določenega sistema ali ideje, ampak se omejuje na podaja-nje določene situacije, določenega socialnega okolja in človeka v njem in s tem opisanemu in doživetemu dajo širšo razsežnost in pomen, del fideistov v starem smislu, recimo nekateri katoličani interpretirajo Solženicina kot globalno obsodbo si-stema, drugi fideisti, recimo pravo-verniki komunisti pa odločno zavra-čajo od sebe vsako krivdo, ne pri-znavajo dejstev in stvarnosti kot ta-ke, ampak vse protislovno in nasilno postavljajo v naročje tajne policije, despotov, kultu osebnosti in podob-nemu.

Ni čudno, da v napihovanju razkola med duhovnostjo in smislom na eni strani ter potrošništvom in nihiliz-mom na drugi strani, tudi marsika-teri akterji takšnega napihovanja zdrknejo na raven cenenih propagan-distov, ko deklarirajo literarno de-lo Aleksandra Solženicina za »čisto krščansko vero v Boga«, in si pri tem domišljajo, da so zadali bogve kako hud udarec sodobni, netradicionalni kulturi, ki ne daje dosti na zaostrovanje nasprotij predvsem ne na ek-sistencialni ravni. Zakaj resnica Sol-ženicinovega pričevanja (tudi priče-vanje je podvrženo ambivalentnosti,

ker lahko predstavlja resničnost neke situacije, lahko pa tudi hotenje po izpričevanju nečesa) ni radikalizacija protipolov, ampak prikazovanje človeške zavezanosti v usodi. Na vprašanje: »Kako more vse to človek prizadejati sočloveku?«, ni namreč mogoče odgovoriti s ceneno versko propagando, da nas bo le vera pripeljala iz kaosa v paradiž, niti ne s ceninimi obrazci razredne logike iz partijskih knjižnic o dokončnem osvobojenju človeka, ki bo nekoč zaživel življenje brez protislovij.

Za slovenske ultrahumaniste in fideiste ostane tudi Solženicin slej ko prej misterij. Kot je njegovo delo, kljub realističnemu ključu v svojem odklanjanju prozornih resnic za slovanske razmere netipično, tako je tudi sporočilo njegove umetnosti predvsem odpiranje misteriju eksistence in, če hočete, tudi Bogu. Toda ne na ravni reklame.

Kaj pa zdaj, fantje?

(Ob pojavu kladivarjev)

Takoj na začetku bodi poudarjeno, da je pričujoči zapis nastal iz potrebe, dobiti jasnejšo sliko o perspektivah, ki jih ima gibanje, nastalo okoli koroškega časopisa KLADIVO, brez ambicije dajati o tem zanimivem in pomembnem pojavu dokončno sodbo. Gre za pojav, ki je sicer za koroške razmere nov — prelom z doslej veljavno in merodajno koroško stvarnostjo, ki pa nikakor ni slučajen, ampak člen in hkrati za zdaj tudi vrhunec pri naporih mlajših koroških generacij po večji avtonomiji in uresničevanju lastnih pogledov na družbeno-politično stanje na Koroškem. Upravičeno lahko govorimo o kontinuiteti in sicer v toliko, kolikor smo bili že vrsto let priče močnemu vrenju predvsem med katoliško usmerjenimi študenti in izobraženci in njihovemu trenju z nekaterimi za

krog okoli Narodnega sveta koroških Slovencev in Mohorjeve družbe veljavnimi idejnopolitičnimi in kulturnimi koncepti.

Spor mlajših generacij z vodilnimi politično-duhovnimi silami na Koroškem je prav gotovo v veliki meri sad močno spremenjenih socialnih razmer. V pogojih večje socialne mobilnosti in hitrejšega razslojevanja ni mlad človek več tako vezan na določeno socialno okolje kot v preteklosti. Problem je postal pereč v trenutku, ko je mlad človek začel gledati na koroške razmere z nekoliko bolj oddaljene perspektive — velika večina mlajše koroške intelektualne generacije študira na Dunaju — in ni bil več voljan sprejeti z mirnim srcem koroško kulturno in politično razmeroma negibno stvarnost.

Za boljše razumevanje pojava kladivarjev je dobro, če se nekoliko pomudimo pri njih samih. Kronologija je več ali manj znana in jo bom obnovil le na kratko: najprej ostre polemike z obstoječimi slovenskimi in avstrijskimi silami na Koroškem na straneh KLADIVA, po paradi velikonemškega kiča ob priliki proslav petdesetletnice plebiscita za Koroško, znane akcije za dvojezične napise, ki so posredno rezultat misli in idej ravno kroga okoli KLADIVA.

Najbolj značilen za KLADIVO je spopad z narodno-socialno stvarnostjo na Koroškem, ki se ga da strniti takole: slovenski živelj životari nekje med fevdalizmom in moderno industrijsko družbo, na pritiske socialne-psihološke ali pa politične narave s strani vladajočega kapitala in njihovih socialno-demokratskih zavezniškov reagira z narodnjaško ideologijo, ki pa se v pomanjkanju poguma za res ljudsko in narodno politiko izčrpuje v malomeščanskem leporečju, v begu iz konkretnih razmer in problemov k abstraktnim načelom. Članki v KLADIVU so ena sama obtožba proti samovaranju dveh vodilnih koroških slovenskih organizacij — Narodnega sveta koroških Slovencev in socialistične Zveze slovenskih organizacij in tudi avstrijskih socia-

listov, ki so, v kolikor so na oblasti, glavni krivci zatiranja slovenske manjšine. Koncept narodnega dela, ki ga je KLADIVO raztolmačilo v odgovoru na pismo nekega bralca, je bil sicer ne do kraja definiran, vendar zelo značilen: KLADIVO je za kratkoročne konkretne programe in perspektive dela, za politiko, ki se ne klanja osebnim ali društvenim ali pa jalovim svetovno-nazorskim koristim. Prvi konkreten rezultat tega programa je bila izjava, ki so jo skupaj s kladivarji podpisali vsi drugi mlajši izobraženci, ki se ne strinjajo s politiko slovenskih organizacij na Koroškem ob priliki lansko letnih deželnozborskih volitev (zanimivo, ob tej izjavi so bili najbolj glasni in vneti kritiki »nihilizma« kladivarjev in nasplošno mlajše intelektualne generacije, previdno ti ho). Na pobudo kroga okoli KLADIVA je prišlo lansko jesen do seminarja o problemih vzgoje in nacionalnosti, posebej o modelu nacionalne ideje v šoli. Porodilo se prvi načrti za akcije za uveljavljanje pravic koroških Slovencev in za socialno osvoboditev koroškega človeka kot pogoj njegove narodne osvoboditve. Od napovedi do novih prijemov v praksi je bil korak razmeroma zelo hiter. Prišlo je do akcij komiteja za razkrivanje zakritih konfliktov, pri katerih so dopolnili krajevne napise s slovenskimi imeni krajev (dvakrat), pozneje, februarja letos, so na predlog občinskega sveta v Velikovcu, v katerem imajo socialisti večino, za postavitev spomenika brambovcu in borcu za enotno Koroško Maier-Kaibitschu, človeku s nacistično preteklostjo, odgovorili s številnimi dvojezičnimi napisi po zidovih Velikovca in z letaki, maja letos pa z napisi na hiši Heimatdiensta v Dobrli vasi protestirali proti nepovedanemu občnemu zboru te velikonemške organizacije.

Reakcija s strani oblastvenih organov, sodnije in policije in časopisja, ki je doseglo višek v sicer odloženem procesu proti Marjanu Šturmu in v zasliševanju skoraj vseh na Dunaju živečih študentov in celo akademikov, ki so že v službi, ter s pri-

sluškovanjem telefonskih pogovorov in drugimi ne ravno z občutkom za mero opravljenimi posegi, je pokazala nemškonalcionalnim krogom (s katerimi socialistična stranka sodeluje v določeni meri na državni ravni — enobarvna socialistična vlada dobiva pomoč od nemškonalcionalnih liberalcev), kako oblast odločno ukrepa. Ta reakcija, ki naj bi služila ustrahovanju slovenskega življa, pa je nasprotno izzvala val odpora med Slovenci na obeh straneh meje, zaradi česar so se vodilni socialistični krogi znašli v hudem precepu predvsem zaradi možnega odmeva v mednarodni javnosti. Zato pa so izbrali manj bučno, a bolj učinkovito metodo tihega pritiska na slovenski življ, ki ga izvajajo s policijskim nadzorstvom vseh sumljivih elementov.

KLADIVO je po teh dogodkih še bolj poostrilo ton svojega pisanja, smešilo koroške predstavnike, da so šli namesto na politično obvezujoče pogovore s kanclerjem Kreiskyjem o manjšinskih problemih samo na brezploden »klepet«, kajti dosedaj ni bilo govora o izvajanju avstrijskih obveznosti do slovenske manjšine in ne duha ne sluha o kakem operativnem koledarju. Z izdajanjem izrednih števil so »cajtenge za koroške Slovence« pokazale, da se znajo poskusom »naprednih« oblasti, da bi politične akcije koroških Slovencev prikazale kot kriminalno dejavnost, uspešno in iznajdljivo braniti. Kljub precej žargonskemu t.j. močno poenostavljajočemu načinu pisanja je samozavest kladivarjev pozitivno vplivala na doslej le preveč boječega in neodločnega koroškega človeka, tako da nekateri govorijo celo o snovanju širše ljudske fronte. Ne vem, koliko je to res, vendar drži, da se je marsikaj premaknilo, da je čedalje manj ljudi voljno še naprej pasivno prenašati samovoljo posebno koroške socialne demokracije in same sebe varati s politično linijo, ki ni dala doslej dosti pozitivnih rezultatov. Zadnje čase sta tudi oba slovenska tednika na Koroškem, socialistični VESTNIK in katoliški NAŠ TEDNIK, ne vem, če samo po sili razmer, t.j. prisotnosti KLADIVA, u-

brala pot odločnejše kritike obstoječih razmer.

Osveščanje slovenskega človeka na Koroškem, posebno mladine, je nedvomno pozitivna novost in velika — ne sicer izključna — zasluga kladivarjev, posebno glede na dejstvo, da sodobna družba deluje predvsem na principu interesnih skupin, ki se potegujejo za vpliv v njej. Slovenci na Koroškem so bili v smislu interesnih skupin praktično neobstojni, zlasti če pomislimo, da je bil NskS navaden in cenen volilni privesek avstrijske ljudske stranke, socialistična zveza slovenskih organizacij pa brez posebnega vpliva v avstrijsko socialistično stranko vključen del, ki je komaj lani prvič dobil svojega predstavnika v deželni svet. Nobeden od teh pa ni nikoli dosegel položaja, ki si ga navadno partnerji medsebojno priznavajo. Težnje k samostojnemu slovenskemu političnemu predstavištvu so bile posebno med katoliško usmerjeno mlado generacijo močne, pa tudi med socialistično. V določeni meri in konkretno celo ob prej omenjeni izjavi ob priliki lanskoletnih deželnozborskih volitev, so jo podpirali tudi kladivarji. Kljub radikalnemu odklanjanju obstoječih slovenskih organizacij in avstrijskih vsedržavnih strank, na katere se le te naslanjajo, pa se KLADIVO doslej še ni jasno izrazilo, kakšne naj bi bile bodoče oblike slovenske koroške politike. Določeni pojavi anarhičnega odklanjanja vsega obstoječega na straneh KLADIVA vzbujajo precejšnje pomisleke in dvome, da bo dosedanjam »kratkoročnim« akcijam in programom sledilo dolgoročno delo za afirmacijo mogoče tudi nove, samostojne slovenske politične organizacije. Radikalizacija izrazja in ocen najde lahko svojo utemeljitev v odprtem in prikritem nasilju policijskih sil v Avstriji in posebej na Koroškem, ki ga vodilni krogi za zaslonom krščanskih vrednot ljudske stranke na eni strani in naprednosti socialistične stranke na drugi strani perfidno dovoljujejo, v pravičnejšem, ki jo sicer izvajajo z »rokavicami« in torej spretno prikrivajo. Vendar močno dvomim v te-

ze in programe, da je treba nasilje razgaliti in odgovoriti z drugačnim nasiljem. Dosedanje akcije nikakor ne sodijo v okvir nasilja — so skrajno sredstvo političnega boja, celo s krščanskega stališča upravičeno sredstvo —, toda radikalizacija izrazja prej ali slej vodi v nasilje. Vsaj zgodovina nam to potrjuje več kot zgovorno.

In tu je treba previdnosti, pameti in smisla za realnost tudi kladivarjem. Spodbujanje k frontnemu razpoloženju in odrekanju pozitivnih vrednot in zaslug v celoti tako slovenskemu koroškemu ambientu kot avstrijskemu, češ da so vsi v službi vladajočega kapitala in izdajalci poštenega in zatiranega ljudstva, je krivično in mič kaj obetajoče, zakaj, če je res poostritev kritike obstoječih razmer prinesla določene sadove, kot sem že prej omenil, ni pa pričakovati, da bi totalna radikalizacija proti vsemu obstoječemu uspela Korošce približati bolj kot doslej in jih združiti na novi osnovi. Kako pa naj se vse odklanjajoča manjšinska politična grupacija sploh vključi v politično življenje, ki se bo, če smo količkej stvarni, še dolgo odvijalo v okviru danih razmer? To bi hkrati pomenilo sterilno opozicijo, ki ni Slovencem, posebno v zamejstvu nikoli prinesla pozitivnih sadov — mislim, da je izven diskusije in primerjave doba odpora in upora nacifazizmu —. Politiko kompromisov vodi dandanes celo Kitajska — pomislimo na vlogo, ki jo je odigrala v pakistanski tragediji —, tista Kitajska, ki je verjetno, mogoče samo podzavesten, ideal in vzor tudi kladivarjem. Sicer ni vsak kompromis škodljiv in negativen sam po sebi, ni vsako sožitje že hkrati kapitulantstvo ali kolaboracionizem, da ne govorimo o zavezništvih, ki smo jih Slovenci v vsej svoji zgodovini premalo upoštevali kot nujno in potrebno sredstvo uveljavljanja, skratka nihče na tem svetu, posebno pa danes, ne more živeti izoliran, tudi ne koroški Slovenci v boju za svoje pravice.

Prepričan sem, da bi v koroški-avstrijski stvarnosti prej kot gesla o razrednem boju bila drugačna vse-

bina bolj učinkovita za vzbujanje pozornosti v javnosti in dosego enakopravnega socialnega in splošno družbenega položaja koroških Slovencev. Prav zato bo potrebno, da koroške mlajše generacije v smislu dosedanje povezanosti in solidarnosti globlje in predvsem z večjim občutkom za realnost analizirajo avstrijsko stvarnost in možnosti dela v njej. Danes gre v bistvu za skladje med učinkovitostjo in zakonitim delovanjem. Problem Koroške je bil vselej beg pred belo lučjo dneva, kar so tudi akcije komiteja za odkrivanje zakritih konfliktov v določeni meri še danes. Koroški Slovenci morajo začeti z večjo doslednostjo nastopati v javnosti kot subjekt in sicer v vseh ozirom, predvsem pa na političnem polju. Največ možnosti prodora in uspeha nimajo dandanes v čedalje manj industrijski in vedno bolj poindustrijski dobi poklicni revolucionarji, kolikor močno razvejana politična formacija, s kadri specialistov, sposobnih javnih delavcev, kulturnikov, ki se ne zapirajo v svoje štiri stene in sanjajo o utopiji, ljudje, ki imajo pregled nad družbenim dogajanjem ki vidijo pozitivne kot tudi negativne plati posameznih družbenih ureditev, ki ne vlečejo na dan močno poenostavljene teze o resnični ljudski kulturi, kar bi v bistvu pomenilo zganjati antikulturo (kulturno delo je med najbolj težavnimi dejavnostmi, katere ni moč razvijati kampanjsko, še manj pa demagoško). Zavedati se je povrh treba, da po-

staja vsaka poindustrijska družba čedalje bolj družba posameznikov, čedalje bolj en sam velik srednji sloj (ankete dokazujejo, da so ravno volilci tradicionalno meščanskih strank prinesli na zadnjih volitvah nepričakovan prirastek in s tem zmagavni avstrijski socialistični stranki). Tu si bodo koroški Slovenci, če bodo vse meščanstvo metali v isti koš s fašisti in nacisti ali pa kapitalisti, zapravili morebitne jutrišnje ali celo še današnje zaveznike in simpatizerje. Namesto racionalizacije političnega dela bi takšna usmerjenost peljala slej ali prej v izolacijo. Sicer pa bi vzpodbujanje k frontnim gibanjem bil čisti maniheizem, vsaj v današnji Evropi, kjer so vplivna področja natančno določena od velesil. Manihejska ideologija je tista, ki vzbuja iluzije v dokončno odrešilni družbeni red, ki hrani mit popolne nacionalne renesanse ali pa osvoboditve posameznika in ljudstva iz utesnjujoče danosti, ki vidi povsod čisti kapitalizem in imperializem, fašistično nevarnost in naciste ali pa obratno komuniste za vsakim vogalom. Alternativa nič kaj definirane revolucije in vzpostavitev resnično »ljudske« oblasti nas ne pelje še iz težav, posebno če vemo, da je svoboda kmeta in delavca čista mistifikacija: proletarci ostajajo tudi v komunističnih državah v tovarnah in na polju, medtem ko prevzemajo upravo industrijske družbe partijski birokrati. Močno dvomim, da je na Kitajskem drugače, saj mora vendar

nekdo odločiti o takšni ali drugačni poti v socializmu pa čeprav grede nekateri birokrati za nekaj mesecev na kmečko delo.

Močno dualistične predstave o svetu niso v vsej povojni zgodovini, v domovini kot v zamejstvu ali pa zdomstvu, pomaknile stvari kaj prida naprej. Prav zato kljub posameznim hudim pojavom in kupu nerešenih vprašanj ne smemo zgubiti občutka za stvarnost, za naše realne možnosti v svetu kjer živimo, za sodelovanje različnih sil, kar ne pomeni, da se odpovedujemo novim vzgibom in idejam. Posebno na Koroškem bi bilo zelo zgrešeno, če bi mislili, da obstajajo edinopravilni modeli, ki nas bodo takoj in za vselej rešili težav in pripeljali v krajši perspektivi na zeleno vejo. Predati se tej iluziji, bi pomenilo že jutri vreči puško v koruzo. Tam, kjer nastopa eno samo PRAVO, tam se PRAVO ne pojavlja toliko kot resnica, ampak kot ideologija pravega, tam nastopa želja po zmagi za vsako ceno ali po razočaranju — v slovenskih in posebno koroških razmerah — frustracija, zapiranje vase in beg pred svetom. To pa bi bilo precej blizu defetizma. S tem ne odrekam kladivarjem zaslug, ki jih imajo niti ne mislim, da imam v celoti prav jaz. Važno je to, da v spremenjenih socialno-ekonomskih razmerah najdemo rešitve, ki ne bodo kopija preteklih modelov nastalih iz ocene obstoječega z vidiki prejšnjega stoletja.

Vladimir Vremec

Pesmi

Trdi se, da mora biti dobra revija polemična. Revija naj bo udarna, da jo bodo ljudje brali: na ves glas naj izpoveduje resnico! Pri tem, kot je znano, nastaja hrup, zakaj resnica ogroža vsakogar izmed nas (življenje je pač kompromisarsko) in mi se pred resnico branimo s hrupom. Tedaj ljudje revijo berejo, mi, ki revijo izdajamo in vanjo pišemo, si ustvarjamo sloves, slavo...

Vendar pa večkrat s hrupom ni moč naprej. Danes je povsod toliko hrupa, da je postalo vse skupaj že precej neodmevno.

Zato smo tokrat ubrali drugačno pot: bralcem smo pripravili nekaj strani tišine, misli, čustev... celo tihe bolesti. Skratka, v poštnem nabiralniku se nam je nabralo nekaj dobre poezije. Zato prosimo bralce, ki so hrupa siti, da jo v miru použijejo kot zdravilo proti vesoljnemu hrupu.

Vladimir Kos

S srečno leščerbo

*O, sonce! sem prosil na hribu v nebo,
saj veste, na hribu v Mikúni in v vzhod,
s cvetočimi češnjami v dolgem sprevodu
od jezera mimo vasi
v Veliko noč.*

*O, sonce! sem prosil še enkrat skrivaj
v modrino brez brega, brez zloga, brez dna:
nihče ne ustavi pohoda oblakov! —
na lastovki sonce zbeži
trepetajoč.*

*Pod dežjem pokrijem s spominom srce.
Saj veste, da zdaj je že trideset let,
odkar so nas slekli in topli in vlekli.
Mordà se to zmeraj godi
z Boga nočjo.*

*Dežuje. Nič več ni poti do gradu,
poti do živali, poti do mostu,
v meglí so se češnje v nedeljo razsule.
Oblakov ramén se drži
oblak otrok.*

*Potem se oblaki iz druge smeri
v oblake zagrižejo z gnevom zveri;
naselje se skloni pod bičem sivine.
Le s srčne svetiljke brli
pod blaten svod.*

(v japonskih gorah, 1. maja 1971)

Kakor kmetje v Igakánbe

*Komaj nekaj carskih milj
do razvalin
prestolnice za hribi,
do sodov žgane rose vil —
zakaj ste žalostne,
ciprese v Igakánbe?*

*Z biseri za plašč nevest,
in veter tke
rjuhe nežnobele,
in tiho snov za zibelke —
zakaj ne vriskate,
nad vlakom v Igakánbe?*

*Mar je kdo iz hiš žená
s preráščene prestolnice za hribi
izdal nezvestega možá?
Nekdó je vlekel
težko sled
čez sneg s postaje!*

*Kakor kmetov stari rod,
z zastrtimi očmi
predan življenju,
smehljaje
veter tke ves dan,
in krokarji sedé na dveh postajnih znakih.*

*Kdo mi bo verjel,
če berem pismo
ženina nevesti,
da je zánjo umrl,
zánjo šel z neba nazaj?
Po tisti stari, stari carski cesti.*

13. februarja 1971.

Opomba: Igakánbe je zahodnojaponska gorska vas, nedaleč od Nára, prestolnice pred tisoč dvesto leti. Že v pozni jeseni zapade sneg. Kitajske črke imena kraja najbrž pomenijo »(kraj, pokrajina), sreče polna, (ker je) pred vrati bogov«. Prav s pomočjo te prestolnice so na Japonskem širili kitajščino in kitajski budizem.

Avstralska lirika

V intelektualnih krogih Avstralije pesniki doživljajo priznanje. Njih dela se tiskajo in berejo. Na univerzah jih častijo, država jih podpira z nagradami. Paroplovne in petrolejske družbe jih nagrajujejo.

Toda poezije v Avstraliji berejo predvsem izobraženci in študentje, posebno srednješolska mladina. To je dobro. Kajti še pred dvajsetimi leti je bilo sramotno biti pesnik, bilo je nemožato in jokavo. Gospodinje so prebirale novoromantika Dennisa, ki je pisal v avstrlskem žargonu in napol humoristično, v šolah so otroke seznanjali z Lawsonom in Banjom Patersonom in kvečjemu z Mary Gilmore, pesniki, ki so opevali gozd, pionirje in slikovitost volovskih vpreg. To so bili pesniki, ki so pisali na prelomu stoletja v stilu slovenskih pesnikov 1850tih let. Nič čudnega, kajti novo priseljeni Saksonci so šele začeli Avstralijo razumevati kot svojo zemljo. Nekateri so se na njej rodili in začeli misliti po svoje, ne po angleško ali irsko.

Danes je avstralska poezija v razcvetu. Profesorji na univerzah jo berejo in pišejo in o njej predavajo, študentje jo berejo v podzemnih kletih in po cerkvenih dvorinah, časopisi jo objavljajo in kritizirajo. Avstralska poezija je angažirana, politično in družbeno in to močno angažirana. Deli se grobo na tri sloje, ki se seveda prepletajo. V prvo kategorijo spada t.im. 'establishment', ki tukaj pomeni vse tisto, kar država ter njene ustanove odobravajo, taki pesniki so del družbe, priznani in čaščeni (Hope, Martin Wright, celo aborigenka Kath Walker,

ki je najbolj bran avstralski pesnik — verjetno zavoljo prebujene vesti novih rodov belih priseljencev, ki se zavedajo krutosti, ki so jih njih očetje počenjali nad črnimi domačini). V drugo kategorijo spadajo avantgardistični pesniki povojnega rodu in morda še poznih tridesetih let. Ti so proti establishmentu. Politično in versko so angažirani in se upirajo družbi cementa in železja ter vojnim posegom v Aziji. Najboljši njen predstavnik je Bruce Dawe, pesnik z močnim socialnim občutkom in pa tudi z očesom za liriko ljubezni in prirode, ki jih prav lepo kontrastira. Čeprav je tehnično nedovršen, vendar je oseben, čustveno izrazit in uporen. Že utrjene književne revije ga obravnavajo, citirajo in celo objavljajo ter nagrajujejo. Prav tako ga časti mlajši rod, ki je skrajno uporen, celo negativno razdiralen, saj uporablja umazane prispodobe in se odreka vsemu. Tu pa tam so med mlajšimi tudi idealisti, ki še verujejo v odrešitev družbe. Njih dela niso priznana, se ne objavljajo v revijah, ampak izhajajo v ilegalnih ali pa privatnih lističih. Nekateri od njih že rinejo v avantgardistično strujo, kakor Dransfield, ki vidi v poeziji nekaj čudovitega in in obenem strašljivega. Njemu je poezija edina oblika žepne umetnosti (saj ti je potrebno le pero in kos papirja, da se izraziš) ki išče v življenje. Navzlic svojemu opisovanju tistih, ki jemljejo mamila in pa brezidnosti sodobne družbe, so njegove prispodobe naravne in lirične in v celoti pozitivistične.

Značilno za Avstralijo je tole: čim ti uporni pesniki

povejo kaj močnega in izrazitega, si jih že ustanovljena družba prisvoji. Tako so se bralci polastili črnkinje Kath Walker, ki meša v svojo plemensko liriko politične parole črnškega protesta proti hinavstvu in krutosti bele družbe. Po Walkerjevi je zaslovel še vsaj en črni pesnik, Jack Davis s svojo zbirko Prvorojenci, ki je preprosta kot ljudska pesem, toda polna bolečine in ljubezni. Prav tako doživlja priznanje Randolph Stow, ki svojo angažiranost meša v čudovito liriko avstralske puščave in pokrajine. Randolph Stow ni domorodec toda zavolj svojega življenja med njimi in okrog njih, je uspel napisati nekaj pesmi, ki pokrajino in čustva črnega človeka prav globoko dojemajo.

Za zadnjih deset let je torej značilno dvoje prodorov: 1. Prodor na knjižni trg in v zavest mladine, odločni nastop tako imenovanih avantgardističnih pesnikov. 2. Razcvet domorodnih pesnikov, zbiranja njih narodnega pesniškega in pripovednega blaga, ter predvsem kesanje belega človeka in poizkus družbe, da domorodcem spet vrne njih dostojnost in celo nekaj zemlje. Razvoj pa je tako počasen in črnci so tako nestrpni (in to upravičeno) da se je Kath Walker odločila, da iz protesta zapusti za vedno Avstralijo.

V celoti je avstralska poezija živa, zdrava in pozitivna, kar se ne more reči za ameriško ali angleško in celo evropsko. To zdravost lahko pripisujemo dejstvu, da Avstralija dobiva svoj narodni značaj, da se opaja z izsledki Evrope in pa s pogostimi ter močnimi duhovnimi in trgovskimi stiki z bližnjo Azijo. Tudi se lahko reče, da tiranija družbe in njenih ustanov še ni tako ostra in nečloveška kot drugod po svetu. Individualnost avstralskega človeka je močna in skoraj neokrnjena, stik s prirodo pogosten in intenziven, ljudje se oblasti ne bojijo in je ne spoštujejo kot v Evropi ali Aziji, ampak jo jemljejo kot nekaj nujnega. Nevarnost pa postoji v premočnem prilivu tujega, predvsem ameriškega in japonskega kapitala in pa tudi priliva neofašističnih idej iz povojne Evrope. Zato je pa prav protest avantgardističnih pesnikov posledica negativnih vplivov tujega kapitala in totalitarnih idej in pa novih zaskrbljujočih smeri v avstralski kulturi in politiki. Tak protest je seveda izbral svobodne pesniške in besedne oblike, lokalne prispevke in sodobne izrazne in vsebinske prvine.

KATH WALKER je avstralska domorodna pesnica. Rodila se je v tridesetih letih na Strandbroke Island v Queenslandu. Svoje odraslo življenje je začela kot služkinja, čeprav je hotela postati bolničarka a zavolj njene črne barve, je šole niso sprejele. V času vojne se je izučila za telefonistkinjo in po vojni za stenografki-

njo. Zdaj živi v Brisbaneu, je poročena in ima tri otroke. 1970. leta jo je angleška kraljica počastila z redom MBE (častno državljanstvo britanskega imperija). Kath Walker je zaslovela z zbirko *The Dawn is at hand* (1967) (Zora prihaja), čeprav je 1963 izdala zbirko *We are going* (Mi gremo).

Pred nekaj meseci je izjavila, da bo iz protesta proti apatiji črnih plemen in pa zavolj počasnosti vladnih reform, ki naj bi črne ljudi dvignile iz zaostalosti in siromaščine, zapustila za vedno Avstralijo.

JUDITH WRIGHT se je rodila 1915 blizu mesta Armidale v deželi New South Wales. Dokončala je samo dekleško gimnazijo. Drugače je pesniški samouk. Izdala je že sedem pesniških zbirk. Zdaj živi v Brisbaneu in piše kritične eseje v avstralskih časopisih in revijah. Piše tudi otroške pesmi. Je poročena. Zaslovela je predvsem s pesniško zbirko *Woman to Man* (Žena možu), ki je izšla 1949 v Sydneyu. Tej zbirki je sledila zbirka *The other half* (Druga polovica). Wright zelo intimno in lepo podoživlja ljubezen, pa najsibodi erotično ali duševno. Bila je pravo odkritje in je zaslovela v celem angleško pisocem svetu zavolj svežine, odkritosti in pa moči s katero opisuje rast, ljubezen, rojstvo in pa predvsem ženski pogled na moškega in na medsebojne odnose spolov. Vsekakor je Wrightova najboljša med avstralskimi pesnicami, pesnica svetovnega slovesa.

BRUCE DAWE je doma iz Geelonga ob južnoviktorijski obali. Rodil se je 1930 in že pri 16 letih je prekinil šolanje in se podal v različna dela: na žago, kot kmečki delavec, vrtnar, pismonoša in vojak. Po mnogih letih se je spet šolal na filozofski fakulteti v Melbourneu, kjer zdaj tudi živi in dela. Je poročen in ima tri otroke. 1954 je izstopil iz protestanske vere in postal katolik. Svojo vero in humanizem nalahno vnaša v svojo poezijo. Izdal je že štiri pesniške zbirke: *No fixed address* (Brez stalnega naslova), *A need of a similar name* (Potreba po podobnem imenu), *An Eye for a tooth* (Oko za zob) in pa *Beyond the Subdivisions* (Izza hišnih parcel). Zadnji naslov se lahko prevede tudi *Za razdelitvami*, vendar iz zbirke veje duh malomeščanstva, ki se je povojni razrasel v predmestja — *subdivisions* ali *suburbs*.

RANDOLPH STOW doma iz Geraldtona v Zapadni Avstraliji, kjer se je rodil 1935, živi zdaj v Angliji, kjer tudi poučuje. Po poklicu je antropolog in univerzitet-

ni predavatelj, toda svoje zgodnje življenje je doživljal po zapadno avstralskih širinah in peščenih puščavah in delal kot misionar med domačini v severozapadni Avstraliji. Dober opazovalec kmečkega življenja in domorodne prirode iz katere jemlje svoje prisposodbe, se je zadnja leta uveljavil kot pesnik in novelist. Mladina ga prišteva v svoje vrste, prav tako si ga prilasčajo tradicionalne revije in književni krogi. Njegove zbirke: Act One (Prvo Dejanje), Outrider (Konjenik ob kočiji) in pa Counterfeit Silence (Ponarejena tišina).

ERN MALLEY je psevdonim za pesnika, izdajatelja, kritika, urednika in novelista Maxa Harrisa, Rojen v Adelaidi 1931, ki je skupaj s pesnikoma starejše generacije Haroldom Stewartom in Jamesom Mc Auleyom izdal ponarejeno zbirko pesmi, da bi z njo osmešil modernost T.S. Eliota in T. Dylana in da bi po drugi strani tudi osmešil cenzorje in policijo, ki so v štiridesetih letih tega stoletja budno pazili na moralnost avstralskega literarnega stvarjanja. Policija in cenzorji so nasedli vabi in se osmešili, toda Harrisu ni uspelo detronirati ne Eliota in niti Dylana, pač pa je Harris začel sam pisati modernistično poezijo pod prvobitnim psevdonimom in se tako pridružil sodobnim tokovom. Max Harris je bil urednik znane avstralske revije, ki je izhajala okrog druge svetovne vojne in se imenovala Angry Penguins (Jezni pingvini) in je zbirala okrog sebe takratno jezno generacijo in večkrat prišla v spopad z oblastmi.

Bert Pribac

Pas de deux za ljubimce

*Jutra ne bi smela biti
tako zapletena —
kakor zrno posejano ob zori
je sonce
v dolgih brazdah zgodovine.*

*In preveč enostavno bi bilo,
da bi se človek v sebe
oddaljil ob prebujenju,
kajti prva svetloba
je pozlatila njene lase
na mojih ramah.*

*Kako naj torej odidem
in kam naj grem,
ko sem pa že pregloboko
zabredel v ta dan.*

Fix

*Ko se zaprejo gledališča
in po samotnih ulicah
žvenketa mlekar s steklenicami
ti premetavanje v postelji
odjeda meso in srka mir
in na znak zlatih trakuljastih mamil
se boš z nespečnostjo boril.*

*In segel boš po igli
ter se zaposlil s pripravljanjem
utopičnih snovi v počrneli žlici
nad žarom sveče;
po tolikih opeklinah
se ti je palec že v usnje spremenil
in manj te zaboli,
kakor napor, da bi ga od plamena oddaljil.
A dlan, ta itak ni za nobeno rabo več.*

*Nad laktom si potem privežeš pas,
potipaš za ugodno žilo
in na dolgo potovanje v mašinerijo telesa
pošlješ svoj transfuzijski sen,
ki te udari tako nagloma,
kakor da bi dozdevno zaspal
in navidez sladko večnost zaobjel.*

*In za hip se ti plameni
pogasijo sredi žil,
dokler v ognju ne dokraja izgoriš.*

Potujoči pevec

*In cesta se razkriva pred meno
ko grem proti soncu,
brezkrvnemu soncu,
ki osvetljuje Vam Diemenevo deželo.*

*Pretekle dni sem pel v sedmih mestih,
da bi si zaslužil večerni obed
in spal sem po vogalih in senikih
v volneno odejo zavit,
da bi me veter ne ohladil.*

*Ob zori pa sem videl meglena jezera,
ki so deželo raztrgala na tisoče obal*

in ko sem šel čez hrib
sem od spodaj videl le kosce njiv
in morda vrhove dreves,
ki se jih megla drži do poznih ur.

Potem sem s hriba privandral v dol,
se ob reki napil
in se spet podal na pot
in si zapel, da bi ustne ogrel,
ki jih je pobelil jutranji hlad.

V robovih gmajn in njiv
je pelo nešteto malih ptic,
toda vi, ki tako naglo
drvite mimo z avtomobili,
jih ne čujete,
ker pojejo samo za potujočega pevca
in za čredo ovac.

Celo telefonske žice so povzele napev
in se pridružile pticam in vetru,
ki se je v listju dreves zagozdil,
da bi meni in pticam za sodruga bil.

Vrstice za prijatelja 1948 - 1964

»Pa pride človek, ki polja obdeluje
in legne pod prst...« Tennyson.

Se preden si se zavedel, da
ti je bil usojen kraj,
so zdravniki zažgali svoje pogrešene diagnoze,
a ti si postal prgišče pepela
izza napisnega kamna
in morda slučaj zdravniških knjig.

Slike, ki si jih s trudom naredil
in pesmi, ki si jih spel,
so se zgubile —
v steni mrtvih je ostal le pepel.
In ne boš videl več, kako sonce
poplavlja pročelja doli po
O'Connelovi ulici, kjer si živel.
Morda si že sonce zdaj,
morda pa nič.

Otroštvo si preživel po slanih skalah
Tihega Oceana in v šoli
sredi starih dreves.

Prav kmalu potem,
ko so tvoje ostanke djali v kraj,
sem šel na tvoj pogreb
in ti in jaz sva bila edina izmed ljudi,
ki sva vedela zares, da bogovi umirajo
in obžalujejo svoj neobstoje —
oba sva med prekletimi bila
zavoljo poezij.

In še dosti poprej sva vedela,
da življenja so cule majhnih duš,
ki gredo na pot z valovi dolgih romanj
z mravljami, sloni, delavci in otroci vred.
In celo zdravniki, ki so ostali naokrog,
umrejo nekdanj, kajti njih denar in znanje
niso dovolj, da bi podkupili smrt.
In vedela sva, da vse se povrne v tišino,
kjer kar mrgoli neizpolnjenih duhov,
dobrih in slabih vse vkup;
in kako sva živela zdaj, naj bi odločilo
kaj bova, ko prideva spet naokrog,
ako ni bil morda tudi čas
pokopan z nama vred.

Michael Dransfield

Michael Dransfield se je rodil 1948 v Sydney-u, kjer je tudi maturiral. Potem se je potepal po Avstraliji. Zdaj živi spet v Sydneyu v neki podrtiji e se strama ki sta igralki. Veruje v kraljevino in legalizacijo mamil.

Židovski smrtni krog

(Iz antologije: Avstralska poezija, 1970.)

1 —

Ze slep si bil in se pomikal po novem domu
z ustaljenim nasmehom prejšnjih let.

Negotovo si tupal svojo pot

med nepoznanimi stvarmi.

Dejal si večkrat, da ti bo skoraj na bolje šlo,
pa si bil le ujet v to bleščečo stekleno kletko
v kateri je bilo vse po okusu zadnjih let.

Po vogalih je samo smrt še prežala

neotipljivo kot popred.

2 —

Pozvonila je ob dveh po polnoči.

Med hišami so travni vrtovi
zjali na široko v praznino
in veter je nemirno pihal,
tuleč ves oster in hladen v temo obrezanih cipres.
In vse, kar sem uspela v tistem hipu
si domisliti, je bila gotovost,
da ti ga ne boš poslušal nič več.

3 —

Mislila sem nate prejšnjo noč,
ko sem tako sama ležala pod zvezdami
te gole dežele, ki je vsa plava

in brez senc v mesečini.

Mislila sem nate, ki si se vedno bal samot
in tudi teme, tišine, in smrti.

Tako spretno so te možje v sivem pokrivali s prstjo
in ko so dokončali posel svoj,
me je predramil globoki in zaokroženi glas kantorja,
ki je pel, da je človek kakor trava
in se povrača v prst, kakor je odločil Bog.

V premočni luči potem, nisem več mislila nate,
videla sem le rabinov obraz, ves suh in lačen.

Tudi njega je oslepila luč,
ko je iskal naokrog z očmi.
izpod nerodnega črnega klobuka.

Le molitev zadnjega posvečenja
je zadonela močno in suho,
kakor da bi jo stroj izpregovoril.

Vso prejšnjo noč sem mislila nate,
ko sem tako sama ležala pod nebom te gole dežele,
medtem ko je veter lomil bilke divjih trav.

Življenje, ki ga še imam, me tišči s krivdo
in vsakokrat ko jem, počivam
ali karkoli storim, prosim odpuščanja zanj.

A vendar s časom, se pozabi na vse,
celo spomini bodo zbledeli, kakor zelenost
pokošenih trav.

Ti ki še živijo so varljivi
in vsi polni vsakdanjih skrbi,
majhnih in ozkih vsakdanjosti
in pehajo se trdo za brezpomembnimi in zanič stvarmi.

Ko je pa voz razrezal, namena ni več
in za zaveso je večna le smrt.

Vso prejšnjo noč sem mislila nate
ujeta v podzemlje tem,
ko sem ležala osamljena pod ozvezdji te gole dežele.

Zeel si biti zažgan, kakor mnogi izmed njih,
ki so jih zadušili plini v ozkih hodnikih
pred nekoliko deset let,
v hodnikih, ki so jim ti, ki so ostali živi
opisali nadrobno tudi omet.

V praznem domu si našel le album
iz katerega so te znani obrazi
gledali z nasmehom polsenc.
Odšli so že vsi na pot
in s sabo so odnesli podobo dekleta
rjavih in žalostnih oči.

»Leta«, si dejal, »ki smo jih preživeli po vojni,
so bila dar, ki nam ga je poklonila večna zavest.
Življenjski dar so bila, zares!«

4 —

Potem je dan za dnevom padal poletni dež,
ki je v nalih drvel preko gmajn
in zavesa za zaveso se je zagrinjala čez tih dan,
da so se oči vranov zožile, ko so sestradani
in polni let opazovali daljave z neskončnimi očmi.

In voda, ki je udarjala v hladne in sluzaste stene
je zakrila dom že itak ves stisnjen
v prazne popoldneve — zdaj se mi zdi ožji in ožji
in še globlji kot vlažni grob.

Spominja me na zelene obraze in vlago ust,
na noči polne groze in na drgetanje mraka
v katerega sva se zazibala v sen nevede
in ne zavedajoč se časa, ki je šel mimo
nas kakor lažnivi čar.

O tema, bodi nama sodrug!
Daj, da nas ne bo strah vode, ki pljuska požrešno
in dreves, ki migajo od steklenih kapelj,
katere je prevrnil zabredli žarek luči.

Ponoči sem sanjala, da si plaval
v jarkih polnih blata in klicala sem ti,
da bi te rešila in čeprav so ustne govorile,
iz njih ni bilo slišati glasu.

Potem si splezal ven, ne vedoč, da sem bila poleg
in odšel si v čudni kraj,
kamor sem ti sledila oddalj,
ko si hodil iz semnja na semenj
in se gibal med množico, ki se je smejala in pela,
pa ni bilo slišati ne pesmi in ne govoric.
In kar naenkrat sem zagledala tvoj obraz
kako se je povzpел iznad sinje meglenega plamena
ognjene kôpe
in videla sem te, kako si požiral jed
požrešno in drhte,
kakor svoje dni ... da bi ostal živ ...
In ko sem se obrnila v stran,
ne da bi me ti občutil ali spoznal
in ko sem izstopila iz kroga luči,
je noč že padala z bogastvom plavih barv
in beli jeziki ognjev
so neznatni in pozabljeni pomežikovali iz daljav.

V grozotni temi so zaživela dihanja brez oblik
in davno prekletstvo me je prikovalo
na težo neslišnih verig.

— — —
Pomilujte mrtve, ker ne bodo vstali več,
da bi gledali v svetlobo
in se s toplimi rokami dotikali stvari —
v temah se gibljejo prikovani zdaj
in stokajo kadar pada dež.

Pomilujte mrtve zdaj,
ker zemlja se jih ne spominja več
in kadar spregovori, se izraža
z jezikom dreves in skal,
ki govorijo drugače kot mi
in izgovarjajo svojo resnico le,
ne pa spoznanja ljudi.

Antigone Kefala

O njej nisem mogel izslediti še ničesar in ta pesem je prva,
ki si je utrla pot v letno antologijo avstralske poetične stvar-
nosti. Je, kot zglada, židovska študentkinja živeča v Mel-
bournu.

Sodobna pravljica

V naši deželi imajo velikanski stroj,
ki srka vase stokanja, vzdihljaje
in kletve svojih državljanov;
jih razvrsti po jakosti najprej
in potem jih izvrže na svet
v obliki dolgih hvalnic.
Ta stroj je zmožen celo požreti
telesa polna polomljenih kosti
in celo misli spočete v popadih pijanosti.

Na tisoče sanj prežveči ta stroj,
ko čepe prose na enem samem kolenu
kakor apneno začrtane puščice
s pomešanimi smermi.

Po drugi strani pa, ta stroj ne misli
o svojih državljanih, ki sanjajo o njem
in nosijo načrt njegovega kolesja v srcih
in jih oblije srh, ko poslušajo
kakšne pesmi pojejo zobci in cevi
in kako dobro se rimajo čustva v njem.

Prekleta brezupno

Videl sem črnega psa,
kako je prestrašeno bežal
po ulicah vele mesta brezupno zgubljen.

Na širokem platnu
sem videl obilnega človeka,
kako je skušal pogasiti majhni vojni požar.
Presneto brezupno se je trudil.

In videl sem vrano,
sedečo na kipu Matevža Flindersa,
kako mu šepeta v uho,
naj se povrne čimprej do angleških obal;
presneto brezupen je bil njen poizkus.

Videl sem reklamo za SHELL
brez začetnega S (beseda pomeni peklo)
in videl sem mesto na soncu,
pokrito z madeži senc,
in preplašeno mačko na drevesu
in pod njo v joku ves svet —
in videl sem milijone ljudi

v sponah svojih dežel,
pa ni bilo niti ene solze za nje.
In pod obokom je stal avtomat,
kjer se lahko rokuješ za štiri cente
z zelo počlovečeno umetno roko
in neonski obraz Naše Gospe
Sedmih Dolarjev,
ki toči fluorescentne solze
za vsak praznji dan.

In videl sem Lepotico te Zemlje,
izbrano pod pokroviteljstvom
Društva pohabljenih otrok,
in Dekle Najlepših Nog
pod pokroviteljstvom Društva bivših
brocev brez nog
in celo sem videl gospodično Najlepših Oči,
ki jo je postavil zavod slepih otrok.

In videl sem nebo polno angelov
oboroženih do zob
in Jezusa pogojno na svobodi,
ko ga je pravkar ustavljal policijski voz.
In videl sem 20-metrške reklame
z obrazi atletov, ki pravijo: NAJ ŽIVI!
in poleg kopico okrnelih ljudi,
pomazanih od saj,
kako visijo s podnožja črke Z
in pravijo:
pa vendarle, vse to le more imeti
nekak pomen!

Bruce Dawe

Iz zbirke: Izza hišnih parcel.

Opomba: Matevž Flinders je bil angleški raziskovalec 18. stoletja, ki je med prvimi skoraj objadral in opisal Avstralijo. Njegov kip stoji v Melbourneu blizu parlamenta.

Glas

Glas vetra iz daljne dežele
se je pomešal s travo in postal nje del.
Sonce je zeleno posijalo
na bilke njegovih rok.

Potem sva se prikazala midva
plezajoč doli po klancu
in ti si bil objet v svojo sinjo majo.

Videl je, da nisva zavzela prostora
kakor on. Le bila sva v njem.

Moje krilo je bilo rumeno
in neznatno med njegovimi očmi.

In pomikala sva se dalje po travi
in skozi zrak, ki je bil v njegovi glavi.
Nisva ga ugledala,
ali on je zavohal usnje najnih stopal.

Šla sva neznatna preko travnikov
njegovega obzorja
(on je prodiral v nas,
ko sva izginjala v dalj),
njegovi možgani pa so se razrasli
po krajih, po katerih sva hodila.

Vsedel se je ves radoveden v sebe
in čudil se je zelo,
kako da je zmogel si domisliti nas.

Margaret Atwood

*(Iz zbirke Best Poems of 1967 —
Barestone Mountain Poetry Awards - 1968)*

Štiri grške pesmi

1

Se smo živi v Grčiji
in bogovi, ki jim darujemo
vsakdanji kruh
naše telesne časti,
uživajo sen svoje varne svetosti.

2

PREROKINJA V DELFIH

Ti boš zmeraj, je dejala,
prepeval v divjih deželah osrčja,
ko pa pridejo vremena težav in skrbi,
si moraš očuvati zvitost kače
in tudi nje strup
in tudi nje strup.

3

ALKIBIADES

Bil je edinstvena pravljica
polna resnice,

ki je slavno plamenela:
Izdal je svoj narod,
da bi počastil prijatelja.

4

SOKRATES

Sprehajal se je vedno v somraku
med svojimi razmišljanji
in temno danostjo ljudi —
in častil je oboje,
da bi doumel vseobjemajočo krepost.
Da, kot človek je posejal ves svet
in posejal je čas
s semenom večnih ljudi.

Anthony Richards

Izjava

Tvoje svilene oči
bom poljubljal
in deviška bedra.

Kaj drugega
si še želiš od mene?

Da bi šel se bojevat?

Samo laž prekleta
je v krvavih ranah in zarezah
in laž je v šrapnelih
topovskih cevi.

Verjemi mi draga,
to mislim zares!

Ern Malley

Metamorfoze

Včasih blaznim od robov stvari:
tam, kjer se tvoj obraz neha
in postane nekaj, kar diham;
kjer se hijacinte
spreminjajo v čebele
in kjer se trenje
spreminja v elektriko.

Tudi ljubezen ima svoj obris,
nekje v možganih izrezano črto,

nekakšno otečenje
različnih možnosti in izbir,
kakor kamenje
na robu morja,
ko se pene valov
vzpenjajo v nebo
in se tvoja roka
raztaplja v mojo bit.

Stanley Cooperman

Ženska pesem ob slovesu

In kar na lepem si mi dejal,
da si se napotil raziskovati sonce
in da boš preobračal med kamni zvezd,
ki jih je preveč;
dejali si tudi, da boš morje obšel
in da se spočil na vrhovih gor —
da, celo na mesecu, si rekel, da boš stal.

Zdaj vem, da boš spoznal daljne dobrave zvezd
in zore daljnih svetov
ti bodo kakor jutra iz domačih lin.

Pojdi, le pojdi na pot
in bojuj se s trdoto morja —
v meni pa zapuščaš še globljo skrivnost.

Novemberski večer

Tu na tem sinjem svetu, v tej mračni deželi,
kjer se reka in nebo spajajo v poročni objem,
človek še ni zmotil tišine s padanjem svojih stopinj.
Zemlja, ki polzi proti večeru, sliši le šepetanje vod
na ustnicah mnogih obal
in tiho govorjenje trav. Človek se počuti pomirjen.

Toda povejte ribam in galebom,
da je ta svet le sen —
povejte jim, da jih je začarala mehka sinjina neba.
Povejte jim, da od nocoj in še potem
bo ta otrok prideloval jutra, ko bo vsaka zver
prežala na plen oborožena do zob.
in človek se ne bo nikoli pobotal s prstjo.

Randolph Stow

(Iz angleščine prevedel Bert Pribac)

Valeria Sisto Comar

Valeria Sisto Comar se je rodila v Bruslju 30. oktobra 1930. Zelo zgodaj je zgubila starše. Njen oče — profesor francoščine — je bil Italijan z juga, mati Tržačanka mešane krvi. Zdaj živi v Trstu z možem in bratom. Piše od rane mladosti: pesmi, črtice, povesti in enodejanke za gledališče. Doslej je izdala štiri samostojne pesniške zbirke: »Maestitia« (1952), »Somrak« (1955), »Potujoča krila« (1957), »Južni križ« (1960) ter knjigo črtic »Vas« (1970). Sodeluje v najrazličnejših italijanskih mesečnikih in zbornikih. V Trstu so uprizorili njene enodejanke »Brez kravate«, »Nekropola TS« in »Sveto apno«, v Rimu pa »Stop Down«. Tudi po radiu so že brali njeno prozo in poezijo.

Ljubezensko pismo smrti

Sladka prijateljica,

to pismo je že vnaprej nesmiselno, saj ti pravim prijateljica, ne da bi te sploh poznal. Vrh tega je povsem gotovo, da te ne bom spoznal nikoli.

Dan za dnem se odevam v to žalost: nikoli mi ne bo dano, da te ugledam. Dokler bom živel, boš ti odsotna, a brž ko se boš prikazala, mene ne bo več.

Zakaj ti pišem? Enostavno zato, ker te ljubim, kot je moč ljubiti vsako zares nedosegljivo stvar. Ljubim te od nekdanj in te od nekdanj čakam. Skušam si predstavljati tvoje obličje in tvoj glas, morebiti pa nimaš ne enega ne drugega in si samo plod moje domišljije, mojega boleznega hrepenenja, da bi te spoznal.

Morda sem blazen, toda kot veš (in če ne veš, se tega osvesti zdaj), no, kakor že veš, vsakdo, ki ljubi, je vselej — kakorsibodi že — neuravnovešen. Treba bi bilo le razčistiti ali je norost vzrok ali posledica ljubezni. Razen tega je dokaj verjetno, da človeški razum ni sposoben razvozlati te skrivnosti.

Kar lahko pristavim, je le to, da te ljubim, ker si ne bova pripadala nikoli. V tem je zajeta vsa muka: nikoli ne bova skupaj v istem kraju in ob istem času. Kjer boš ti, mene ne bo in obratno. Vselej bova pogrešala drug drugega.

Nobena ženska se ne odreka tako nepreklicno, kot je tebi lastno. Ne zameri odkritosti moje govornice, če ti povem, da vsaka ženska podleže za določeno ceno in ob določeni uri. Le ti, draga, se ne držiš pravila.

Ti prebivaš onstran vsega, skrivaš se mojim očem, ki te ne bodo uzrle nikoli. Vem, da ti pišem zaman. Toda ne morem si kaj, da ne bi tega počenjal, ker je moje pero edino sredstvo in utvara, s katerima blažim svoj nemir.

Zdaj pa se sprašujem, kam naj naslovim te vrstice. Najbrž bi moral vedeti vnaprej za kraj in datum svojega konca ter ju zapisati na kuverto. Bilo bi odveč pripisati moje ime, ker ti si samo »nekje« in »kdaj« zanj, ki te čaka.

In navsezadnje, čemu te imenovati smrt? Prišla boš le okrniti čas v moj spomin, izbrisati kraj v moje oči. In če boš prišla ponoči, te bom imenoval noč, če pa boš prišla ob svitu, ti bo ime zora.

Preobrazila se boš v reko ali goro, v trg ali ulico, ker ob svoji poslednji uri bom videl njih, ne tebe.

Ne vem zakaj te danes želim in iščem bolj kot kdajkoli. Stojim na bregu jezera, septembrsko pozno popoldne že oznanja jesen, nebo je nabreklo in gosto prepreženo z belimi oblaki.

Rad bi ti izročil to pismo že danes: ob zatonu dvanajstega septembra na jezeru.

Ta silna in brezupna ljubezen me malo po malem priablja k vodi. Preutrujen sem, da bi te čakal, vem, da si tu, par korakov od mene.

In če je zares nemogoče, da te vidim in se te dotaknem, se bom vsaj nehal mučiti s temi vprašanji.

Večina se te boji, mene pa nasprotno neznanško plaši, da sva narazen.

Glej, storil sem že prvi korak in nihče, draga, me ne bo mogel več zaustaviti. Imenoval te bom voda in zahod, ker si tu kot taka zame prisotna. Hočem te imenovati tudi veter, zdaj ko veješ za mojim hrbtom in me potiskaš naprej ter se poigravaš z mojimi lasmi.

Kjer si, je topa bolečina, kjer te ni pa praznina. Jaz sem se odločil za bolečino.

Prihajam.

Kri

*Tonemo
v škrlatnem vrtincu
lastne krvi.
Glej včeraj,
glej danes in jutri:
glej vse.
Eno, eno samo besedo,
Oče:
Daj, da prebolimo
svoje telo.*

Na travniku

*Hočem te tu,
na travniku,
resnično in živo
med žarečim
senom,
da te spoznam,
grudo mesa
rojeno zame.
Hočem te tu,
kjer žolti
snopi
počasi pijejo
vенеčo travo.*

Reši me

*Reši me dolgih noči,
ko se srečavam odtujena
in se smehljam
sama sebi.
Reši me
laježa nikoli rejenega sina.*

*In reši me zdaj,
ko mi življenje
gineva kot čebela
v pesti.*

Rana

*Zdaj, ko rana
ne krvavi več
in je mrke barve
premoga,
sem te nehala sovražiti.*

Trenutki

*V tvojih očeh letijo ptice
in tudi morje, kot vse, je le slepilo.
Tu si
in ne veš, kako bele in vedre
so tvoje roke.
To, kar prebada nebo,
ni sonce,
le daljni odmev
tvojega glasu.
Stoletja in dnevi,
skrivljeni na obzorju,
so te čakali z menoj.*

Limona

*Krhelj limone
v ustih
spominja na rezek pisk
vlakla
med sklatnimi bregovi.*

Nespečnost

*Ne morem spati.
Nenehoma
čujem bele glasove
in zastrto lajanje
psov
pod dežjem.
Ne morem spati
in iščem pod posteljo
skritega Boga.*

Odeja

*Ponoči se zavem,
da sem sama.
Zjokam se
na svoji rami.
Odeja postane
raskava
topla
ljubeča
dlan.*

Tistega večera

*Nekega
neibrisnega večera
si imel zame
škrlatne roke.
Toda duše
ni moč zgrabiti
z rokami...
in ti si to vedel.*

Prevedla: Jolka Milič

Na hodniku življenja in smrti

(Ob romanu Jožeta Snoja *Hodnik*. Založba Obzorja. Maribor 1969.)

Svojevrstnost novega literarnega dela Jožeta Snoja, romana *Hodnik*, živi v posebnem KONSTRUKCIJSKEM PRINCIPU tega dela, ki se loči od konstrukcij običajnih »klasičnih« romanov. Če bi to delo merili s tradicionalnimi merili, potem je HODNIK delo z napako, z nekakšno anomalijo in ga niti ne moremo uvrstiti pod zaglavje ROMAN, kot ga pojmuje tradicionalna estetika. Po pojmovanju tradicionalne literarne vede je roman velika epska oblika v prozi (a prvotno tudi v verzih), za katero je značilen širok pripovedni spektrum s kar se da podrobno razčlenjenimi glavnimi junaki in dovolj natančno določenimi stranskimi osebami. Tu, pri *Hodniku* Jožeta Snoja, pa je težko govoriti o nekakšni monumentalni slikariji. Res imamo sicer pred seboj zgodbo »glavnega junaka«, ki je komponirana kot blodnje tega junaka. Zato se more pisatelj svobodneje ukvarjati s snovjo in kompozicijo in lahko v »realno pripoved« uvaja irealne plasti, blodnje, sanje, misli, pride. Tako je pripoved o glavnem junaku, ki leži po avtomobilski nesreči v bolnišnici, često prekinjena, tako rekoč pretrgana s spomini ali pa celo s seksualno-erotičnimi fantazijami o samici Gho in možeh lovcih, ki na prvi pogled prav nič ne sodijo v celotni kontekst, ki sprva izgledajo kot tuje telo, a se nato razkrijejo kot asociativna zveza in poglobitvena utež k ostali partituri dela. Ti preskoki od konkretnega dogajanja do zdaj te in potem te asociativne zveze drobne roman na več ali manj obsežne partikule, v katerih najdejo pisateljeve

miselne in besedne kombinacije prosto pot. S takim postopkom pa je delo razdrobljeno na mozaične pripovedne kose, ki se pretakajo eden proti drugemu in eden v drugega in prav skozi to mozaičnost ustvarjajo enotnost dela. Tisto, kar bi s stališča pravil klasične literarne vede bilo napaka (razcepljenost, neenotni pripovedni način, premajhna karakterizacija junakov) raste tu v nov KONSTRUKTIVNI PRINCIP. Ze ruski formalisti (med njimi na primer Jurij Tinjanov v eseju *Literarni fakt*) so spoznali, da je vsaka »nepravilnost« v smislu normativne poetike, vsaka taka »napaka« sredstvo literarnega premika v novo literarno konstrukcijo.

Ko smo odkrili to osnovno karakteristiko Snojevega *Hodnika*, to asociativno pogojenost enega kosa od drugega, potem ni tudi daleč ugotovitev, da tečejo podobni konstrukcijski procesi prav tako v literarnem mikrokozmosu dela. Tu imamo opraviti z besedami. Toda te besede so tu karseda občutljive. Njihova naloga ni le v tem, da bi poročale o kakem dogodku ali stanju temveč v tem, da sprožijo asociativne povezave, da bralca odženejo na nove ploskve miselnega prostora. Tako teče tu ena beseda proti drugi, ena beseda se oklepa druge in druga poglobljuje prvo. Tako krožijo sekundarne besede okoli primarnih, kot da bi prisostvovali skrivnosti atomskega jedra. Tak literarni postopek je bil precej časa pridržan predvsem poeziji, bil je fenomen poezije. V določenem delu moderne proze pa je ta princip »pre-

skočil« sem prav od poezije. V poeziji imamo navado govoriti o slikah. Ena beseda-slika se tam povezuje z drugo besedo-sliko. Ti dve sliki se spopadata med seboj. Ena slika pokrije drugo sliko. Iz teh dveh besed-slik švigne miselna asociacija. Prva slika+druga slika je sedaj kar naenkrat nekaj več kot obe sliki skupaj. Soočenje prve besede-slike z drugo besedo-sliko ustvari svojevrsten fenomen. Iz spopada obeh besed-slik zraste pred očmi bralca še neka tretja slika, ki je sestavljena iz napetosti med obema napisanima slikama. Toda ta tretja slika, oziroma ta tretji fenomen ni nikjer napisan. Ta tretji fenomen je nekaj popolnoma brezsnovnega. Ta tretji fenomen je posebna transcendentalna, ki raste iz obeh napisanih slik. V poeziji se skozi proces branja neprestano vrši tako prekrivanje ene slike z drugo. Ves čas lete od napetostnih besednih jeder posebne nenapisane novopomenske puščice, ki pa ne ostajajo kar tako nevidne in same za sebe, ampak delujejo zopet nazaj, v prebrano, in naprej, k novim besedam. Križajo pa se tudi z drugimi nenapisanimi transcendentalami in se v tem popolnoma abstraktnem prostoru prekrivajo med seboj. To, kar je bilo dolgo časa predvsem domena poezije, pa se zadnje čase zavestno sprošča tudi v delu proze in v dramatiki. To lahko ilustriramo še na drug način. Kot je bilo na primer pismo sprva nekaj popolnoma praktičnega, popolnoma neliterarno sporočilo, tako je kar naenkrat zašlo v literaturo. Tudi pismo je v osnovi nekaj takega, kar »veliko formo« drobi, razcep-lja. Prav tako kot pozneje svobodne asociativne ploskve, je pismo predosnova in prvi korak k razbitju monumentalne epske forme. Kot smo že omenili, prihaja v poeziji do križanj ene slike z drugo. V romanu, skomponiranem iz samih pisem, so take slike prav posamezna pisma. Eno tako pismo je odvisno od drugega pisma. Opraviti imamo s pravo dialektiko pisem, z dinamičnim križanjem in prekrivanjem enega pisma z drugim. V Snojevem romanu Hodnik so taka »pisma« posamezne asociativne ploskve. Toda tudi te ploskve so sestavljene iz še manjših ploskev in osnovnice teh najmanjših ploskev so besede, ki se križajo, prekrivajo in prerivajo med seboj, in podobno kot je to primer v poeziji, ustvarjajo tisto posebno nenapisano transcendentalo, o kateri smo že govorili. To pa je tisti znameniti »preskok« iz ene literarne zvrsti v drugo.

Snojeva proza je zaradi na tak način konstruirane kompozicije težje čitljiva. Preskoki od ene miselne ploskve do druge, razlomljena, »nekonkretna« pripoved, pomanjkanje, oziroma prav odsotnost običajnih »junakov«, to so zaviralna dejstva za neveščega bralca.

Toda kakšne so pravzaprav te blodnje glavnega junaka na bolniški, oziroma prav na mrtvaški postelji? Iz vseh mozaičnih miselnih ploskev dela se namreč da dovolj

razločno razbrati epsko ogrodje Snojevega Hodnika. Junak zgodbe se je med vojno usodno zapletel, sodeloval je pri belogardistih, ob koncu vojne pa je čisto po naključju ušel iz transporta smrti, s katerim so se vozili slovenski domobranski vojaki v smrt domov. Junak zgodbe je svojo pravo ljubezen zapravil, z ženo pa se je razšel. Tu, na robu smrti se v blodnjah še enkrat sprašuje o smislu in nesmislu svoje življenjske poti, o moralni opravičenosti tega ali onega dejanja. V oporo mu je ob tem njegov mladostni prijatelj, ki je vojna leta preživel v nasprotnem taboru, med partizani, a sta si ostala kljub usodnemu nasprotstvu v vojnih dneh še tedaj povezana »na življenje in smrt«.

To epsko ogrodje pa je ves čas odeto v kar se da debel plašč asociativnega razmišljanja in podrobnih, kar se da natančnih posegov v določena življenjska obdobja, ki so se junaku posebno zarezala v spomin.

Kot eno najznačilnejših ploskev, bi omenil ploskev o transportu smrti. Tisto, kar tu Snój z veliko večino in napetostjo riše, je pretresljiva slika o tem grozljivem, pretresljivem, smrtonosnem in nečloveškem potovanju. V vagonih je vladala natrpanost in izredna tesnoba, tako da je bilo še dihati komaj mogoče. To tesnobo in nagnetenost riše Snój kar se da plastično, z učinkovitimi umetniškimi sredstvi. Toda to minuciozno in grozljivo zarisano potovanje smrti ne stoji samo za sebe, temveč pogojuje junakovo sedanje krizno stanje. Transport smrti s težkim, umirajočim dihanjem, to je končno junakovo sedanje usodno potovanje. Tesnoba, ki ga je obdajala v vagonu, to je junakova tesnoba, tu in sedaj, na hodniku v kriznem stanju.

Seksualno-erotična zgodba o Gho in Svigu, zgodba iz arhaične pradobe, je prav tako zgodba o junakovi nesrečni ljubezenski zgodbi in nesrečnem zakonu. Ena ploskev, en odsek pogojuje tako drugi odsek in vsi skupaj sestavljajo neločljivo enoto.

Kot je eno temeljnih jeder romana asociacija na smrt, tako je drugo jedro ljubezen. Prav zgodba o Gho in Svigu bi mogla biti tudi novela sama zase. Tako, kot stoji tu, montirana v širši kontekst, pa izpričuje še nekaj več, kot samo pričevanje o arhaični ljubezenski zgodbi. Tedaj, ko ljubezenska zgodba o Gho prekrije neko drugo ploskev, namreč junakovo osnovno ljubezensko ploskev, njegovo nesrečno ljubezen, ki se zopet križa z njegovim zavoženim zakonom, zadobi nov pomen: zgodba o Gho deluje sedaj kot simbol večnosti ljubezni. Izvirajoča prav iz temnega arhaičnega časa, ima svoj arhaični, temni in usodnostni prizvok tudi sedaj.

V Hodniku se skrivajo tudi obširne lirične pasaže. Posebno plastični so opisi ljubljanskega barja, ki ga je avtor upodobil že v svoji prvi pesniški zbirki Mlin stoki. Te lirične pasaže so vpletene v ostali tekst.

Sprva bi torej izgledalo, da je bistvo Snojevega Hodnika pravi kaos. Saj avtor kar naprej skače od enega fenomena do drugega in kar naprej prekinja tok pripovedi. A tudi posamezne ploskve se zvijajo in lomijo in jih določeni asociativni prebliski tudi tu zaustavljajo in drobijo. Ker pa je ta asociativno vrinjeni material v odvisnosti od tistega, kar stoji pred njim, imamo tu pravzaprav primer paralelnega materiala.

Zgodba o Svigu in Gho je paralalna zgodba k junakovim osebnim ljubezenskim doživetjem. Prav tako je zgodba o transportu smrti paralelna zgodba o junakovi poznejši avtomobilski nesreči. Tunel v gori, ta mračni in usodni »hodnik«, ta je končno paralela samega bolnišničnega hodnika, na katerem se junak naše zgodbe nahaja. Tudi skozi ta paralelizem raste večja konstrukcijska

trdnost Snojevga Hodnika. Ta konstrukcijska trdnost pa končno izvira prav iz Snojeve kombinatorične in asociativne sposobnosti. Deli njegovega teksta se ovijajo okoli osnovne osi — junakove zgodbe, kot trta okoli stebra v sredini. Šele ko nam je uspelo razvozlati in asociativno sestaviti Snojev roman v to navidez zakrito konstrukcijsko enoto, ko smo to zaklenjeno in zamaskirano knjigo odklenili in odmaskirali, šele tedaj se nam odpre njen važni pomen za sodobno slovensko literaturo. To, kar se sedaj pred nami razprostira, je res čista littratura, literatura kot literatura, in nič več, to je neideološka, netezna literatura. Narejena je dognano in s čutom za kompozicijo. Zaradi svoje asociativne »temé« je to knjiga s posebnim čarom.

Lev Detela

Skrivnost belih sob

(Ob novelistični zbirki Dimitrija Rupla Bele sobe. Založba Obzorja. Maribor 1970.)

Bele sobe so uvodni tekst iz novelistične zbirke Dimitrija Rupla z istim naslovom. Na videz je ta proza napisana REPORTAŽNO, konkretno. Snov Belih sob je v kompozicijskem smislu razdeljena na šest dovolj samostojnih poglavij, ki pripovedujejo o takoimenovanem dachauskem ali informbirojevskem procesu iz leta 1948. To je bil tipičen insceniran proces, tokrat v Sloveniji. Na primeru tedaj obsojenega političnega delavca Hofmana kaže Rupel vso zlohoto in absurdnost takih političnih procesov. Toda, če smo omenili, da je stil, ki ga je Dimitrij Rupel uporabil v tem tekstu, več ali manj reportažen, moramo takoj pristaviti, da je ta »reportažnost« samo vrhnja skorja bolj komplicirano skonstruiranega dela. Že če pogledamo pripovedno perspektivo posameznih šestih poglavij Belih sob, lahko vidimo, kako se ta od poglavja do poglavja menjuje. Tok pripovedi ni enoten, temveč razsekan. Zdaj se zaustavi, nato spet zdrvi v hitrejšem tempu naprej. V prvem poglavju pripoveduje o Hofmanu in njegovi »pomilostitvi« Albert, v drugem poglavju govori Hofmanova žena o moževem procesu, metodah na tem procesu in o absurdni obtožnici. Tretje poglavje je preskok nazaj, v vojno dobo v taborišču in v prvi čas po osvoboditvi. V četrtem poglavju pripoveduje sam Hofman o načinu, s katerim so ga na zahrbtni način aretirali in mu naprtili neverjetno obtožnico. Peto poglavje se odvija spet na rav-

nini funkcionarja Alberta, v mislih na po nedolžnem obsojenega Hofmana, v belih sobah. Šesto poglavje pa teče spet na Albertovi ravnini. Kot je že prej celotni tekst predirala groteskna fantastičnost, tako se ta fantastičnost v zadnjem, šestem poglavju učinkovito zaključí, z asociacijo nazaj, prav v prvo poglavje, prav do Albertove znamenite trofeje, Hofmanove glave:

»Albert je segel v miznico po nož. Stopil je k Hofmanu in mu odrezal glavo. Previdno je sukal rezilo, da skoraj ni umazal ovratnika. V sredini je bilo težko odrezati mišice. Albert je nastavljal hrbet noža in je Albert usekal po njem z obtežilnikom. Glava je odpadla. Hofmanovo telo se je počasi ugreznilo v naslanjač. Alberta sta vzdignila glavo in si jo ogledala. — Treba jo bo prilepiti na kaj trdnega. — Pa razmnožiti bo treba, poslati po terenu, je dodal Albert. — Boj za pravico je težak in dolgotrajen, nobenih žrtev nas ne sme biti strah, je povedal Albert in stopil k brisači, ki jo je imel obeseno v omari. Sonce je posijalo v Albertovo belo sobo. Bil je svečan pogled.«

Tu pa tudi vidimo, da v Ruplovem tekstu Bele sobe biva za navidez REPORTAŽNO, suhoparno, konkretno napisano ploskvijo še neka druga resničnost. Menjavanje pripovedne perspektive, menjavanje pripovedujočih junakov moremo sicer na eni strani označiti kot okrepitev reportažne »slučajnosti«, reportažne »objektivnosti«, ki

ji ni nobena oseba več kot druga. Toda ta postopek menjavanja pripovedne perspektive kaže še na nekaj drugega, kar teži prav stran od »reportažnosti« in »objektivnosti«. Že konstrukcija Belih sob, ta razbitost na posamezna poglavja z menjajočo se perspektivo, ustvarja zverženo, groteskno formo. Realno pripoved tudi ves čas prekinjajo asociacije fantastične in groteskne narave. Tako lebdi za prvim planom tega teksta še neki drugi, zamolkli, fantastično - grozljivi plan, ki samo podčrtuje absurdnost pojava, o katerem avtor govori. Ta vdor grozljivo-fantastičnega v navidez suhoparno, reportažno pripovedovano pripoved pa končno ustvarja svojevrstno napetost, izvirajočo prav iz kontradikcije med obema nasprotnima poloma, in poseben čar. Reportažnost je pa tudi zato le navidezna, ker se dogodki v tekstu ne odvijajo tako, kot so se konkretno v resnici, namreč lepo v zaporedju, eden za drugim. Tu pa so nametani sem in tja, zdaj stopi v prvi plan ta, takoj za njim pa drugi iz najbolj daljne preteklosti.

Konstrukcijski princip Belih sob bi zato lahko imenovali razpoko med vidnim OSPREDJEM in zakritim ZALEDJEM. Ospredje tvori realni tok pojavov, medtem ko je zaledje tista fantastična osnovnica, ki daje tem realnim pojavom neki posebni, edinstveni ali kar mistični pomen. Ospredje bi tudi mogli imenovati dnevno politiko, dnevne dogodke, tisto pač, kar je vsem na očeh. V nasprotju s tem pa je zaledje nekaj absolutnega, nekakšna metafizična podstavka sveta, ki daje, potem ko privre iz temnih, neznanih globin zaledja v ospredje in se z njim spopade, temu ospredju pravi smisel in pomen.

Seveda pa ima ta konstrukcijski princip Belih sob še eno značilnost, o kateri še nismo spregovorili. Kot namreč groteskno-mistično zaledje po eni strani RAZSVETLI realno ospredje, tako ga istočasno tudi zatemni. Opraviti torej imamo z dvoreznim nožem, ki na eni strani nekaj razkrije in na drugi strani skrije. Zakaj prodor tega v prvem planu neprisotnega groteskno-abstraktnega sveta po svoje zaradi vdora svobodne fantastične asociativnosti, ki se zrcali v razgibanem, razvejanem jeziku, otežkoči branje in prvo sliko zatemni. Pravzaprav stojimo tu pred istim fenomenom, kot če bi gledali neko v abstrakcijo težečo slikarijo, katere prvotni, realistični zaris je slikar z nadaljnjimi postopki zabrisal in abstrahiral.

Ta tehnika povezovanja konkretnega z abstraktnim pa omogoča avtorju večjo svobodo pri izpeljavi kompozicije, kot bi jo dopuščal zgolj reportažni ali dokumentarni stil. Po drugi strani pa ta na videz razdrobljena kompozicija prav zaradi vdora groteskno-abstraktnega protipola to na videz razdrobljeno kompozicijo poenoti. Ravno tisto, kar je na prvi pogled skrito in nerazum-

Ijeno, deluje sedaj, ko pridre iz zaledja v ospredje, kot odrešujoča skrivnost. Zakriti abstraktni podton dogodkov, ki ga avtor z asociativnimi procesi sedaj lovi v ospredje, deluje kot nekako gibalo dejanja in nehanja, kot skrivnost, ki daje pojavom prvega plana šele odrešilni in razrešilni pečat. Ta abstraktni, zakriti svet pa dela iz na prvi pogled objektivne pripovedi, potem ko prodre v ospredje in se s konkretno pripovedjo zlije v novo smiselno enoto, subjektivno, avtorjevo.

Tak pripovedni način, ki se pravzaprav giblje na meji med resničnostjo in sanjami, pa je na končni ravnini RESNIČEN, saj smo mogli iz njega izluščiti dovolj zaokroženo fabulo. Hkrati pa je tudi SANJSKI, saj se določene poteze pripovedi izgubljajo prav v fantastičnem in iracionalnem. Spomnimo se samo na citirani odlomek, v katerem Albert odreže z nožem Hofmanovo glavo. Ta odlomek ne more v kontekstu stati kot pričevanje konkretne zgodbe, konkretnega Hofmanovega primera. To je lahko le blodni privid, le vizija Albertove krivde, sanjska slika Hofmana kot žrtve.

Vsekakor je osnova takega konstrukcijskega principa večploskovna bipolarnost. Ta bipolarnost pa je čvrsto povezana s prepletanjem enega in drugega pola. Pri tem moremo groteskno-abstraktno zaledje imenovati tisto rdečo nit, ki na videz razdrobljeno konstrukcijo povezuje v čvrsto enoto, v čvrsto telo. Če bi bile Bele sobe zgolj delo, napisano na reportažni liniji, bi jim manjkala tista skrivnostna napetost, ki jo je v delu sprožil prav trik z abstraktno-grotesknim protipolom. Če pa bi se delo odvijalo le na abstraktno-groteskni liniji in se ne bi prav zato nič soočilo s ploskvijo realitete, bi bilo več ali manj temen lirični zapis, ki pa bi mu manjkala tista dinamična napetost, ki jo tu ustvarja povezava z aktualnostjo. Tako torej lahko vidimo, da je prav zaradi svoje bipolarnosti Ruplov tekst Bele sobe aktualnejši, zanimivejši in privlačnejši, kot bi bil drugače. Prav s povezavo, s konfrontacijo obeh polov je tu ustvarjena specifična kompozicija, ki presega nekatere ustaljene pripovedne načine.

Metodo Belih sob je uporabil Dimitrij Rupel tudi v tekstu Oxygen. Le da je ta tekst abstraktnejši od Belih sob, če ga analiziramo v zadnji konsekvenci. Tudi v tem tekstu se bijeta in mešata med seboj dva protipola, realni in abstraktno-groteskni. Tudi ta tekst ima neko aktualiteto, za nekakšno organizacijo, za nekakšno zadevo gre. Le da je ta zadeva tu mnogo neznatnejša v primeri z Belimi sobami. Nekako prosojna je in svet svobodnih asociacij tu kar vihra čez pokrajino. Je pa ta asociativnost v tem tekstu znatno igriva, mladostno barvita in razborita, preprežena z različnimi elementi sodobne industrijske potrošniške družbe. Le da sedaj ti v bistvu realni elementi prebadajo v osnovi pustolovsko

zgodbo o nekakšni zaroti, o nekakšni predrevoluciji. Tako postajajo tu ti realni elementi, te realne partikule, prava tuja telesa, pravi odtujevalni elementi, ki prekinjajo pripovedni tok in ustvarjajo posebno abstraktno nadstavbo dela. V primeri s tekstom Bele sobe se težišče teksta pomika iz ospredja v zaledje — in to zaledje so tu te pravkar opisane odtujevalne partikule. Tehnika bipolarnosti je ohranjena tudi tu, vendar pa skrivnost zaledja tokrat ni več toliko ograjena in zastrta. Lahko bi celo rekli, da pisatelj v Oxygenu raziskuje neko skrivnost, recimo zaroto. Ko bi sedaj pisatelj odprl registraturo realnega ospredja, bi mogli trčiti na povest tipa klasična detektivka (namreč v splošnejšem pomenu). Pred nami bi bila zarota in zločin in naloga pisca bi bila, da to skrivnost namreč zaroto in zločin, kar se da napeto in logično razsvetli, v užitek številnih bralcev. Pred nami bi bila klasična detektivka po načinu Conana Doylea. Na začetku bi v taki povesti mogli imeti tri ali štiri različna mnenja o skrivnosti, to je o zločinu in zaroti. Pozneje pa bi bistri pisatelj zamotani klopčič vedno jasneje in določneje odvijal in na koncu bi izmed nešteti možnosti ostala samo ena in edina. Edino ta bi pojasnila zadnjo skrivnost dela, namreč zaroto, revolucijo ali zločin. V Ruplovem tekstu Oxygen pa zadeva ni izpeljana na tak način. Lahko bi rekli, da v smislu klasične estetike sploh ni izpeljana. Zakaj konture so tu samo nakazane, izmed različnih možnosti ni najdena edinozveličavna resnica. Nasprotno, tu se bijejo med seboj mnogoštevilne možnosti, ena pripovedna ploskev se križa v načinu svobodne asociativnosti z drugo strukturalno drugje stoječo ploskvijo, ne da bi pri tem ena premagala drugo. Če bi si spet hoteli pomagati s klasično detektivko, potem bi morali reči, da v njej vedno razsoja moralno visoko stoječa oseba (detektiv, policist itd.) o takoimenovanih zločincih. V našem primeru pa temu spet ni tako. V Oxygenu smo kar naenkrat prav sredi zarotniškega delovanja, čeprav spet jasno ne moremo vedeti, kakšen je njegov globlji namen. Ne le, da nekdo izvenstoječi sodi o nižjestoječih, tu so prav nižjestoječi sami sredi svojega delovanja. Seveda pa vse to dejanje in nehanje Oxygena zrcali določeno kritično ostrino. Skozi zatemnjeno steklo gledamo na pokrajino mizerije, pokrajino, v kateri se zrcali moralna stiska takoimenovanih revolucionarjev. Rupel se

ne postavlja proti revolucionarni akciji, toda prav iz strukturalnega principa, v katerem se bavi z revolucionarno akcijo, se vidi, da je ta v akutni krizi. Forma, ki si jo je namreč izbral v svojem tekstu je nehomogena, nalomljena forma. Združevanje različnih partikul ustvarja iz te nalomljene forme sicer višjo homogeniteto, toda ta je v svoji strukturi zveržena in razklana. Taka razklanost pa govori zgovorno o razklanosti in votlosti same ideologije, iz katere naj bi privrela revolucionarna akcija.

Tudi Kantorjeva prerokba je tak obračun s političnim mogočnikom, ki upravlja z idejami in ljudmi in meni, da stoji revolucija za njegovim hrbtom. Tisti, ki pripoveduje v prvi osebi, trka na Kantorjeva vrata. Kot da bi bili sredi detektivskega romana. Pripovedovalec ga je prišel ubiti. »Kar pritisni,« pravi Kantor. Skrivnost ostane nerazjasnjena, prav nič ne vemo, ali se je umor izvršil ali ne. Verjetno pa se je Kantor spet izmazal. Kar zazdi se nam, da se kot groteskni fantom smehlja iznad celotnega teksta.

Docentov pogled na »circuit lettré« je zelo abstrakten tekst, vendar je tehnika pisanja podobna onim, ki smo jih že odkrili. Isto velja za daljši tekst Razporoka v soncu in za Veliki madež na steni ter Brazilijo. Le da so ti teksti vedno bolj v asociativni tehniki napisane mladostne otročarije, z reminiscencami na realna ali pa imaginarna potovanja v tuje dežele, z liričnimi pasajami, opisi samote in ljubezenskimi utrinki, prepletenimi z mladostno svežimi barvami, revolucionarnimi in mladostnim mednarodnim žargonom.

Vendar lahko spet in spet dostavimo, da Ruplova proza tendira v bipolarnost med resničnostjo in abstraktno asociacijo, ki se kot nekakšna skrivnost bliža iz zaledja v ospredje. Taka bipolarnost je značilna za struje, ki se poslužujejo antirealistične pripovedne tehnike. Seveda bi bilo napak misliti, da taka antirealistična proza ni realna. Realna je namreč zelo, a le skozi svojo bipolarno strukturo, ki združuje realiteto in irealiteto v neko novo, transcendentalno realiteto, ki pojasnjuje na svojski in subjektiven način našo konkretno, vsakodnevno realiteto. Težišče take proze pa seveda ne leži na dogodkih, ki jih opisuje, temveč na kompozicijskih sredstvih, s katerimi te dogodke opisuje.

Lev Detela

Odpuščanje za zločinca?

Za Wiesenthala sem se začel zanimati, ko sem v Naših razgledih z dne 20. marca 1970 bral članek: Ko je bil bog daleč. Ker nimajo mnogi bralci članka pri rokah, naj vsebino kratko ponovim.

V Dnjepropetrovsku v Rusiji so leta 1942 esesovci (ti so imeli pod Hitlerjem dejansko vso moč v rokah in so odločali o življenju in smrti) strpali skupino Judov, predvsem starčkov, žena in otrok v razpadajočo trinadstopno hišo, jo z bencinom zažgali in obmetavali z ročnimi bombami. Sledili so grozni prizori: ljudje so skakali skozi okna na tlak, kjer so jih pobili nemški strelji, če se niso ubili pri padcu. Eden od esesovcev, ki so pri zločinu sodelovali, je bil še mlad fant, star 21 let. Nekaj tednov pozneje je bil pri Taganrogu smrtno ranjen. Bil je tudi popolnoma slep. Zaradi zločina, storjenega nad Judi, ga je vest tako pekla, da je želel katerega koli Juda kot enega izmed preganjanih prositi, naj mu odpusti. Na dvorišču bolnice, kjer je ležal mladi ese-

sovec, je slučajno delal kot jetnik tudi inženir Simon Wiesenthal. Bolniška sestra ga je poklicala k ranjenčevi postelji in esesovec mu je izpovedal svoj greh in prosil za odpuščanje. Prav posebno ga je peklo, da je streljal na mlado židovsko družino: očeta, mater in sinčka, ki so skočili z drugega nadstropja na cesto. Svojo izpoved je končal z besedami: «Vem, da je to, kar želim, skoraj preveč za vas. Pa brez odgovora ne morem v miru umreti.» Po teh besedah je Wiesenthal brez besede zapustil bolnika.

Po končani vojni je poiskal esesovočvo mater in ji je povedal, da je poznal njenega sina. Ničesar pa ni povedal o njegovi izpovedi, tako da je mati živela v prepričanju, da je bil njen sin dober fant.

Sedaj je pa Wiesenthala začela peči vest, ali je prav ravnal, da umirajočemu ni rekel tolažilne besede, in ves dogodek je opisal v spisku z naslovom Sončnica. (Na nemških vojaških grobovih so bile namreč po-

sajene sončnice). Rokopis je poslal mnogim odličnim javnim delavcem: pisateljem, politikom, duhovnikom, znanstvenikom in jih je prosil za izjavo, ali je prav ravnal ali ne. O spisu in odgovorih bom poročal pozneje.

Wiesenthalovo življenje

Wiesenthal se je rodil 31. decembra 1908 v Buczaczu v nekdanji vzhodni Galiciji kot sin bogatega judovskega veletrgovca. Buczacz je mesto, v katerem je živelo 6.000 Judov in 3.000 Poljakov. V Pragi je študiral tehniko in postal gradbeni inženir. Z 28 leti se je oženil in je imel hčerko Pavlino. Njegov oče je padel v prvi svetovni nojni, mati je pa kot Judinja umrla v koncentracijskem taborišču. Wiesenthala so kot Juda leta 1941 zaprli in je trpel po raznih koncentracijskih taboriščih prav do konca vojne v maju 1945. Prestal je vso grozo uničevanja Judov po taboriščih in je večkrat kar čudežno ušel smrti. Tako je n. pr. moral v

hudem mrazu v začetku februarja 1945 korakati iz taborišča Buchenwald v Mauthausen. Jetniki so bili tako izčrpani, da jih je med potjo od 3.000 umrlo 1.800. Kdor ni mogel več naprej, je bil na mestu ustreljen. Tudi Wiesenthalu so pošle zadnje moči, zgrudil se je v sneg in spremljaloci gestapovec je nanj streljal. Bilo je proti jutru 7. februarja 1945. Gestapovec je v temi in hudem mrazu tako slabo meril, da je strel udaril v sneg poleg Wiesenthala. Wiesenthal je zaspal in zjutraj so ga jetniki, ki so pobirali mrtva trupla, vrgli med mrliča na voz in odpeljali pred krematorij. Tam so pa jetniki videli, da Wiesenthal še živi. Odnegli so ga v taborišče, neki sojetnik Poljak mu je odstopil del svoje hrane in Wiesenthal si je opomogel. Kako so jetniki bili do smrti izmučeni, kaže dejstvo, da jih je še po osvoboditvi taborišča pomrlo od izčrpanosti okrog 3.000.

Wiesenthal je sedaj takoj vstopil v ameriško službo, ki je zasledovala krivce velikega pokola. Po dveh letih je pa to delo nadaljeval na lastno pest. Začel je zbirati gradivo o grozodejstvih, ki so jih zakrivali esesovci in njih služabniki gestapovci, ki so izvrševali povelja esesovskih predstojnikov po koncentracijskih taboriščih. Svojo pisarno ima na Dunaju. Delo je večinoma zelo težavno. Jetniki navadno sploh niso vedeli za imena svojih rabljev, ali pa so jih poznali samo po priimkih, ki so jim jih nadeli. Tako so n.pr. nekega gestapovca imenovali 'siroto': ubil je namreč očeta in mater in je sedaj svojo zločinsko strast izživljal nad jetniki. Vodilni esesovci so pravčasno spoznali, da je nemški poraz neizogiben, in so spravljali denar in dragocenosti v tujino, zlasti v Južno Ameriko, najprej v Argentino, pozneje pa v Paragvaj. Od tega premoženja — cenijo ga na 3 do 5 milijard nemških mark — žive sedaj esesovci pod tujim imenom

povsod po svetu, verjetno pa podpirajo tudi nacistične organizacije v domovini. Delo je nevarno. Mednarodna zveza nacionalnih socialistov je razpisala na Wiesenthalovo glavo nagrado 120.000 dolarjev. Dobiva grozilna pisma: zagrozili so mu celo, da mu bodo ugrabili edino hčerko in je ne bo več videl.

Med velike uspehe Wiesenthalove moramo šteti, da je po šestnajstletnem iskanju izsledil Eichmanna, ki se je še leta 1945 hvalil, da je sprevil s sveta okoli 6 milijonov Judov, in Stangla, ki ga je izdal nekdo, ki je vedel za njegovo bivališče, proti nagradi 7.000 dolarjev. Stangl ima na vesti umor kakih 700.000 Judov, plačati je bilo torej treba za vsakega umorjenega en cent (stotinko dolarja).

Wiesenthal je tudi odkril zločin, ki ga je zakrivila nemška armada na grškem otoku Kefaloniji. Tam je po 8. septembru 1943, ko je Italija sklela premirje, nemška vojska pobila okoli 9.000 italijanskih vojakov.

O svojem delu je Wiesenthal napisal več člankov v časopisju in — kolikor je meni znano — tri knjige. Najobsežnejša (430 strani) ima naslov:

Vendar morilci žive

Težko dobite zbirko pretresljivih dogodkov, ki bi bila podobna tej knjigi. Njena posebnost je, da je popolnoma resnična. Obsega 25 zgodb, ki živo prikazujejo križev pot Judov. Na kratko ponovim vsebino odstavka z naslovom Aleks, in sicer zaradi tega, ker obravnava usodo »arijskih mešanec« ali »poljudov«, torej oseb, pri katerih je bil eden od staršev arijec, eden pa Jud. Tak otrok je bil fant, čigar usodo opisuje Wiesenthal pod izmišljenim imenom Aleks. Oče je bil Jud iz ugledne družine, mati arijka. Rodil se je leta 1922 in je bil vzgojen v katoliški veri, ker so starši mislili,

da mu bo življenje lažje, če ne bo veljal za Juda. Bil je edinec in tudi po telesu cel arijec, nič ni spominjalo na judovsko poreklo. Šestnajst let je bil star, ko je leta 1938 Hitler zasedel Avstrijo in se je začelo preganjanje Judov, ki se je raztezalo tudi na poljude. Aleksovi starši so bili močno navezani na sina edinca in so mislili predvsem na to, kako bi sina rešili. Aleksov oče je bil inženir in se je v študijskih letih sprijaznil s poznejšim uglednim zdravnikom na Dunaju; imenujmo ga Franc. Aleksova družina je bila s tem arijskim zdravnikom v prijateljski zvezi. Domenili so se, da bo Aleksova mati pri oblasti dala lažno izjavo, da je njen sin nezakonski otrok, ki ga je imela s Francem, ki je bil poročen in oče več otrok. Franc je seveda pri oblasti to potrdil. Da bi še bolj poudaril svoje arijsstvo, se je Aleks vpisal med esesovce in po lastni želji stopil v armado, ki se je borila proti Rusom. Kot vojak ni ničesar slišal o grozodejstvih, ki so jih esesovci počenjali v zaledju. Po Hitlerjevem naročilu so morali iztrebljevati Jude kar mogoče malo opazno. Aleks je bil ranjen in je v bolnišnici v Rigi ležal poleg esesovca, ki je zbolel za živčnim zlomom, ker je moral cele tedne streljati judovske ženske in otroke. Sedaj je Aleks z grozo spoznal, da se vojskuje za uničevalce Judov, katerim pripada tudi sam po ljubljennem očetu. Ta se je moral ločiti od Aleksove matere, ker so nacisti imeli za nezaslišano, da bi bila esesovčeva mati še dalje poročena z Judom. Komaj je Aleks ozdravel, se je takoj prijavil za fronto in se ob prvi priložnosti dal Rusom ujeti. Šest let je bil v ujetništvu in ni svoje skrivnosti nikomur razodel. Kot esesovec se je vrnil v Avstrijo, povedal vso zgodbo Wiesenthalu in želel postati njegov sodelavec in tako nekoliko popraviti krivico, ki jo je nehote storil Judom. Na zunaj je ostal esesovec in je kot tak imel dostop v kroge, kamor bi bili drugi težko prišli. Aleks je bil trgovski potnik, je mnogo popotoval in postal najboljši

sodelavec Wiesenthalov, s katerim se seveda v javnosti nista niti poznala.

»Šestintrideset pravičnih«

Wiesenthal pa ne poroča samo o nacistih kot zločincih, ampak tudi o pravičnih med njimi. Nikakor noče krivde posploševati, ampak vidi tudi »biser v blatu«, kakor je rekel Meško o poštenem gestapovcu.

Po prastarem judovskem verovanju živi v vsaki generaciji 36 pravičnih, ki nepoznani in skriti med množico delajo dobra dela in tako skrbe za to, da se človeštvo ohrani in ne izgine. Tak pravičnik je bil dvaindvajsetletni Dunajčan narednik A. Schmid. Ko je bilo v Wilni 80.000 Judov pomorjenih, je Schmid stradajočim v getu (judovski mestni četrti) tajno nosil hrano, mleko za dojenčke in pomagal celo petim Judom pri poskusu, da bi iz geta pobegnili v gozdove okoli Wilne. Poskus se je ponesrečil, Schmida so prijeli, obsodili na smrt in 13. aprila 1942 skupaj s tistimi petimi Judi ustrelili. Njegov spovednik, ki je ostal pri njem prav do ustrelitve, je poslal vdovi in hčerki lepo poslovilno pismo, napisano po smrtni obsodbi. Tam beremo: »Danes sem tako miren, da sam komaj moram verjeti, a naš ljubi Bog je tako hotel in me napravil tako močnega. Upam, da napravi tako močni kakor mene tudi vaju.«

Tudi dveh nacistov se je spominjal Wiesenthal z veliko hvaležnostjo. Spomladi leta 1943 je delal v Lvovu pri popravilu vzhodne železniške proge. Najvišji predstojnik pri strokovnih delih je bil Heinrich Guenther, Wiesenthalov neposredni predstojnik pa je bil Adolf Kohlrantz. Oba sta bila zelo dostojna človeka, sta z delavci jetniki lepo ravnala in sta zaradi tega imela tudi sitnosti z esesovci. 20. aprila 1943 je bila Hitlerjeva štiriinpetdesetletnica in esesovci so sklenili, da bodo za to proslavo ustrelili 44 Judov, predvsem izobražencev: zdravnikov, odvetnikov, profesorjev, učiteljev. Tudi Wiesenthal je bil med njimi. Vodili so jih k glo-

boki peščeni jami in rabelj Kanzer jih je posamič streljal tako, da je vsak padel v veliki grob. Na rešitev ni bilo niti misliti. Toda zgodil se je čudež: preden je prišel Wiesenthal na vrsto, je bil odpoklican, da se vrne. Kohlrantz je bil namreč komandantu taborišča telefoniral, da Wiesenthala nujno potrebuje za delo pri okrasu mesta za Hitlerjevo proslavo — in je v zadnjem trenutku uspel. Kohlrantz je pozneje padel pred Berlinom, Guenther je pa danes visok uradnik pri železniški upravi v Karlsruhe in se večkrat prijateljsko pogovarja z Wiesenthalom o preteklosti. Decembra 1965 se je poročila Wiesenthalova hči in Guenther je bil povabljen na svatbo. Rekel je: »Če mož kakor Wiesenthal po vsem tem, kar se je zgodilo, povabi Nemca na družinsko slavnost, je to visoka čast.«

Guenther se spominja, da je Wiesenthal zbudil njegovo pozornost s tem, da je hodil vedno pokonci in vsakomur gledal naravnost v oči. Vedno se je vedel tako, kakor da ve, da bodo Nemci nekoč morali za vse račun plačati.

Demonstracije zaradi Ane Frank

»Dnevnik Ane Frank« je zelo znana knjiga, ki je v prevodu izšla v 32 jezikih. Dnevnik je napisala judovska deklica, ki se je s starši in znanci dve leti skrivala v podstrešni sobi v Amsterdamu, dokler je ni 4. avgusta 1944 gestapo aretirala. Umrla je marca 1944 v koncentracijskem taborišču Bergen-Belsen. Leto dni po njeni smrti si je njen oče Otto Frank še enkrat ogledal nekdanje skrivališče in pri tem našel dnevnik svoje hčerke. Dnevnik je izšel v tisku in gnil tisoče in tisoče bralcev. Na osnovi dnevnika je bila napisana tudi drama o Ani Frank in napravljen film.

V oktobru 1958 so to dramo igrali v Linzu, pa so nekateri dijaki med predstavo začeli kričati: »Izdajalci! Sleprija!« Z galerij so metali v dvorano listke: »Ta igra je sleprija. Ana Frank ni nikdar živela. Vso

stvar so iznašli Judje, da bi iztisnili večjo odškodnino. Ne verjemite nobene besede! Je čista izmišljotina.« Policija je napravila red, zapisala nekaj demonstrantov in igra se je nadaljevala. Kaznovan pa ni bil noben dijak ne policijsko in ne v šoli. Saj so mladi ljudje govorili samo, kar so slišali doma, ponekod pa tudi v šoli. V Lübecku je n.pr. učitelj na višji šoli, mi bi rekli profesor, javno izjavil, da je dnevnik Ane Frank potvorba. Ko je veroučitelj na gimnaziji v Welsu (blizu Linza) govoril o nacističnih zločinih v Mauthausnu, je vstal učenec in ugovarjal, da je vse to samo propaganda, ki naj bi umazala nacistične; tako govorim vsi, tudi njegov oče. Preiskava je pokazala, da so bili očetje več kot polovice dijakov nacisti, spočetka tajno, pozneje so bili ponosni esesovci in so pripovedovali otrokom o slavni preteklosti. Šola dijakom teh nazorov ni popravljala, saj so imeli mnogi učitelji enako preteklost; pa mnogi sodniki tudi.

Wiesenthal je sam govoril z dijakom, ki je trdil, da ni nobenega dokaza, da je Ana Frank sploh živela; dnevnik je lahko samo spretna potvorba; izjava njenega očeta, da jih je zaprla gestapo, še ni dokaz, ker je izjava samo ene osebe; vsi drugi, ki so bili z njimi skupaj aretirani, so v koncentracijskem taborišču umrli, preživel ga je samo Anin oče Otto. Wiesenthal je vprašal dijaka, ali bi bil zadosten dokaz, če bi našel gestapovca, ki je Ana Frank aretiral. Dijak je odgovoril, da bi bil to res dokaz, ako bi gestapovec sam priznal.

In Wiesenthal je šel na delo, da poišče tega gestapovca. Pet let ga je iskal, dokler ga ni našel leta 1963 v dunajski policiji kot inšpektorja Karla Silberbauerja. Otto Frank je kot priča izjavil, da je vedel, da se je gestapovec, ki ga je aretiral, pisal Silberbauer, da je pa mož storil samo svojo dolžnost in je pri tem korektno postopal. Silberbauer je bil oproščen in je ostal še naprej pri policiji. Uprava policije bi bila najraje neprijetno zadevo potlačila. Tako je Wiesenthalu uspel dokaz, ki

je podrl v prah vso zgradbo laži o Ani Frank.

»Živim v opomin«

V Dachauu so postavili spomenik stotisočim žrtvam, ki so bile tam sežgane ali pokopane: na podstavku stoji mož v jetniški obleki, shujšan tako, da ga je samo kost in koža. Pod spomenikom je napis: Mrtvim v čast, živim v opomin.

To bi lahko napisali pod vse Wiesenthalove spise. Verjetno ga je takoj po vojni deloma vodilo tudi maščevanje. Toda misel na maščevanje ni mogla zadoščati, da bi bil vse življenje posvetil ugotavljanju nacističnih zločinov. Večja misel je morala biti, ki mu je pomagala premagovati vse težave in velike nevarnosti, v katerih stalno živi: Hotel je pripomoči k temu, DA BI SE NIKDAR V PRIHODNOSTI NE ZGODILO KAJ PODOBNEGA. To je tisti dragoceni sad, ki naj bi ga rodilo strašno trpljenje Judov in drugih narodov.

V ta namen je pa predvsem potrebno, da se kar mogoče natančno ugotove vse grozote preteklosti. To ni lahko in se v celoti nikdar ne bo moglo doseči. Nacisti so svoje zločine izvrševali kar mogoče skrito, tako da je široka javnost zelo malo izvedela. Nekdanji nacisti niso radi govorili o preteklosti ali pa so jo skušali utajiti, kakor nazorno kaže primer Ane Frank. Nekateri Nemci pa sploh niso dosti vedeli. Prav te dni mi je prišla v roke obsežna knjiga Moji spomini na Konrada Adenauerja, ki jo je napisala njegova večletna tajnica Anneliese Poppinger. Presenetilo me je: pisateljica je bila leta 1945 gimnazijka v starosti 16 let, a o koncentracijskih taboriščih in o preganjanju Judov še ni bila slišala ničesar. Teh grozot ni mogla verjeti, dokler jih ni potrdil mož njene sestrične, bivši jetnik.

Primer Ane Frank kaže, kako bi se bila resnica potvarjala, če bi bili

Nemci zmagali. Nacizem zopet dviga glavo. Wiesenthal je lahko ugotovil, da je po vsakem velikem razkritju zločinov nad Judi padlo število novih nacistov.

Zastaranje? Ne!

Leta 1965 bi bili po dotedanjih avstrijskih in nemških zakonih vsi zločini iz druge svetovne vojne zastareli. Nacističnih morilcev bi ne bilo več mogoče klicati pred sodišče. Toda živejo jih je še dosti po vsem svetu pod tujim imenom, a jih doslej ni bilo mogoče izslediti. Dosedanji zakoni so imeli pred očmi samo posamezne morilce, ki so to delali iz osebne maščevalnosti ali duševne neuravnovešenosti, ne pa povzročiteljev in izvajalcev genocida, t.j. iztrebljanaja celega naroda. Wiesenthal je pisal več sto uglednim nemškim javnim delavcem in jih prosil, naj povedo svoje mnenje o zastaranju vojnih zločinov. 90% vseh odgovorov se je glasilo: Vojni zločini ne smejo zastarati. Od 380 takih odgovorov jih je Wiesenthal odbral 200 in objavil v knjigi: Zastaranje? 200 osebnosti javnega življenja reče: Ne!

Sončnica

Končno smo prišli do knjige, ki je dala pobudo za moje poročilo. V 247 strani obsegajoči Sončnici opisuje Wiesenthal podrobno svoj sestanek z esesovcem — imenuje ga Karel — v bolnišnici leta 1942. Ranjenec ne more umreti, neprestano ima pred očmi pekel v Dnjepropetrovsku in mlado judovsko družinico, na katero je streljal. Prav posebno ga boli misel na judovskega dečka v goreči obleki. V nekaj ur trajajočem, večkrat pretrganem pripovedovanju se izpove Wiesenthalu o vsem življenju. Rodil se je pred 21. leti v Stuttgartu kot edinec katoliških staršev. Kot otrok je bil globoko veren, ljubljenc svojega župnika, v šoli vzoren učenec, velika sreča svojih staršev. Oče je bil prepričan socialni demokrat in je tak ostal kljub raznim težavam tudi pod nacisti po

letu 1933, ko so mnogi tovariši začeli obračati plašč po vetru in so se zavarovali proti neprijetnostim in zapostavljanju v službi s pristopom k nacistični partiji, ki so jo vodili navdušeni hitlerjanci, zakleti sovražniki Judov in vsake religije. Val hitlerjanstva je zajel tudi Karla in na grozo očeta je vstopil v Hitlerjevo mladino (HJ — Hitlerjugend.) Karli ni več hodil v cerkev, iz stanovanja so na njegovo prigovarjanje odstranili starši verske slike, da se niso norčevali zaradi njih iz Karla njegovi novi prijatelji. Oče si vpricho sina ni upal več odkrito govoriti o političnih ramerah. Karel se mu je še bolj odtujil, ko se je ob pričetku vojne z Rusijo takoj prostovoljno javil za službo v vojski pri esesovskih oddelkih. Ostal pa je tudi kot vojak dobrosrčen in je včasih stradajočim Judom pomagal s hrano. Wiesenthal je poslušal mladeničevo spoved, je bil priča njegovemu globokemu kesanju in želji, da bi slišal vsaj tolažilno besedo. Primerjal je pa s tem trpljenjem še hujše gorje Judov in je brez besede odšel od ranjenca.

Naslednji dan je Wiesenthala poklicala bolniška sestra in mu povedala, da je Karel ponoči umrl in da jo je prosil, naj njegovo zapuščino izroči Wiesenthalu; izvzame naj samo birmansko uro, ki naj jo pošlje njegovi materi, s katero je bil stalno v pisemski zvezi. Wiesenthal pa od morilca Judov ni hotel ničesar sprejeti in je prosil sestro, naj vso zapuščino pošlje materi v Stuttgart. Pri tem si je tudi zapisal materin naslov.

Po tem dogodku so pretekla skoraj štiri leta, a Wiesenthal se je neštokrat spominjal Karlove zgodbe. Hotel se je prepričati, ali je umirajoči res povedal vse po resnici, in je leta 1946 potoval v Stuttgart, da obišče Karlove starše. Videl je, kako silno je bilo to mesto med vojno porušeno. V napol podrti hiši je v majhni, nežni ženi spoznal Karlovo mater. Oče je bil že umrl. V daljšem pogovoru ž njo je videl, da je sin govoril čisto resnico. Mati je bila popolnoma osamljena in je živela

samo v spominih na rajnega moža in sina. Večkrat je omenjala, kako dober fant je bil njen sin, in je očitno pričakovala, da bo Wiesenthal to njeno sodbo potrdil. Wiesenthal pa ni hotel nič natančnejšega o sinu povedati in je mater pustil v sladki veri, da je bil Karel vseskoz vrl človek; ni hotel materi kaliti edinega veselja, ki ga je še imela na svetu. Pač pa mu je bila sedaj Karlova zgodba popolnoma jasna.

Se vedno si pa ni bil na jasnem, ali je bilo njegovo ravnanje pri razgovoru s Karlom pravilno. Da je prišel do te jasnosti, je ves dogodek podrobno opisal — opis obsega v Sončnici kar 102 strani — in je spis kot rokopis razposlal pisateljem, politikom, učenjakom in duhovnikom, in sicer zlasti osebam, ki so bile politično preganjane, s prošnjo za izjavo, ali je bilo njegovo ravnanje pravilno. V Sončnici navaja na 120 straneh pod naslovom: O krivdi in odpuščanju 43 zelo različnih odgovorov. Naj navedem dva ekstrema:

Irec C. Fitz Gibbon, poročen z Judinjjo, bi esesovca še na mrliški postelji zadavil v svarilen zgled vsem, ki bi zagrešili kaj podobnega. Anglež Ch. Hollis se pa sklicuje na Kristusov zgled, ki je na križu molil za svoje morilce, naj jim Bog ne prišteva tega greha. Svoje razmišljanje o dolžnosti odpuščanja zaključuje s staro srednjeveško legendo, po kateri je tudi Judež v nebesih in ga Kristus poljubi. Ni greha, ki bi ga Bog ne odpustil, če ga obžalujemo in smo pripravljeni storjeno krivico po možnosti popraviti.

Za odpuščanje so se izjavili tudi nekateri drugi anketiranci, med njimi dva predsednika republike: Gustav Heinemann (Zvezna republika Nemčija) in Leopold Sédar Senghor (republika Senegal). Stari filozof Jacques Maritain (rojen 1882) bi se bil v Wiesenthalovem primeru zamislil v vlogo spovednika in bi bil dal esesovcu odvezo: »Kar si storil, je za človeka neodpustno. Toda v imenu tvojega Boga — da, tako ti

odpuščam.« Priporoča Wiesenthalu, naj v tem smislu molí za esesovca, in njegova vest bo mirna.

V splošnem se skoraj vsi odgovori strinjajo v tem, da bi se mogel o Wiesenthalovem ravnanju izjaviti samo tisti, ki bi bil prestal enake grozote in bi se mogel vmisliti v njegov položaj. Čeprav je bilo med anketiranci več oseb, ki so same trpele po koncentracijskih taboriščih, vendar se ni nikdo primerjal z mukami, ponižanji in brezupnostjo Judov. Tudi tisti, ki so sodili, da bi bili umirajočemu rekli besedo tolažbe, so redno dostavljali, da zase ne morejo reči, ali bi imeli potrebno moč. Vsi anketiranci se strinjajo s tem, da je treba vso strahoto judovskega trpljenja kar mogoče natančno ohraniti zgodovini, da se kaj podobnega ne bi nikdar več in nikjer ponovilo. Kristjan odloži prezanimivo knjigo v poglobljenem spoznanju, kako dragocen je v naši veroizpovedi, stavek, da verujemo v odpuščanje grehov — vseh, velikih in malih.

Ivan Dolenc

Z Johannesom Urzidilom je od- šla stara Praga

Dvesto let za razumevanje Hegla

Johannes Urzidil, ki je pripadal praškemu krogu, ki so ga sestavljali med drugim Werfel, Kafka in Brod, je umrl novembra lanskega leta. »Goethe na Češkem«, kot so ga imenovali, je napisal nekaj imenitnih modernih romanov. Posebno mesto zavzemajo njegovi spomini na Prago in eseji o Ameriki, ki ga je sprejela kot emigranta. Ob njegovi smrti se ga je v dunajskem dnevniku »Die Presse« spomnil Hans Weigel, ki je sam eden izmed pričevalcev nekdanje donavske cesarsko-kraljeve kulturne dediščine.

»Praga je bila njegova prva in bržkone edina resnična domovina, ki jo je nosil v sebi in ki je zdaj ohranjena v njegovih delih — ter on v njih. Bil je pesnik, pravi naslednik Goetheja in Kafke, bil je poročevalec, ki je pisal o izmišljenih dogodkih. Bil je naš, ker Prage ni več. Nekoč je rekel: »Jezik je moja domovina«. Z njim, zadnjim, je šla stara Praga v višjo resničnost neminljive legende.« Neprovincialni del Avstrije ga je znal navezati nase. Bil je stalen gost avstrijskih kulturnih inštitutov po svetu — umrl je v rimskem. Podelili so mu vrsto literarnih nagrad in celo veliko avstrijsko državno nagrado, kljub močnemu odporu »domoljubnih« kulturnikov. Ob nacionalnem prazniku je predsednik države priredil njemu v čast večerjo z ljubezljivo sestavljenim avstrijskim menujem.

Malenkosti?

Kdo ve, kdaj bomo mi Slovenci, borci za vrednote in napredek, znali pokazati toliko širokogrudnosti do svojih še živečih zaslužnih mož!

»Dva najbolj genialna predstavnika sodobne kulture, Hegel in Beethoven, sta se rodila oba pred dvesto leti, leta 1770.« Tako začne svojo tedensko rubriko v *Espresso* iz dne 26. aprila 1970 Vittorio Saltini, brez ambicije, da bi načel primerjavo med Heglovo dialektiko in dialektično strukturo Beethovnovе glasbe. Kar zadeva Hegla, želi podčrtati, da je bolj živ kot npr. pred petdesetimi leti, kakaj komaj v zadnjih petdesetih letih so ga začeli razumevati: to kar sta nekoc pisala o njem Croce in Gentile, nam zveni danes tuje. Mogoče ga je Marx bolje razumel kot drugi, vendar ne docela: z očitkom da izvaja stvarnost iz ideje, je zamenjal terminološke pripomočke z resnično vsebino njegove misli. Hegel je rad pravil, da ideja postavlja naravo, toda dodajal je, »da postavljati pomeni vedno predpostavljati«. Sicer, tudi v Heglu je nekaj celo absurdnih mest, toda redkokatera filozofija preteklosti ali sedanjosti je tako bogata na dokončnih dosežkih in sugestijah na vseh poljih. Samo Platon in Aristotel sta dolga stoletja tja do renesanse bila tako vsebinsko bogata za tiste, ki so se sklicevali na njih.

Med tisočerimi očitki izstopa tisti, da zapira Heglov sistem zgodovino in popolnoma pomiruje razum in sedanjo stvarnost. Nasprotno, poudarja Saltini, ena izmed Heglovih za slug — tudi nasproti Marxu — je ta, da je spoznal, da je Ideja popolne človekove osvoboditve in identitete

med posameznikom in totaliteto bila realizirana dosedaj samo kot kulturna oblika: kot mitično verovanje že od antike sem v religiji, kot posebna podoba v umetnosti in kot spoznavna perspektiva v filozofiji. V družbi, v državi in v zgodovini pa je prišlo le do delne realizacije Ideje. Njena realizacija je naloga ljudi, ki si postopno prisvajajo svojo od vladajočih institucij odtujeno vsebino. Historični optimizem ne navaja Hegla k logično-metafizični nujnosti njene realizacije. Nasprotno pa je za Marxa ideja komunizma, ki ni bila uresničena, v naravi stvari: ne samo kot potreba ali možnost subjektov (kot pri Heglu), ampak kot bistveno neizogiben produkt gospodarskih protislovij kapitalizma. S preseganjem le teh bo prišla končna pomiritev. Obubožani proletariat, dedič dialektične filozofije, utelesuje idejo v kolikor je »negacija negacije«. Tu se v Marxu kaže neka naglica, ki jo je poznejša zgodovina močno razgalila: to je idealizem preoblečen v pozitivistično metafiziko v meri projekcije absolutne ideje v stvari. Hegel pa se trdno drži »neskončne« lastnosti razuma, drži se torej zavesti, da je njegova identiteta z resničnostjo postopno uresničljiv cilj bil uresničen doslej v misli samo kot filozofski program ali estetska emancipacija. Prav v kolikor se je držal idealizma, je Hegel bil realist. V njem ni končne pomiritve, ki ukinja protislovja: miselno projektirana je pomiritev izražena v abstraktni obliki (identiteta partikularnega in univerzalnega, subjektivnega in objektivnega, itd.), ni podana nadrobneje v neki konkretni in navidezni utopiji kot pri Marcusu in tudi pri Marxu.

Marcusov povratek k naravi

Ob dvestoletnici Heglovega rojstva so priredili v Stuttgartu največje srečanje heglovcev v tem stoletju. Na njem je predaval tudi Herbert Marcuse, duhovni oče oporečnikov in eden izmed največjih živečih mitov. Prav verjetno bi marsikdo, ki je vzklikal njegovo ime skupaj z Marxovim, Leninovim in Stalinovim ostal zelo presenečen, če ne globoko razočaran in morda tudi razdražen, če bi slišal zaključke, do katerih je prišel Marcuse. Marcuse je v bistvu obnovil svojo staro tezo, ki jo je razvil v knjigi »Eros in civilizacija«, iz leta 1950. Marcuse je prepričan, da človekove osvoboditve ne gre iskati v gospodarstvu, ampak v naravi. Tako je potrdil in dopolnil svojo kritiko sodobne industrijske civilizacije, ki ne izhaja od odtujevalnega vpliva njene družbe, ampak od njenega nezbežno antiestetskega učinka, zaradi česar je človek prikrajšan za svoje skrite sanje in ambicije.

Povratek k naravi, k Freudovemu »Neugodju civilizacije«, je očividno. Že Freud je namreč napisal, da svoboda ni dar kulture, da je bila večja pred katerokoli kulturo, ki se je zožila z razvojem civilizacije. Hkrati je to napad tudi na integralni historicizem, ki hoče vse stvarstvo spraviti na človeka in okolje. Marcuse podarja kontemplativen odnos do narave in kliče k igrivejšemu in bolj čustvenemu življenju, kjer naj bi našla več prostora estetska dimenzija življenja, tesno povezana z igro in fantazijo.

Bolj jasne zavrnitve iskanja izhoda iz sedanjega družbenega stanja s pomočjo političnih rešitev ne more biti.

Anonimni avtor zapisa v *Espresso* (2. 8. 1970) razgalja s tem površnost tistih, ki so si izbrali Marcusa za predmet svojega oboževanja, ker je bila njihova izbira neke vrste »kulturna« bližnjica. Odtod neprijetno presenečenje za tiste, ki radi izo-

bešajo slike in zastave. O Marcusovi mitizaciji človekove svobode v naravi ter njegovi razsvetljenski zaverovanosti v pristnost in polnost naravnega človeka kot tudi o upravičenosti takšnega zaostrovanja prepada med »literarno« in »znanstveno« kulturo, za kar v bistvu gre, pa naj razmišlja bralec sam.

Robert Havemann: marksizem in umetnost

Robert Havemann, profesor v vzhodnem Berlinu in kritik uradnega marksizma, je v intervjuju z dansko televizijo podal nekaj misli o znanosti in umetnosti ter odnosu do njiju s strani uradne marksistične politike in ideologije.

»Nekoč so v Sovjetski zvezi in tudi pri nas v NDR mislili, da je čisto v redu, če se partija vmešava v vprašanja znanosti in izreka sodbe o pravilnosti, resnici ali neresnici znanstvenih teorij v zavesti, da je to v skladu z marksizmom. Hvala Bogu so razumeli, da to ni mogoče. Na žalost pa niso do istih spoznanj prišli v vprašanih, ki zadevajo umetnost. Še prevladuje stara, primitivna miselnost, da mora umetnik pozivati ljudi, da postanejo dobri socialisti, prepojeni s socialistično zavestjo, navdušenostjo in veseljem do dela.« Tako Havemann. Njegove besede me močno spominjajo tudi na poglede gorečnejšev v še kakšnem drugačnem svetovnem nazoru, vendar, da ostanemo pri Havemannu, ne morem mimo ugotovitve, da se vrti v krogu za humanistične intelektualce tipične iluzije, ko misli, da kritizirana stališča niso v resnici marksistična, ker delajo iz marksizma ideologijo. Sprašujem se, kaj je ljubi Marx delal, če ne z zavzetostjo in srditostjo, ki ni-

ma primere, celo življenje spravljal v nič vse tiste, ki so se mu zoperstavljali? Bolj kot znanstvenik je Marx bil ideolog. Prevladovanje izrazito subjektivne komponente nad objektivno, znanstveno je zaznati tudi v Havemannovi trditvi — pogum tega človeka je sicer vsega spoštovanja vreden, da se družba in torej tudi socializem mora spremeniti, da mora preiti v fazo socialistične demokracije, v kateri bo vsakdo imel pregled nad družbenim stanjem in v kateri bo umetniku omogočeno svobodno ustvarjati in oblikovati podobo družbe, ki nima naloge prikrievati in olepševati temne stvarnosti. Kakor je težko reči, da bo v socialistični demokraciji več Heglov ali Beethovnov, tako je tudi težko reči, ali bosta o umetnosti posebej in kulturi na splošno, jutrišnji Hegel in Beethoven isto mislila kot njegova predhodnika pred dvesto leti ali pa Havemann danes.

O bratstvu

Praški satirik Gabriel Laub (letnik 1928) je jeseni leta 1968 zapustil svojo domovino, ker je menil, da bi v spremenjenih pogojih njegove satire težko zagledale luč sveta. Lani je izdal v nemškem prevodu zbirko aforizmov pod naslovom »Jezna logika«. Letos pa je izdal zbirko satir, ki se imenuje »Odkritje golega cesarja«. V vrsti duhovnih aforizmov izstopajo tisti, ki so posvečeni bratstvu. To je tudi razumljivo. Slednji so zbrani v poglavju s podnaslovom »Družinski problemi«. Bratstvo si Laub razlaga takole: »Prva brata sta bila Kajn in Abel. Vsi ostali pa so bili potomci Kajna. Abel je namreč umrl pre zgodaj in ni zapustil potomcev. Ta okolnost utegne marsikaj povedati o nadaljnjem razvoju bratskih odnosov.« O bratski povezavi narodov ve Laub povedati sledeče: »Težave z bratsko institucijo so v tem, da se med brati vedno najde kdo, ki je močnejši.«

V. V.

Še k odmevom o Dragi 70

Rad bi spregovoril nekaj besed ob zapisih Berta Pribca in Ludvika Vrtačiča (Most 70/28, str. 154-157), ki jih je spodbudilo moje pisanje o lanskem srečanju slovenskih razumnikov v Dragi pri Trstu.

Na pismo gospoda Pribca iz Avstralije se prav za prav ne bi oglasil, če mi pisec ne bi očital gorostasnosti, ki mejijo že na smešno. Piše namreč, da sem intelektualno zaprt (»boji« se celo, da je ta moja zaprtost že kar stalinovsko pogojena), da enačim slovenski narod z jugoslovanskim, da ne maram zdamskih ter zamejskih Slovencev, da se odrekam Trstu, Gorici in Koroški. Uganka je zame, po kakšnih poteh (ne)logičnega sklepanja je hodil gospod Pribac, da si je mogel nabrati tako strašansko grde drobce mojega — po njegovem bržčas še gršega — intelektualnega ter publicističnega portreta. Naj bo temu že kakorkoli, ne oglasam se zaradi sebe, marveč zato, da bi opozoril na čudno sliko o ljudeh (in stvareh) v domovini, ki si jo ustvarjajo nekateri naši zdomci. Verjetno gre za čisto posebno psihologijo mišljenja, še bolj pa čustvovanja, ki vodi do popolnoma izkrivljenih predstav o naši domači resničnosti. Ne bi hotel biti žaljiv, toda Pribčevo pisanje mi je priklicalo v spomini doživetja, ki sem jih pred dolgimi desetletji imel z nekaterimi ruskimi emigranti. K njegovim zgodovinsko-futurološkim paralelam pa samo še tole: tudi če Pribcu dopuščam njegovo sodbo (s čimer pa se seveda ne postavljam v njegov miselni krog), češ da so velesile izbojevale slovensko »napol svobodo«, bi rad njega in vse, ki tako mislijo, opozoril, da bi utegnili imeti kakršnokoli »garibaldinstvo« slovenske politične emigracije morebitni uspeh tudi edinole ob zelo učinkoviti podpori kakšne supersile, bodisi zahodne ali pa vzhodne. Samo: komu bi to kori-

stilo? Samostojnosti slovenskega naroda in njegovi državnosti prav gotovo ne.

V razliko od Pribčevega, je pisanje gospoda Vrtačiča na ravni racionalne in sprejemljive polemike. Žal pa mi je, da se spet ne bova mogla dobro sporazumeti. V besedovanju z menoj uporabljata namreč Vrtačič metodo »Als-ob« filozofije: njegova poglobljena polemična ost je tokrat naravnana tako, *kakor da bi bil jaz na stališču*, češ da je narod razredna kategorija. Tega ne trdim, in mislim da takšne trditve tudi ni moč razbrati — ne implicitno ne eksplicitno — iz mojih zapisov o Dragi. Morda sklepa Vrtačič v takšno smer zaradi tega, ker sem se zavzel za kritično identifikacijo zamejskih Slovencev z našim samoupravnim sistemom, ki je tvorba socialistične revolucije, tedaj delavskega razreda. Seveda je razlika med narodom kot posebno družbeno individualnostjo in pa razredom kot socialnim slojem. Prav tako je tudi razlika med narodom in razredi, ki ga »sestavljajo«. To so tako znane in pogrošne resnice, da o njih ne kaže izgubljati besed. Kar zadeva samoupravljanje, pa velja imeti pred očmi okoliščino, da so v obstoječih razmerah samoupravne strukture edina realna možnost ne samo za izražanje, marveč tudi za upoštevanje pluralizma mnenj na Slovenskem, in sicer na vseh ravninah narodovega življenja, od gospodarstva do kulture.

Željo po kritični identifikaciji s samoupravnim sistemom slej ko prej vzdržujem. Gre ne nazadnje tudi za to, da smo Slovenci mnogo pre majhni, da bi si lahko dovolili »šalo«, ki jo je novejša zgodovina zagodla Nemcem in Vietnamcem, katerih en del mora živeti v takšni, drugi pa v drugačni politični in ekonomski ureditvi. Zategadelj nam preostane samo ena možnost: da se bodisi identifi-

ramo ali pa se ne identificiramo s tisto politično strukturo, v kateri živi večina slovenskega naroda in ki bo imela, če nič drugega, vsaj ta zgodovinski pomen, da bo v njej dokončno konstituirana slovenska državnost. Če se ne identificiramo z njo, smo nujno navezani na identifikacijo z neko drugo izmed danes obstoječih političnih struktur.

Zdi pa se, da za Vrtačiča identifikacija s kakršnokoli politično strukturo sploh ni pomembna kot kriterij za pripadnost k narodu. Bojim se, da nas takšno stališče vodi predalet v svet filozofskih konstrukcij. Z njene izhodišča bi namreč spremenili realnega, zgodovinskega človeka, ki objektivno pripada nekemu realnemu, zgodovinskemu narodu, v nekakšno abstraktno bitje (ali pa v planetarno bitje, za kar je najbrž še pre zgodaj), ki mu je živeti v brez-narodnem, s tem pa v bistvu tudi v brez-družbenem prostoru. Bodimo odkriti in brez vsake zle misli: ali ni ravno v takšnem življenju najtežja, frustrirajoča usoda slovenskega političnega zdomca? Po drugi strani pa hoče Vrtačič napraviti tudi iz naroda nekakšno nadzgodovinsko, nadčasovno in nadstrukturno Kategorijo. Toda, ali niso ravno takšna in podobna razmišljanja značilna za tiste tokove v teorijah o narodu in nacionalnem vprašanju, ki jih označujemo za nezgodovinske, spiritualistične? Tako stojiva z Vrtačičem slej ko prej na dveh izhodiščih: svoje označuje za filozofsko, moje pa za sociološko. Ali res ni prehodov med njima? Če ga ni, je možno samo tole: bodisi da je zgrešeno moje, ali pa njegovo izhodišče. Bržčas pa je resnica bolj preprosta: *jaz živim in mislim v enem, Vrtačič pa v drugem družbenem svetu, s katerima se vsak po svoje, če hočeva ali ne, tako ali drugače identificirava.*

Jože Goričar

